

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav dějin umění

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lenka Kužvartová

Kolektivní bydlení v 2. polovině 20. století

K realizovaným kolektivním domům v Československu

Collective Housing after Second World War

To the Collective Houses Built in Czechoslovakia

Praha 2012

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Vojtěch Lahoda, Csc.

Mé poděkování patří Prof. PhDr. Rostislavu Šváchovi, Csc. a Prof. PhDr. Vojtěchu Lahodovi, Csc. za odbornou pomoc a velmi cenné připomínky, dále mým rodičům a Matouši Svobodovi za psychickou a materiální podporu, bez které by nemohla tato práce být napsána.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2012

.....
Lenka Kužvartová

Abstrakt

Diplomová práce se soustavně věnuje fenoménu kolektivního bydlení, který se zrodil na konci 20. let v Sovětském svazu, západní Evropě i Československu. Pozornost se v práci soustředí hlavně na české prostředí, kde byla koncipována specifická podoba kolektivního domu, především díky teoretikovi Karlu Teigemu. České architektonické prostředí 20. a 30. let, postupné etablování funkcionalismu a jeho „přísné“ vědecké podoby, jenž bylo podmínkou pro koncipování kolektivního domu a jeho prosazování, je rozebráno v první kapitole. Další kapitoly stručně shrnují dění v Sovětském svazu a Švédsku, které inspirovalo architekty, zabývající se kolektivním bydlením. Následující oddíly popisují okolnosti vzniku a program realizovaných Koldomů, zlínského a litvínovského, realizovaných v poválečné době. Celou práci uzavírá další pokračování myšlenky kolektivního bydlení v 60. letech a interpretace celého fenoménu skrze díla společenských vědců, především Pierra Bourdieho a Davida Harveyho.

Klíčová slova

kolektivní bydlení – kolektivní dům – Karel Teige – Koldům

Abstract

This thesis focuses systematically on the phenomenon of collective housing which emerged in the late 1920s in the USSR, western Europe and also in Czechoslovakia. It concentrates mainly on Czechoslovak architectonic scene with a specific variant of ideas about collective housing, adopted largely due to an influential Czech theoretist Karel Teige. In the first chapter, the architectonic milieu of 1920s and 1930s is introduced; in this period, the program of „scientific“ functionalism which is crucial for the rise of the concept of collective house, was formulated,. The following chapters summarize collective housing efforts in the USSR and Sweden as an influential sources for Czechoslovak architects. The next sections are dedicated to two collective houses built in Czechslovakia after WWII: one in Zlín and another in Litvínov. The whole text is concluded by a brief summary of how the idea of collective houses developed further in 1960s and by an interpretation of the phenomenon through the work of Pierre Bourdieu and David Harvey.

Keywords

collective housing – collective house – communal experiments – Karel Teige

OBSAH

ÚVOD.....	9
1. Pražská debata.....	10
1.1 Od purismu ke konstruktivismu.....	10
1.2 Vědecký přístup k architektuře ve Švýcarsku a na Bauhausu	15
1.3 Inspirace Sovětským svazem	17
1.4 „Vědecký funkcionalismus“	18
1.5 Kolektivní bydlení	19
1.6 Inspirace feminismem, sociologií a spisy Marxe a Engelse	22
1.7 Moderní rádce pro československé ženy	26
1.8 Bydlení socialistického člověka.....	28
1.9 Mezinárodní kongresy moderní architektury.....	29
1.10 Projektování kolektivních domů.....	33
1.10.1 Anketa časopisu <i>Tvorba</i>	33
1.10.2 Soutěž pražské obce.....	35
1.10.3 Soutěž Ústřední sociální pojišťovny v Praze	37
1.10.4 Soutěž družstva Včela.....	38
1.11 Kniha <i>Nejmenší byt</i>	40
1.12 Kritika k sovětskému režimu	43
1.13 Způsob přemýšlení Karla Teigehe	46
1.14 Shrnutí.....	47
2. Sovětský svaz.....	50
3. Švédsko.....	57
4. Zlínský kolektivní dům.....	60
4.1 Kolektivní bydlení v ubytovnách.....	60
4.2 Jiří Voženílek, architekt kolektivního domu	62
4.3 Cesta ke kolektivnímu domu	64
4.3.1 Soutěž Stalinových závodů.....	64
4.3.2 Výstavba Zlína po roce 1945	67
4.3.3 Morýsovy domy	68
4.3.4 Modifikace baťovského modulu	72
4.4 Kolektivní dům ve Zlíně	74

4.5	Argumenty pro a proti.....	79
5.	Litvínovský kolektivní dům.....	82
5.1	Architekti Koldomu	83
5.2	Vlivy a inspirace	84
5.3	Soutěž Stalinových závodů a okolnosti vzniku Koldomu	85
5.4	Koldům realizovaný.....	88
5.5	Srovnání s Unité.....	91
5.6	Další osudy Koldomu	93
5.7	Další kolektivní domy v ČSR	93
5.8	Domy hotelového typu.....	96
	ZÁVĚR.....	98
	POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	103
	Periodika	108
	Internetové zdroje	108
	Archivy	108
	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	I

Seznam použitých zkratk

ABC – švýcarská architektonická skupina

CIAM – Mezinárodní kongres moderní architektury

ČSR – Československá republika

OSA – Obec soudobých architektů

SSSR – Sovětský svaz

MZA – Moravský zemský archiv

čs. - československý

atd. - a tak dále

a.s. - akciová společnost

tzn. - to znamená

tzv. - tak zvaný

n.p. - národní podnik

tj. - to jest

mj. - mimo jiné

ÚVOD

*„Kdokoli, kdo nesouhlasí s tímto světem,
kdekoli na planetě žije, bude se dál těšit
ze zkoumání přínosu avantgardy.“*

Simone Hain: Under the Banners of Pozitivism,
in: Karel Teige. Architecture and Poetry,
Rassegna 1993

Jako téma diplomové práce jsem si zvolila kolektivní bydlení v Československu v druhé polovině 20. století. Tehdy vznikly oba realizované kolektivní domy, ve Zlíně a v Litvínově. Cílem práce je podrobně rozebrat obě realizace a způsob, jakým ověřily myšlenku kolektivního bydlení.

Východiskem bude kapitola o vývoji této myšlenky, kterým jsem se již zabývala v seminární práci, jež dala podnět k tématu této práce. Toto téma si však zaslouží soustředěnější zkoumání. Zaměřím se na pražskou architektonickou scénu, kde koncepce kolektivního bydlení na přelomu 20. a 30. let silně rezonovala. Především mne bude zajímat osobitý přístup Karla Teigehe, který architektonickou scénu silně ovlivňoval a podnítil navrhování kolektivních domů u soudobých architektů. Díky Teigeheho četné publikační činnosti můžeme sledovat kromě jiného vývoj a posuny ve vztahu ke kolektivnímu bydlení.

Mým cílem je také odhalit vztah architektů, navrhujících po válce oba kolektivní domy, k odkazu předválečné avantgardy. Jiří Voženílek a Václav Hlinský patřili k mladší generaci architektů, kteří se k avantgardě přidali až po roce 1930, zatímco Evžen Linhart patřil ještě do *Puristické čtyřky*, do neformálního spolku architektů, kteří nadšeně přijímali purismus už na počátku 20. let. Postoj všech k myšlenkám avantgardy prošel během války vývojem, jenž se musel na poválečných projektech zákonitě odrazit. Také dobové podmínky se zásadním způsobem změnily. Ani koncepce kolektivních domů tedy nemohla zůstat nezměněna.

Dalším záměrem práce je zjistit, zda skutečně kolektivní bydlení zaniklo s neúspěchem realizovaných *Koldomů*, či zda myšlenka kolektivního bydlení nadále inspirovala architekty k projektům individuálního bydlení ve vlastním prostoru zkombinovaném s kolektivizovanou obsluhou a společným životem obyvatel.

V závěru práce shrnuji a zhodnocuji fenomén kolektivního bydlení skrze práce sociálních vědců, jako byl Pierre Bourdieu nebo David Harvey.

1. Pražská debata

Zformování typu kolektivního domu v teorii Karla Teigeho, který ovlivnil mnoho čelních představitelů tehdejší i následující generace architektů, bylo složitější, než aby jednoduše aplikoval svůj levicový světonázor na otázku bydlení. Typ kolektivního domu by se nemohl v českém prostředí prosadit v takové míře, kdyby nebyl zasazen do kontextu tzv. vědeckého funkcionalismu, který si dal za cíl vědeckými prostředky a racionální metodou utvářet architekturu, která napomůže změně společenského uspořádání nebo na ni alespoň bude připravena. Vývoj k tomuto meznímu pojetí funkcionalismu vedl přes poválečný purismus následně obratem k tzv. konstruktivismu, který významově splývá s pojmem funkcionalismu, má však kořeny v SSSR. Podoba konstruktivismu v Teigeho teorii byla zásadně ovlivněna několika impulzy: jednak Le Corbusierovým iniciačním přínosem pro moderní architekturu, jednak ruskými konstruktivisty a produktivisty¹ a také německými a holandskými architekty a jimi rozvíjenou teorií.

V Teigeho podání vypadal kolektivní dům a obytná buňka, jež představovala jeho základní stavební prvek, podstatně jinak než u členů skupiny OSA, ke kterým se Teige od své návštěvy SSSR vztahoval, a jinak než u Le Corbusiera, který tento typ v méně radikální podobě promýšlel také. Vyvrcholením úvah o kolektivním bydlení byla Teigeho kniha *Nejmenší byt* vydaná roku 1932. Krátce nato se kapitola proklamativních pokusů o realizaci kolektivních domů alespoň zdánlivě uzavřela, neboť v roce vydání Teigeho publikace byly v SSSR v soutěži na Palác sovětů vysoce ohodnoceny historizující návrhy eklektických architektů I. V. Žoltovského, Borise Jofana a Američana G. O. Hamiltona, což odstartovalo definitivní konec podpory avantgardních architektů v SSSR a příklon k estetice socialistického realismu.

1.1 Od purismu ke konstruktivismu

Architekti mladší generace byli již v roce 1921 okouzleni čistotou tvaru projektů Josefa Chochola. Ve stati *Oč usilují*² zdůraznil Chochol potřebu očištění architektury od historizujícího tvarosloví a zároveň potřebu více semknout formu architektury s jejím

---

¹ Produktivisté propagovali vstup umění do života, zabývali se návrhy užitných předmětů a architektury. Ve svém manifestu z roku 1920, který byl reakcí na konzervativní Realistický manifest bratří Pevsnerů, se přiklání k pozicím marxismu, chtějí pomoci budovat socialismus v sepětí tvorby s politikou a ideologií nově se ustavující společnosti. Kromě Vladimira Tatlina, Alexandra Rodčenko a Alexeje Gana k produktivistům patřily také Varvara Stěpanova a Ljuba Popova.

² Josef CHOCHOL: *Oč usilují*, in: *Musaion II*, jaro 1921, 47.

obsahem a účelem.³ K článku byly v *Musaionu* otištěny i jeho návrhy.

Jan Emil Koula v té době mluvil o ozdravném účinku války, o odhodlání začít po útrapách znovu a lépe, což platilo i v architektuře a což znamenalo především odpadnutí starých zlovyků a předsevzetí zvýšit všeobecnou úroveň života.⁴ I tehdejší redakce revue *Stavba* psala o nutnosti zajistit zdravý byt všem členům společnosti.

Mnohem radikálnější přístup zastávali architekti nově založeného spolku Devětsil. Ve stejném čísle *Musaionu*, ve kterém byl otištěn Chocholův článek, vyšel rovněž článek *Obrazy a předobrazy* od postupně se etablojícího vůdčího teoretika moderní architektury Karla Teige, v němž autor odsuzuje předchozí umělecké styly – především futurismus s jeho oslavou války – a prorokuje blíže nespecifikované vitální umění. Píše, že napříště „*jediným obsahem uměleckého díla (nikoliv předmětem!) může být člověk (ne ovšem jako osamocené individuum), se svými psychickými hlubinami a závratností niterných dramat a se svou nevýslovnou potřebou harmonie a štěstí*“.⁵ Teige v článku oponuje technické civilizaci tak, jak to měli v té době členové Devětsilu⁶ ve zvyku. Své levicové přesvědčení vyznává dále v článku, když píše: „*Malíř a básník, stavitel nového světa, věrozvěst nového ráje a příchodu království srdce jest zároveň i agitátorem socialismu.*“

Architekti a teoretici Devětsilu viděli ve formujícím se novém umění purismu odraz třídního boje a jako rozhodující sílu určili „*proletariát, nositel a tvůrce nových útvarů společenských a politických*“.⁷ Vidíme tedy, že sociální, až politicky angažované obsahy zahrnovala už puristická architektura.

Jak píše Rostislav Švácha, už v roce 1922 je devětsilský program opozice vůči technické civilizaci přehodnocen, neboť jeho čelní představitelé pochopili, „*že bez moderní techniky už by se ve světě dvacátého století dobře žít nedalo a že tato moderní technika – stejně jako moderní umění – nepochybně patří k jeho nejpůsobivějším krásám*“.⁸ Nové techno-optimistické směřování Devětsilu se plně projevuje ve sborníku *Život II* vydaném na počátku roku 1923. Svou úpravou se podobá pařížské revue *L'Esprit Nouveau* a obsahuje stati Le Corbusiera a Amédée Ozenfanta o purismu. Zároveň zde vychází úryvek

³ Zároveň napsal: „*Aby klidné plochy její [architektonické formy] podrobovaly se transcendentní a třeba mystické ideji a řadily se poslušně podle jejího zákona. (...) Aby byla nejsilnějším a nejčistším exponentem moderního duchového proudění světového.*“ Vidíme, že touha po dobovém výrazu nemusela tehdy ještě negovat určitý idealismus architektury.

⁴ Rostislav ŠVÁCHA: *Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*, Praha 1995, 250.

⁵ Karel TEIGE: *Obrazy a předobrazy*, in: *Musaion II*, jaro 1921, 54.

⁶ Karel Teige byl roku 1920 jedním ze zakládajících členů uměleckého sdružení Devětsil.

⁷ Karel TEIGE: *Umění dnes a zítra*, in: *Revoluční sborník Devětsil*, Praha 1922, 187–202.

⁸ ŠVÁCHA 1995 (pozn. 4) 233.

„konstruktivistické“ knihy *A přece se točí* od Ilji Erenburga.⁹

Purismus představoval v očích architektů především „nové“ umění – nové umění pro novou poválečnou dobu v novém samostatném státě. Není divu, že architekti se cítili sebevědomí a věřili, že dokáží pozvednout životní standard i nejnižším vrstvám společnosti. Členové Puristické čtyřky (Karel Honzík, Vít Obrtel, Evžen Linhart a Jaroslav Fragner) vzhlíželi ke klasicistické architektuře konce 18. století, k architektuře vzniklé za vlády osvěcenského císaře Josefa II. a za Velké francouzské revoluce,¹⁰ tedy k architektuře účelné, civilní a v případě Velké francouzské revoluce také demokratické. Přes odhodlání navrhovat pro masy však dostávali zakázky především od státu a bohatých klientů, pro které stavěli hlavně vily. Jejich oblíbenými projekty byly návrhy kaváren, lázeňských a výstavních pavilónů, sportovních klubů, zkrátka architektura svátečního dne. Fakt, že jejich odhodlání stavět byty pro dělníky se nesetkalo se zájmem u stavebníků, se nestal důvodem k rezignaci na navrhování takových ideálních bytových domů jako předloh pro příští společnost.¹¹

Vývoj puristického stylu vrcholí kolem roku 1925. Časem se odchyluje od svého prvotního cíle pozvednout životní standard společnosti a semknout pevněji účel a formu stavby, a stává se stylem v pravém slova smyslu. Je módní především vnější podobou nových staveb, kterou přebírají jako manýru mnozí architekti.¹²

Karel Teige však původně vytyčený směr k racionální architektuře se sociálním obsahem udržoval. Už z prvních devětsilských prohlášení, které psal před svým prvním odjezdem do Paříže v červnu 1922, můžeme sledovat jeho inklinace, které od té doby rozvíjel: prohlášení všech předválečných uměleckých hnutí za formalistická, důraz na pokrok jako základního iniciátor umělecké i sociální změny, potvrzení prvořadého historického úkolu proletariátu, jasná podpora sovětskému Rusku, které je vzorem pro ostatní země Evropy, víra v kolektivismus, internacionalismus, jenž stmeluje nejen pracující třídu, ale i avantgardní umělce, kteří by měli prosazovat víceméně identické cíle.¹³

Tyto mety byly v první fázi jeho „konstruktivistického období“ velmi podobné těm, které v té době proklamoval Le Corbusier. Šlo především o industrializaci stavebnictví a

---

⁹ Karel Teige poprvé používá pojem „konstruktivismus“ v recenzi na tuto knihu, uveřejněnou v druhém ročníku *Stavby*, 1923–1924, 18–19, do styku s konstruktivismem jako pojmem a přístupem se dostal také skrze časopis *Veš*.

¹⁰ ŠVÁCHA 1995 (pozn. 4) 234.

¹¹ TEIGE 1922 (pozn. 7)

¹² „*Soudobou, novou, se může stát architektura pouze tehdy, opustí-li jakýkoliv (puristický, mašinstický, konstruktivistický) formalismus a dá-li se do služeb člověka, především nebydlících mas.*“ Zdeněk ROSSMANN: *Architektura ve slepé uličce*, in: sborník *Fronta*, Praha 1927, 194–195.

¹³ Karel SRP: *Karel Teige in the Twenties: the Moment of Sweet Ejaculation*, in: ed. Eric DLUHOŠ, Rostislav ŠVÁCHA: *Karel Teige 1900–1951. L'enfant terrible of the Czech Modern Avant-garde*, MIT Press, Cambridge, Mass. 1999

racionalizaci architektury.

Po „pařížské lekci“ určil Teige jako vedoucí fenomén současné kultury a civilizace stroj. S tím souvisel jeho pohled na současnost jako na inženýrskou epochu, jejímž produktem je stroj složený ze standardizovaných částí. Tvůrci „nové krásy“ se tak stávají dělníci a inženýři, což se dá chápat jako aplikace kolektivismu a internacionalismu.¹⁴ „Standard je pionýrem demokracie“, píše J. E. Koula v revue *Stavba* z roku 1923. Tento ročník revue už redigoval Karel Teige,¹⁵ který *Stavbu* využíval jako tribunu pro své názory a za svého působení ji povýšil na jedno z tehdejších nej kvalitnějších architektonických periodik.

V ročníku 1923 překládá Le Corbusierův článek z *L'Esprit Nouveau*, *Základní principy moderního urbanismu*. Z hlediska budoucího koncipování kolektivního domu zaujme především kapitola *Reforma obytného domu (Domáci ekonomie)*, v níž je popsán vícebytový dům na bázi hotelu, který zprostí své obyvatele starostí o stravu, úklid a čištění. Ty budou řešeny centralizovaně obsluhou domu. Le Corbusier si představuje domy zařízené společnou podzemní jídelnou, velkým slavnostním sálem, tělocvičnou na střeše domu a tenisovými kurty nad podzemními garážemi. Domy měly být vybaveny vrátnicí, společným ústředním topením a ochlazováním, výtahy a dalšími technickými vymoženostmi. Jednotlivé rodinné byty byly racionálně organizovány vzhledem k provozu i pohodlí a takový „příbytek sepnutý se společnými hospodářskými síněmi domu tvoří opravdový obývací stroj [zvýraznění autor]“.

Teige pro *Stavbu* přeložil také části Le Corbusierovy knihy *Vers une Architecture*.¹⁶ V komentáři k ní si neodpustí poznámku, že „toliko poslední kapitola knihy: *Architektura anebo revoluce pohříchu trpí několika logickými kazy, zaměňujíc příčiny za následky*“. Le Corbusier totiž v dotyčné kapitole píše o zaostávání lidských příbytků a sídel za prudkým vývojem a racionalizací ve výrobě a obchodu jako o možné příčině vedoucí k sociální revoluci, kterou rozhodně nevnímá pozitivně. Mluví především o nové široké vrstvě intelektuálních dělníků, jejichž žízeň po nové architektuře a uspořádání měst je dána jejich vzdělaností a jejich každodenním stykem s výdobytky moderní doby. Průmysloví dělníci jsou v jeho textu popsáni jako ti, kdo jsou předurčeni strávit život při vykonávání jedné parciální činnosti a, pokud jsou dost moudří, je jim vyhrazen pocit uspokojení z finálních plodů kolektivní práce. Jejich příbytky jsou šeredné a nejsou dostatečně vzdělaní, aby si byli schopni plně užít doby volna, kterou disponují. Tímto zapříčiněná demoralizace je úzce spojena s touhou po

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Okruh revue *Stavba*: Oldřich Starý, Ludvík Kysela, Jan Víšek, Oldřich Tyl – před vstupem Teigeho do redakce viděli vznik nové moderní architektury v *Zeitgeistu*. Teige *Stavbu* redigoval až do roku 1930.

¹⁶ Teige inklinoval už od gymnaziálních let k frankofonní oblasti, ne náhodou vstřebává nejprve vlivy z Francie.

revoluci.¹⁷ Teige se s plně přiznaným příklonem Le Corbusiera k vrstvě inteligence a vyšším společenským vrstvám směřuje jen těžko a ve svých vlastních statích a úvahách propůjčuje jeho teoretickým vývodům své vlastní silné levicové zabarvení. V této době se tak děje ještě bez jasně artikulovaného konfliktního postoje k Le Corbusierovi, který se u Teigeho projeví až později, především v souvislosti s Le Corbusierovým projektem Mundanea.

Teigem propagovaný konstruktivismus vyrůstá přímo z moderní technické civilizace.¹⁸ Jeho základem je automatismus, s nímž vzniká forma architektury z jejího účelu zároveň v souladu s vědecky zjištěnými daty, jako je oslnění, proudění vzduchu či racionalizace pohybu v prostoru. Cílem se stala ekonomizace konstrukce, provozu i výstavby a vědecké analyzování potřeb a požadavků, empiricky, statisticky a sociologicky. Samým základem těchto úvah je jednak fascinace moderní masovou výrobou založenou na standardizovaných typech a jednak nabízející se možnost stejným způsobem naplnit bytovou potřebu důstojným způsobem i u nejhudších společenských vrstev: „*Většina civilisovaných lidí má stejné potřeby životní i bytové. Proč by se jejich obydlí měla více lišit, než se liší oděv, kufry, auta?*“¹⁹ Příbytky by měly být stejně technicky dokonalé, komfortní a přesné jako kajuty a lůžkové vagóny, které jsou pod Le Corbusierovým vlivem velmi často reprodukovány v dobových avantgardních časopisech, stejně jako například sklápěcí postele americké výroby.

Konstruktivismus je založen na zapuzení starých slohů („*civilisace strojová je podstatně v rozporu s civilisací umění a řemesel*“²⁰), měřítkem se stává člověk, cílem potom nově naplňovat základní lidské potřeby. Programem konstruktivismu je zároveň zbavení se potřeby fundovat umění či jakoukoli činnost v minulosti a historické tradici, zapuzení historie jako takové²¹ a uznání relativismu moderní doby: „*Konstruktivismus ví, jak vyhlíží svět bez absolutních hodnot.*“²² Architekt-inženýr by se měl stát vynálezcem,²³ tímto hrdinou modernity.

Mluví-li Teige v souvislosti s konstruktivismem či příbuzným termínem

¹⁷ LE CORBUSIER: Architektura nebo revoluce, in: LE CORBUSIER: Za novou architekturu, Praha 2005, 249–269.

¹⁸ Technika je „*souhrn způsobů, kterak na přírodě dobývati potřebné k životu společnosti hospodárně, tj. co nejvíce a s nejmenší námahou.*“ (JUNIUS: Technika a společnost, in: sborník Fronta, 150.)

¹⁹ Karel TEIGE: Obývací stroje, in: Stavba IV 1925–1926, 138. - původně citát Waltera Gropia

²⁰ Karel TEIGE: Konstruktivismu a „likvidace“ umění, in: Disk 1923, 6.

²¹ Viz také LE CORBUSIER a Pierre JEANNERET: 5 thesů o nové architektuře, in: ReD č. 5, ročník 1, 1927–1928, 186–187: „*Nic nám již nezbyvá z architektury minulých dob, právě tak jako nám literární a historická poučení na školách nemohou již ničeho dáti.*“

²² TEIGE 1923 (pozn. 20), 5. Teige také píše, že ve společnosti, která prochází neustálými zvraty, „*koncepce vývoje naprosto vylučuje koncepci pravdy*“ (článek Etapy vývoje) Neexistuje žádná věčná stabilita, spíše nekonečná změna, není zde tedy místo pro hodnoty a pravdy fixované v čase.

²³ Postava vynálezce jako předlohy moderního architekta se v textech o architektuře opakuje. K bližší představě jeho role viz GINZBURG M.: Nové metody architektonické tvorby, in: ReD č. 2, ročník 1, 1927–1928, 77–80: vynálezce podle něj komplexně řeší problémy současnosti a hledí vstříc budoucnosti – architekti by měli převzít jeho způsob práce, což znamená mj. dobrat se neomezeně použitelných standardů.

„funkcionalismus“, o architektuře jako o vědě, shledáváme podobnost tohoto pojetí s přístupem Vídeňského kroužku, který se snažil o filozofickou univerzální vědu. „*Vědecká koncepce světa (...) [má přispět] vývoji racionálních forem společenského řádu, které mohou překonat monstrózní efekt současné organizace industrializované společnosti.*“²⁴ Rudolf Carnap, jeden z jeho čelních představitelů, se pohyboval v blízkosti *Neues Bauen* a byl přítelem Hannese Meyera.

1.2 Vědecký přístup k architektuře ve Švýcarsku a na Bauhausu

Ve Švýcarsku během dvacátých let architekti Emil Roth, Mart Stam a Hans Schmidt vydávali periodikum *ABC: Beiträge zum Bauen*.²⁵ Časopis odrážel konstruktivistický program příklonu architektury k moderní technice a inženýrské práci a zároveň zdůrazňoval politickou angažovanost a program bydlení pro všechny.

Do okruhu konstruktivistů se dále řadil Hans Wittwer, Paul Artaria a samozřejmě Hannes Meyer. Poslední jmenovaný je autorem myšlenky, že architektura minulosti se svou symbolickou funkcí byla nahrazena prostým stavěním a nové domy se staly záležitostí výzkumu specialistů z různých oborů. Architekt se pak stal specialistou na organizaci. Zároveň měli tito architekti za to, že forma architektury vychází z té které společnosti, proto je zároveň třeba se zasazovat o změnu společenského řádu. Byli přesvědčeni, že stavění je schopno aktivně přispět ke všeobecným společenským změnám.

Zmíněný Hans Schmidt, který prohlásil, že architektura by měla být vědou, vyvíjel typizované půdorysy, které měly architekturu uniformizovat, stejně jako se to činí při výrobě vagónů a automobilů. Jeho vědecké pojetí šlo až do extrémního převedení architektury do vzorce: „*stavění x kg = monumentalita. Stavění: kg = technika*“.²⁶

Vztahy ke skupině ABC by pro Teigeho i celou českou architektonickou scénu mohly být dány názorovou i politickou spřízněností. V srpnu 1923 se setkávají švýcarští a čeští avantgardní architekti a teoretici na Mezinárodní architektonické výstavě ve Výmaru. Už ve druhém čísle *ABC* byla doporučena čtenářům revue *Stavba*. Od roku 1924 vychází nepravidelně ve *Stavbě* překlady z revue *ABC*, přesto však podle Klause Spechtenhausera

---

²⁴ Rudolf Carnap citován podle Simone HAIN: Under the Banners of Pozitivism, in: Karel Teige. Architecture and Poetry, Rassegna 1993

²⁵ Vycházelo 1924–1928.

²⁶ Při projektu vodárenské věže pro bazilejský Bruderholz (1923–1925) viz *ABC. Beiträge zum Bauen*, 2. řada, č. 1, s. 8, citováno podle Rostislav ŠVÁCHA, Dita DVOŘÁKOVÁ, Mirko BAUM: Forma sleduje vědu. Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922–1948, Praha 2000, 102.

nelze v té době hovořit o intenzivních stycích.²⁷

Když se Hannes Meyer roku 1928 stal ředitelem Bauhausu, mluvil o stavění jako o „biologickém procesu“ a vedl studenty k tomu, aby při přípravě projektu vycházeli z analýzy místních přírodních determinant, tedy ve své podstatě vědeckých údajů. Viděl stavění jako kolektivní akt a organizaci procesu života a snažil se je postavit na vědeckou základnu.²⁸ Také měl na mysli „vědecký humanismus“ architektury, tedy snahu o naplnění potřeb a tužeb každého člověka.

Jeho blízká spolupráce s Teigem je doložena od konce roku 1928. Teige byl pozván na Bauhaus s dvěma přednáškovými cykly, první na téma soudobé literatury a typografie (prosinec 1929), druhý se vztahoval k sociologickým otázkám architektury (březen 1930). Teige také v Československu aktivně informoval o dění na Bauhausu, například prostřednictvím zvláštního čísla revue *ReD*. Meyer dokonce údajně uvažoval o stálém místě pro Teigeho, jeho propuštění k prvnímu srpnu 1930 však tento plán zhatilo.

Teige v Praze spolupracoval s žáky Bauhausu, jako byli Zdeněk Rossmann a Josef Hausenblas.²⁹ Z hlediska kolektivního bydlení mohli mít žáci Bauhausu v ČSR důležitou roli, protože tento typ bydlení se na Bauhausu kolem roku 1930 živě diskutoval a stal se velmi oblíbenou studentskou prací. Kolektivní dům navrhli například Zdeněk Rossmann nebo Farkaš Molnár, který pak projektoval kolektivní domy v Maďarsku. Tibor Weiner a Philipp Tolziner psali svou závěrečnou práci o vytvoření typického kolektivního obytného bloku pro dělníky továrny socialistického státu s uniformní pracovní dobou. Josef Hausenblas se po návratu do Československa pokusil uskutečnit svůj projekt (1929) kolonie dělnických domků pro Louny a na vlastní náklad také řadové dělnické domy v rodných Lenešicích (1929–1931).³⁰

Další osobností spjatou s Bauhausem byl Jaromír Krejcar. Byl obchodním zástupcem Bauhausu pro ČSR a podle Teigeho „nejkonstruktivističtější“ ze soudobých architektů. V jeho ateliéru rovněž pracovali žáci Bauhausu, Antonín Urban a Peer Bücking.³¹

---

²⁷ Klaus SPECHTENHAUSER: „Varujeme před nebezpečím konjunkturálního kýče“. O ideové příbuznosti mezi ABC, CIAM a Československem, in: ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM 2000, pozn. 26, 109.

²⁸ Hannes MEYER: *My Dismissal from the Bauhaus*, in: Claude Schnaidt, Hennes Meyer, Teufen 1965, citováno podle ibidem, 131.

²⁹ Dále byli českými studenty architektury na Bauhausu Antonín Urban, Václav Zralý, Ladislav Foltyn, Vladimír Němeček a Josef Pohl. V období Velké hospodářské krize se vraceli zpět do Československa.

³⁰ Markéta SVOBODOVÁ: Českoslovenští studenti architektury na Bauhausu, in: *Umění LIV*, 2006, č. 5, 406–419.

³¹ Peer Bücking navrhl například obytnou buňku lázeňského domu Machnáč v Trenčianských Teplicích.

1.3 Inspirace Sovětským svazem

V začátcích uskupení ABC figuroval do velké míry také El Lisickij, který reprezentoval most k sovětskému pojetí konstruktivismu. S ruským konstruktivismem se nejprve střední a západní Evropa seznamovala skrze Maďarsko a Polsko, ale záhy, v letech 1920–1922 začal tento vliv proudit přes Německo,³² kam původně El Lisickij ze SSSR vycestoval. Konstruktivismus pro sovětské architekty znamenal „výstavbu a rekonstrukci celého světa, který by se měl reorganizovat na nových sociálně spravedlivějších a veskrze už vědeckých základech“.³³

Dá se předpokládat, že se Teige o život v SSSR zajímal již dříve. Doklad zájmu o sovětskou architekturu však najdeme až v prvním ročníku *Stavby*, který redigoval. V tomto ročníku totiž vyšel Teigův překlad stati *Umění v Rusku* od Adolfa Behneho (1923). Formativním názorem, který Teige od sovětských produktivistů přejal, bylo přesvědčení o nadcházejícím zániku umění a jeho splynutí se životem.

Teige píše ve své knize *Sovětská kultura*, pro níž načerpal podklady při několikátýdenním pobytu v SSSR na podzim 1925, že konstruktivismus objevili pro architekturu malíři. V malířství bylo totiž poprvé popřeno hledání krásna, hlavní místo namísto toho zaujalo hledání formy pro přesně určený účel, funkci. Rozostření hranic mezi uměním a životem Teige doplnil o proměnlivou podobu architektury: „*Moderní funkcionalistická architektura definuje architektonický útvar jako ‚děj a událost‘, ve shodě s biologickým relativismem; dům má vyrůstati ustavičně z obývacího provozu: děje se tedy i v čase. Tak dospívá se logicky k pohyblivé architektuře, jakou je třeba aeroplán.*“³⁴ Obytná architektura tedy nemusí být estetická, přidanou kvalitou je život, který se v ní odehrává. Dále Teige v knize popírá, že by byl konstruktivismus jen inženýrským slohem; zahrnuje podle něj důležité sociální a ideové pozadí, které je založené na odmítnutí individualismu a idealismu.

V knize popisuje i dobové sovětské reálie, především boj s bytovou krizí. V Moskvě se prý staví nové velké bytové domy a na venkově dělnické kolonie (v Lisvě, Nižním Novgorodě, Ivanovo-Vozněsensku ad.). Byty tam mají dva pokoje, samostatnou kuchyň a koupelnu. Ústřední orgán stavebních družstev, která jsou hlavními stavebníky, odhadoval zažehnání bytové krize do pěti až sedmi let, pokud se však podaří industrializace stavebnictví a zvýší se stavební produkce.

Za svého pobytu v SSSR navázal Teige styky s členy skupiny OSA,³⁵ především s

³² Otakar MÁČEL: Konstruktivismus a socialistická Amerika, in: *Umění XLIII*, 1995, č. 1–2, 74–79.

³³ Rostislav ŠVÁCHA: Forma sleduje vědu. Karel Teige a český vědecký funkcionalismus, 1922–1948, in: ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM (pozn. 26), 29.

³⁴ Karel TEIGE: *Sovětská kultura*, Praha 1928, 105.

³⁵ Teige se zmiňuje o architektech skupiny OSA v článcích a recenzích časopisu *Sovremennaja architektura*,

Mojsejem Ginzburgem, s nímž si nadále dopisoval.³⁶ Ten však dotvářel svou architekturu esteticky.³⁷ Přístup celé skupiny shrnulo prohlášení z roku 1928, kde se skupina vyslovuje proti „*nevzdělanosti stavbařů s inženýry, nechápajících společenské a umělecké kvality architektury*“.³⁸ Svým přístupem k architektuře byl Teige nejbližší produktivistům – Vladimíru Tatlinovi, Alexandru Rodčenkovi a Alexeji Ganovi – a to i přes to, že spolu s dalšími českými konstruktivistickými souputníky odsuzoval formalismus Tatlinovy věže III. Internacionály. Podle Šváchy Teige zkresloval názory sovětských architektů, aby mohl lépe argumentovat proti opozici, objevující se proti čistě vědeckému pojetí architektury, kterou reprezentoval především Karel Honzík a Vít Obrtel.³⁹

1.4 „Vědecký funkcionalismus“

Dalším podnětem pro uvažování o konstruktivismu bylo Holandsko. Kroužek kolem Theo van Doesburga a revue *De Stijl* se snažil nejen o racionální organizaci architektury, ale i o její doplnění barvou, kterou chápali jako jeden z konstitutivních prvků stavby, zároveň se snažili o integrování abstraktních kompozic přímo do rozvrhu stavby. Teige se s Doesburgem setkal poprvé v Praze v roce 1924 a našel u něj obdobný koncept, jako byla jím postulovaná polarita poetismu a konstruktivismu.

Architekti Devětsilu, Bedřich Feuerstein, Josef Havlíček, Karel Honzík, Vít Obrtel a Jaromír Krejcar, tvořili konstruktivisticky mezi lety 1923 až 1925. Od roku 1925 či 1926 však nesli s rostoucí nevolí příklon Teigeho k vylučování estetické úvahy z navrhování staveb a přiklonili se k poetistické představě „magických měst nové poesie“ (Teige). Začínají vytvářet svými projekty vymezení tzv. emocionálního funkcionalismu, jak tuto tendenci později nazval Karel Honzík v knize *Ze života avantgardy*.⁴⁰

V článku pro *Veraikon* z roku 1924 Teige poprvé mluví o nutnosti „*chápati architekturu jako vědu*“ a o jejím řízení „*racionálním funkcionalismem*“.⁴¹ Ve *Stavbě* z let

---

např. ReD I, 1927–1928, 66–68; Stavba V, 1926–1927, 64.

³⁶ Korespondence z této doby se podle všeho nedochovala. Od roku 1926 byl také spolupracovníkem ASNOVA.

³⁷ Po vědecké architektonické práci je před architektem ještě úkol „*utváření vzájemného poměru objemů v prostoru, seskupení architektonických mas, jejich rytmus a proporce...*“, GINZBURG, M.: Nové metody architektonické tvorby, in: ReD I, 1927–28, 77–80. Také se objevuje v Teigově stati K teorii konstruktivismu (viz poznámka 50): „*Výnálezce dovede probudit nové potřeby, je aktivní revoluční silou, která žene vývoj kupředu.*“ 200.

³⁸ Jiří KROHA, Jiří HRŮZA: Sovětská architektonická avantgarda, Praha 1973, 143.

³⁹ Rostislav ŠVÁCHA: Sovětský konstruktivismus a česká architektura, in: Umění XXXVI, 1988, č. 1, 55.

⁴⁰ Karel HONZÍK: *Ze života avantgardy*, Praha 1963, 143.

⁴¹ Karel TEIGE: Moderní česká architektura, in: *Veraikon* X, 1924, č. 11–12, 113–133.

1924–1925 kritizuje Le Corbusierovo setrvávání na estetickém dotváření stavby podle pravidel odvozených z klasického kánonu,⁴² především regulačních tras. Teige si velmi palčivě uvědomuje, že „*nežijeme v blahobytné době uměleckých slohů, ale v době rekonstrukce světa, které nezáleží na tom, co se děje ve výmyslech umělců, ale která vyžaduje jen technický pokrok*“.⁴³ Nebo slovy Oldřicha Starého: „*(...) architektura má dáti lidstvu lepší životní prostředí; spolupracovati na vytvoření nové životní base, úměrné dnešnímu stupni kultury i civilisace*“.⁴⁴ Zároveň Teige vidí spolu s Le Corbusierem alarmující nutnost docílit industrializace stavebnictví a přestavby měst⁴⁵ na nových principech. To jsou pro něj úkoly z neaktuálnějších. To podle Rostislava Šváchy platí do poloviny 20. let, poté se jeho pozornost začíná obracet k obytné architektuře pojímané skrze sociologii.

1.5 Kolektivní bydlení

Z hlediska formulování koncepce kolektivního domu nás budou zajímat zdroje, ze kterých Teige vycházel, a postup, jímž se k této koncepci dostal. Zdá se, že velkou roli v příklonu k „hotelovému“ typu bydlení hrál vliv Le Corbusiera. Roli kolektivního bydlení pro příští spravedlivější společnost však musíme hledat v Sovětském svazu. Teigova marxistická rétorika, vážící se ke kolektivnímu bydlení, se plně rozvinula ve stati *K sociologii architektury*, kde Teige mezi jiným popisoval sovětské domy komuny, ideové důvody pro ně, jejich fungování a výhody.⁴⁶

Patrně těsně před odjezdem do SSSR publikuje Teige ve *Stavbě*⁴⁷ článek *Obytný stroj*, ve kterém určuje za typ přeorganizování života na racionálním základě transatlantický parník – je to pro něj „*dokonalý příklad moderního obytného domu*“. Naplňuje nutnost přehodnocení velikosti a funkce jednotlivých místností, což znamená redukovat ložnice a rozšířit společenské místnosti. Zároveň je mu parník příkladem „*kooperativního obytného útvaru*,

⁴² Zásady nové architektury. Kritické poznámky k přednáškám hostů v našem přednáškovém cyklu a naše stanovisko, *Stavba II*, 1924–1925, 154–156.

⁴³ ROSSMANN 1927 (pozn. 12) 130.

⁴⁴ Oldřich STARÝ: Vývoj k nové architektuře, *Stavba III*, 1924–1925, 171.

⁴⁵ K tomuto účelu ustaven *Klub za Novou Prahu* (ustaven roku 1924), který „*chce se zasaditi o intensivnější využití pomocných věd pro účely stavby měst, o organizaci a ekonomii provozu, o účelné vybudování, zmnožení, zrychlení, zlevnění a prodloužení dopravních prostředků, o radikální asanaci, o organizaci a ekonomii provozu, o maximální využití nejmodernějších konstruktivních prostředků, o racionelní stavební řád: cílem „Klubu“ je tedy přebudování Prahy a ostatních důležitých center Československa v města skutečně moderní, v města opravdu duchovně naše*.“ ROSSMANN 1927 (pozn. 11), 131–132.

⁴⁶ Podle Otakara Máčela byl vliv sovětské architektury na Teigeho „*obecný, inspirativní. Vliv Le Corbusierových teorií byl do konce dvacátých let konkrétnější a prakticky významnější. (...) Sovětská avantgarda hrála v celém vývoji Teigova myšlení o architektuře hlavně roli kulturně politického motoru*.“ MÁČEL 1995 (pozn. 32)

⁴⁷ Karel TEIGE: *Obytný stroj*, *Stavba* 1925–1926, č. 9, 139–141.

jenž ruší soukromé kuchyně a osvobozuje ženu od domácí práce“.⁴⁸ Výhodný je také přístup čerstvého vzduchu, slunce, spojení s otevřeným prostorem. Le Corbusier podle Teigeho používá variaci tohoto principu v jeho tzv. úlových domech (*immeuble-villas*, 1922, [1]), kde visuté zahrady nahrazují paluby, a restaurace, kavárna, tělocvična, slavnostní sál na střeše a sluneční lázně zase lodní společenské místnosti. Spojující linkou je hotelový způsob organizace. Úlovým se dům nazývá, protože se skládá z jednotlivých buněk-vil, které jsou vždy zcela samostatné. Každá vila obsahuje obývací pokoj otevřený k visuté zahradě, kuchyň, místnost pro služebné a v patře tři velké ložnice s koupelnou. Úlový dům pojme 3 až 4 tisíce obyvatel v 600 bytech. Tento článek můžeme tedy vnímat jako zárodek přemýšlení o kolektivním bydlení a jako zdroj později rozšířeného pojmu „úlový dům“.

Dalším důležitým článkem vývoje, tentokrát z revue *ReD*, je *Architektura a sovětské zřízení* (1927) od Zdeňka Rossmanna. Rossmann zde uveřejňuje přehlednou tabulku, kolik času který člen rodiny tráví doma. Všimá si, že lidé stále častěji využívají kin, sportovních stadiónů, tančiren, létají letadly, jezdí auty a rychlovlaky a píše: „*Začínáme konstatovat, že se cítíme mezi společnostmi ve veřejných místnostech více doma než ve vlastním bytě.*“ Článek uzavírá prohlášením, které Teige potom mnohokrát cituje: „*(...) radíme vám s přítelem Buddhou: svoboda spočívá v opuštění domu!*“⁴⁹

Ve stejném roce publikuje Karel Teige druhou verzi článku *K teorii konstruktivismu*,⁵⁰ ve které znatelně převažuje příklon k sovětskému režimu a velká očekávání s ním spojená. Konstruktivismus je zde těsně spojen se socialismem.⁵¹ Autor píše o nutnosti uhodnout potřeby a styl života nového člověka, jehož vytváří moderní doba. Nová architektura má podle něj za úkol „*řešiti problém socialistického obydlí, dělnického klubu apod.*“ Je na architektovi, aby se snažil uhodnout nové životní formy a poskytl jim zázemí. Architektura se stává kritikou společnosti a soudobých životních forem: „*Moderní architekti (...) konstatují zločinnost dnešní výrobní organizace, která pracující třídě umožňuje přes všecku vyspělost výrobní techniky při osmihodinovém pracovním dnu životní standard velmi nízký a nekulturní.*“ S tím souvisí i Teigem dlouhodobě kritizovaná zaostalost stavebních technik, daná tím, že pro kapitalismus je zatím industrializace stavebnictví nepřitažlivá.

Je potřeba revoluce a do doby, než přijde, by se měli architekti zabývat navrhováním

---

⁴⁸ Ibidem, 139.

⁴⁹ Zdeněk ROSSMANN: *Architektura a sovětské zřízení*, in: *ReD* č. 2, ročník 1, 1927–1928, 62–64.

⁵⁰ Karel TEIGE: *K teorii konstruktivismu*, in: *Stavba VII*, 1928–1929, 7–24.

⁵¹ Na to reagoval velmi nesouhlasně ve *Stavbě* Vladimír Ježek v článku *Na obranu ryziho konstruktivismu I, II* (*Stavba V*, 1926–1927): kritizuje používání pojmu „konstruktivismus“ v přímé souvislosti se SSSR; podle něj je to spíše formalismus stroje; v SSSR zároveň probíhá jakási renesance nového metafyzického umění; také se tímto spojením může ohrozit používání konstruktivismu kvůli politickým bojům v ČSR. Karel Teige byl patrně kritizován za tento radikalismus celou redakcí, protože od roku 1927 přesouvá své články do nástupnické devětsílské revue *ReD*.

předobrazů nové architektury – navrhovat zcela nové architektonické typy, zpracovávat nové účely. Je potřeba spolupracovat na přípravě nového světa, byť jen teoretickou prací a nerealizovanými návrhy. Za stěžejní úkol považuje Teige koncipovat nový typ obydlí a města pro společnost, „*kteřá nezná soukromého vlastnictví, rodiny, národa*“.

Mohlo by se to zdát jako navádění architektů na stezku utopických snah. A skutečně, Teigovo stanovisko k utopii není zásadně negativní: „*Smí míti moderní reelní a racionelní architektura, třeba jako neviditelný palimpsest, svou utopickou stránku? To znamená, jako bychom se ptali, smí-li míti svůj ideál! Neboť ideál je utopie*⁵² *ne zcela dosažitelná. A tak bez úvahy odpovídáme: ano! (...) Technickému myšlení může jíti jen o utopie, které jsou realizovatelné, které se realizují.*“⁵³ Za Teigem v té době stojí také nadějná „utopie“ Sovětského svazu, která dokazuje, že je možno úspěšně následovat ideál.

S konkrétnějším návrhem, jak by mělo nové socialistické obydlí vypadat, se setkáváme v článku *Soudobá mezinárodní architektura*⁵⁴ (z počátku roku 1928). Zde se poprvé mluví o nutnosti rozbít tradiční rodinu a typ měšťanského manželství, jehož obytným typem je rodinný dům či rodinný byt v činžovním domě, a který byl vnucen i dělnické třídě.⁵⁵ Obytný typ pro člověka, který se zbaví rodiny i své příslušnosti k národu, je založen na družné kolektivitě, jež obě zmizelé sociální vazby nahrazuje.

Základem článku je kritika výstavní kolonie domků *Weisenhof* postavené u příležitosti výstavy Svazu německého díla (Deutscher Werkbund) ve Stuttgartu v roce 1927. V této kolonii se sice využívaly moderní materiály a konstrukce a odstraňovaly se hygienické a provozní potíže, ale výstava nijak nepřehodnotila typ rodinného obydlí zařízeného individuální kuchyní. Autor textu oproti tomu trvá na tom, že „*obytný komplex socialistických měst skládá se z jednotlivých buněk, koncipovaných na míru člověka (ženy nebo muže), nikoliv na míru rodiny*“⁵⁶. Teige si klade otázky týkající se redukce obydlí pro jedince a míry komfortu, kterou mu může socialistická společnost dát. Jako ideální příklad řešení znovu uvádí Le Corbusierův projekt *immeuble-villas*: „*(...) kolektivní kooperativní komplex složený z jednotlivých obytných buněk-vil. Odtud, zdá se, vede pro budoucnost nejschůdnější cesta:*

⁵² Teige nepoužívá výraz „utopický“ jen v pozitivním, ale i v negativním smyslu. Viz TEIGE 1924 (pozn. 41): „*Každé hnutí, které nemá své východisko v účelu a v konstrukci, nýbrž má svůj vznik ve formě, zůstává nutně romantickou utopií.*“, nebo také: „*...Hofman, omezený toliko na činnost teoretickou a podléhající často pro svůj neukázněný temperament vlivu pozdější utopické expresionistické tvorby německé...*“

⁵³ Karel TEIGE: *Architektura průmyslové doby*, Disk 1925, 32.

⁵⁴ Karel TEIGE: *Soudobá mezinárodní architektura*, in: ReD č. 5, ročník 1, 1927–1928, 194–198.

⁵⁵ Zatímco Le Corbusier se v knize *Vers une Architecture* (1923) zastává rodiny: „*Toto prostředí, to je jeho příbytek, jeho město, jeho ulice, jeho dům, jeho byt se vyvíjejí proti němu, jsou nepoužitelné a brání mu, aby během odpočinku (...) pokračoval v organickém rozvoji své bytosti, který spočívá ve vytvoření rodiny, aby žil jako všichni živočichové na Zemi a jako lidé všech dob v organizované rodině. Tak společnost pomáhá destrukci rodiny a s hrůzou zjišťuje, že na to zajde.*“ (LE CORBUSIER: *Architektura nebo revoluce*, in: LE CORBUSIER 2004 (pozn. 17), 229–230.)

*ideálem budoucnosti bude kooperativní komplex, odstranění kuchyně, hotelová organizace bydlení s restaurační jídelnou: apartmá pro jednu osobu a pak kolektivizovaný komfort: kavárna, restaurant, slavnostní síň, dancing, herny, hřiště, čítárny a knihovny k dispozici kolektivu.*⁵⁶

1.6 Inspirace feminismem, sociologií a spisy Marxe a Engelse

Teigeho představy o životě v kolektivním domě inspirovaly spolu s architektonickými předobrazy i dobové teorie a trendy, které se zakládaly na sdílení a kolektivitě. Patřily sem různé typy přechodného ubytování a především *boardinghouse*, hotel pro trvalý pobyt. Stavěly se již od počátku 20. století a získaly si velkou oblibu v USA, Velké Británii, v Německu, Holandsku i Skandinávii.

I v zárodcích tohoto typu, ač by se tak nemuselo zdát, nalezneme sociálně obrodné myšlenky, stejně jako u pozdějších kolektivních domů, především snahu o zproštění ženy jejích domácích povinností.

Ve Velké Británii se úvahám o společném obstarávání domácností už v poslední třetině 19. století věnovaly Melusina Fay Pierce a Elizabeth Moss King. Šlo jim o hromadné obstarávání domácích prací a stravy samotnými ženami ze sdružených rodin, které by bydlely společně. Ženy by se mohly v domácí práci střídat, nebo by ji mohly provádět jen některé ženy a prodávat ji těm, které by se od ní chtěly osvobodit. Tato představa souvisela s dobově rozmáhajícím se družstevnictvím. Jinou možností bylo obstarávání potřeb pro větší počet rodin služebnictvem ubytovaným odděleně. Bydlení odděleně od služebnictva byl jeden z důležitých požadavků evropských majetnějších vrstev té doby, dávající vzniknout vícerodinným městským domům s kolektivní obsluhou.⁵⁷ Sdružené domácnosti mohly být podle britských autorek také vybavené nákladnějším zařízením (např. centrálním topením, elektrickým světlem, vodovodem, odpadním servisem), což by bylo pro individuální byty nedostupné.

Mezi autory a autorky, které Karel Teige znal a od kterých si vypůjčoval argumenty pro potvrzení své koncepce, patřila americká socialistka Charlotte Perkins-Gilman, která iniciovala na začátku 20. století výstavbu tzv. *apartment hotels* (obdoba *boardinghouse*) s centrálními kuchyněmi, restauracemi, institucemi pečujícími o děti a úklidovou službou, což

---

⁵⁶ Zásady nové architektury 1924–1925 (pozn. 42) 198.

⁵⁷ Hubert GUZIK: Diogenova rodina. Kolektivizace bydlení v Čechách 1905–1948, in: Umění LIV, 2006, 162–176.

mělo ženám umožnit seberealizaci na pracovním trhu. Byla stoupenkyní najímání zaměstnanců pro domácí práce. Ve své knize *Women and Economics (A Study of the Economic Relation Between Men and Women as a Factor in Social Evolution, 1898)* píše, že v obytných domech by měly být pokoje nebo byty bez kuchyně, protože jídlo bude podáváno ve společné jídelně. Děti by byly přes den umístěny v jeslích a obstarávány najímanými učiteli. Okrsek by byl vybaven množstvím společných místností. Celá myšlenka byla založena na výdělečném principu.

V ČSR se hned po založení republiky začalo uvažovat o zřízení osmi domů s kolektivní kuchyní, prádelnou, mateřskou školou, čítárnou a hřištěm v Praze a tento experiment měla následovat i další města. Cílem bylo ulehčit zaměstnaným ženám, kterých byla v tehdejší společnosti téměř polovina.⁵⁸ Odvaha k takovému pokusu mohla pramenit i z podpory Tomáše Garrigua Masaryka, který v roce 1905 přednesl v Ženském klubu českém přednášku o kolektivizaci domácích prací založenou právě na teorii Perkins-Gilman. Pokus o realizaci domů se společnou kuchyní měl své odpůrce, kteří namítali, že takový způsob bydlení zničí rodinný život. Jednoznačně pozitivní stanovisko zaujaly představitelky českého feministického hnutí. Františka Plamínková lobovala za výstavbu kolonie domů s centrální kuchyní podle modelu Perkins-Gilman, tedy s obsluhou najímaného personálu, ještě v letech 1919–1920. Ani tehdy neuspěla. Částečnou realizaci tohoto záměru najdeme v azylovém domě spolku Československá ochrana ženských zájmů *Domovina Charlotty Masarykové* na pražských Vinohradech (1923–1928), který navrhla Milada Petříková-Pavlíková.⁵⁹

Další autorkou, ze které Teige čerpal, byla německá komunistka Lily Braun. Masaryk a feministky sdružené v Ženském klubu českém se snažili dosáhnout většího podílu mužů na výchově. Braun oproti tomu už v roce 1902 navrhovala předání výchovné a pečující funkce domácnosti vnějším institucím, organizovaným na vědeckotechnických základech.

Anarchistický postoj, že dítě není soukromým vlastnictvím svých rodičů, razila v českém prostředí Louisa Landová-Štychová. Děti jsou budoucí občané, proto by se měla společnost zajímat o jejich výchovu. Je tedy přirozené, aby jejich výchovu převzala, pokud toho sami rodiče nejsou schopni, a zaměstnávala ty, kteří jsou k vychovatelskému povolání nadáni. Landová-Štychová navrhovala ustavení Dětských domovů pro děti pracujících matek, které „*ponechávají své děti náhodě*“, a pro ty, které nemohou nebo nedovedou své děti vychovat, stejně tak pro sirotky a opuštěné děti.⁶⁰ Ve školách by podle ní měla být rozšířena sexuální výchova a výchova k rodičovství, aby byli dospívající seznamováni a vychováni

⁵⁸ Františka PLAMÍNKOVÁ: *Economic and Social Position of Women in Czech republic*, Praha 1920, 14–15.

⁵⁹ GUZIK 2006 (pozn. 57)

⁶⁰ Zemínová contra Štychová, in: *Socialista* I, č. 10, 13. 5. 1923, příloha *Socialista*

ke zdárnému plnění svých rolí.

Milena Jesenská-Krejcarová se v článku *Je vůbec možno vychovati dobře dítě doma?*⁶¹ zabývá představou dětských domovů, které by byly světlé, hygienické, s jasným řádem, v blízkosti zeleně. Děti by zde byly mezi sebou a mimo „*všechny domácí starosti, problémy, citlivosti a citovosti, mimo domácí bídu nebo domácí luxus, mimo věci, které dětem nepřísluší*“. To je podle ní předpoklad pro správný a nerušený vývoj dětí.

Otázkou dětské výchovy se zabírala také Jožka Nevařilová, sociální pracovnice a dlouholetá družka Karla Teigeho. Plně se stavěla za všeobecné přijetí společného stravování a výchovy dětí, i když si uvědomovala, že jsou to nejhůře přijímané body kolektivního bydlení. Nevařilová nezapře ovlivnění vědeckým přístupem prostupujícím v té době snad všechny sféry života, když cituje práci Bertranda Russela *O výchově*: „*Ve výchově jako v jiných věcech je jen jedna cesta k pokroku, a ta jest: věda, řízená láskou.*“⁶² V témže článku připomíná knihu Augusta Strinberga *Studentka čili novostavba*, pojednávající o *Familistěře* v Guise, zřízené André Godinem podle představ Charlese Fouriera: „*(...) teď máme jednu kuchyni, a kdo chce společnost, jí ve společné jídelně, a kdo chce samotu, jí ve svém pokoji. To je osvobození ženy od kuchyně. – A děti? – Podařilo se nám rozlousknout i nejtvrďší oříšek. Máme opatrovnu – Která matka by dala své děti do opatrovny? – Všecky, ano všecky. Mluvíme-li o opatrovně, nepředstavujte si dětské ústavy, které zařizují obce a kde rodiče svých dětí téměř nikdy nespátrí. Zde místo šesti set dětských pokojů máme veliký pavilón stále přístupný, stále pod dozorem. (...) Rodiče mohou se kdykoli telefonicky zeptat, jak se daří jejich dítěti, mohou se na okamžik jít k němu podívat, nebo vzít je s sebou na procházku...*“

Jak by měly konkrétně dětské domovy vypadat, navrhuje Nevařilová v poválečné stati.⁶³ Dětské instituce pro v podstatě trvalý pobyt by měly být rozděleny podle věku: děti od 1 do 3 let, pro děti od 3 do 6 let (mateřské školky), pro školní mládež (družiny), kluby mládeže pro dorost, internáty pro studující mládež a hřiště oddělená pro každou skupinu. Děti by se měly rozdělit na menší skupiny (jesle maximálně 15 dětí, školka do 25 dětí) z důvodu pocitu blízkosti k vychovateli a pro děti příjemného prostředí. Pokud by byly domovy větší, daly by se rozčlenit na jednotlivé pavilony. Hlavním argumentem je kromě odborné výchovy, která nezanechá na dítěti stopy chyb rodičů, také důležitost toho, aby dítě bylo mezi dalšími dětmi, aby dítě bylo vychováváno dítětem. Reorganizace domovů dětí je úkolem, na kterém by měli spolupracovat sociologové, pedagogové, sociální pracovníci a projektující

---

⁶¹ Žijeme 2/1932, 230–233.

⁶² Jožka NEVAŘILOVÁ: Názory o výchově, in: Magazín DP, 1933–34, 243–247.

⁶³ Jožka NEVAŘILOVÁ: Ústavy pro mládež, in: Sociální pracovnice XVI, 1947, č. 7, 101–110.

architekti.⁶⁴

Rozpad tradiční rodiny dále teoreticky rozebírali dva američtí sociologové ve spise *American Marriage and Family Relationships* (1928). Ernst R. Groves⁶⁵ a William F. Ogburn píší o sílící emancipaci žen napříč společenskými vrstvami a o jejich touze po aktivitách mimo domov. Teige od těchto teoretiků a Bedřicha Engelse převzal definici manželství jako nejjednodušší instituce vlastní i „primitivním“ národům, která zahrnuje tři elementy: ekonomickou soudržnost, sexuální regulaci a vědomí rodičovského vztahu. Podle autorů se tyto historické aspekty rodiny v soudobých Spojených státech rozpadají rychleji, než vznikají nové, které by je zastoupily. Rodinný dům a jeho vybavení ženu limituje, zůstává místem tlaku a napětí. Stále oblíbenějším se stává nájemní byt, který se shoduje s touhou stále většího počtu žen a mužů omezit břímě úklidu a chodu domácnosti. Nevýhodou je limitovaný prostor pro jednotlivé členy rodiny. Autoři vidí v rozpadu rodiny hrozbu, která by se měla zažehnat mj. i vzděláváním mladých lidí v oblasti průpravy na sexuální život, manželství a rodinu.

Feministickým hlasem, kterým se Teige značně inspiroval, bylo dílo německé anarchokomunistky Grete Meisel Hess⁶⁶, která propagovala rozpad tradičních vztahů mezi mužem a ženou a vytvoření nových volných svazků. V kolektivech by tak vzniklo nové rovnější a harmoničtější lidské soužití. Podle avantgardy neměla mít volná láska v novém obydlí nic společného s „vášnivou, mučivou a šíravou láskou romantiků“ a měla by zajišťovat vymýcení „nezdravé, zvrhlé a kolektivní dobro podvracející závislosti“ vztahů, jejichž základem je „iracionalita, útrapy a citový zmatek“.⁶⁷

Důležitým zdrojem v Teigeho teorii byly spisy Karla Marxe a Bedřicha Engelse, které ostatně často cituje ve své knize *Nejmenší byt* (1932), k níž se ještě vrátíme. Teige přebírá z jejich teorie především antagonismus kapitalistické a dělnické třídy, který je řešitelný jedině změnou společenských poměrů, to znamená revolucí.

Ve své rétorice byl Teige stejně radikální jako Engels, který v knize *Bytová otázka* (1873, čs. překlad 1932) odmítá řešení tohoto dobově palčivého problému filantropií kapitalistů, kteří svým zaměstnancům stavějí domky či byty. Stejně tak v tomto ohledu nevěřil v efektivní zásah státu. Pokud podnikatel či továrník staví ubytování pro své zaměstnance, sleduje podle Engelse jedině ziskový cíl: pokud ho nechá továrník bydlet zadarmo, dělník nebude potřebovat tolik prostředků na zajištění svých životních potřeb, takže mu bude moci továrník snížit plat; pokud bude dělník platit nájem, továrník na něm tímto způsobem vydělá.

⁶⁴ K názorům Nevařilové a Krejcarové-Jesenské viz také Rostislav ŠVÁCHA: Čtyři ženy mluví o architektuře a ženské otázce 1930-1935, in: Povolání architekt(ka), Praha 2003

⁶⁵ Toho cituje Teige ve své knize *Nejmenší byt*, Praha 1932, 300.

⁶⁶ Uváděna tamtéž. Teige píše o „nových, kamarádštějších erotických vztazích mezi ženou a mužem“ (302).

⁶⁷ Martina PACHMANOVÁ: Neznámá území českého moderního umění. Pod lupou genderu, Praha 2004, 162.

Navíc bude dělník připoután k závodu a nebude moci vyjadřovat svou nespokojenost či odpor např. vůči snižování platu či špatnému zacházení.

Stát, který je spojencem kapitálu a buržoazie, vydává sice různé zákony na podporu bydlení pro chudé vrstvy, jejich naplňování ovšem důsledně nevyžaduje. Engels rovněž oponuje anarchistickému mysliteli Pierru-Josephu Proudhonovi, který navrhuje, aby každý dělník vlastnil domek s malým pozemkem, čímž se jednak stane samostatnějším a zároveň se zvrátí destruktivní vývoj k průmyslovému městskému proletariátu.

Engels oproti tomu tvrdí, že zbavení dělníků právě tohoto domku s pozemkem, a tím jejich vyvázání ze sociální vztahů hierarchie (lokální moc, církev...), z nich dělá „*jako pták volné proletáře*“, kteří se přibližují vlastnímu osvobození a duchovní emancipaci. Engels nerozvádí podobu porevolučního bydlení, pouze nabízí možnost vyvlastnění stávajících obytných prostor majetnějších vrstev a ubytování v nich těm, kteří žádné nemají nebo bydlí v neuspokojivých podmínkách.

Další důležitou knihou je *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (1894, čs. překlad 1920). Engels zde píše o rozkladu rodiny, vlivem průmyslové revoluce a kapitalismu, zániku instituce manželství v podobě, v jaké existovalo v minulosti (ekonomické faktory), a o budoucích svazcích pouze z lásky. Je zde vyslovena metafora, podle níž má muž oproti ženě v rodině takovou pozici, jakou má buržoazie oproti proletariátu. Velkou důležitost Engels přikládá vstupu ženy z domácnosti do výroby. Rovněž je naznačeno zespolečenštění starosti o děti.

1.7 Moderní rádce pro československé ženy

V nově vzniklém Československu našla racionalizace domácnosti a kuchyně (navržená podle zákonů ergonomie) své zastánkyně a propagátorky v řadách ženských aktivistek ještě dříve než mezi avantgardními architekty. Nicméně československé ženské organizace rozhodně nezpochybňovaly hlavní ženskou úlohu v obstarávání domova. Ze spolupráce s avantgardními architekty se dochovaly různé příručky a rádci pojednávající o zařizování bytu či domu. Velkou inspirací byla teorie taylorismu, dobově popularizovaná Masarykovou akademií práce. Pro námi sledovaný typ kolektivního domu je zajímavá shoda Karla Honzíka a Stanislava Špačka (velkého zastánce taylorismu), že by kuchyně měla být „*redukována na minimum a její funkce omezené na úpravu jídel*“.⁶⁸ Měla by se podobat například kuchyním železničních

---

⁶⁸ Hubert GUZIK: „Líná Zuzanka“. Avantgarda, ženy a taylorismus v československé domácnosti, in: Umění LII, 2004, 247–260.

jídelních vozů. Oba se shodují, že tehdy rozšířený typ obytné kuchyně by se měl přehodnotit a rozdělit do dvou místností – obývacího pokoje a od něj striktně oddělené kuchyně.

V závěru brožury *Moderní byt* (1929), týkající se moderního zařízení bytů – dispozic kuchyní a technických inovací pro individuální byty – píše Karel Honzík, že nevylučuje v budoucnosti centralizaci některých funkcí a uvádí příklad amerických domů „s ústředními jídelnami a kuchyněmi, zatímco [v jednotlivých bytech] zbyl po kuchyni jen malý kabinet s ohřivačem a sinkem pro drobnější potřebu“.⁶⁹ Minimalizace anebo úplné zrušení kuchyně je i důležitým prvkem kolektivního domu, který neustále zdůrazňuje Karel Teige.

Karel Honzík dále v *Moderním bytě* uvádí, že ideálním dispozičním a pro moderní společnosti relevantním řešením bytu či domu jsou nepřiliš velké ložnice pro jednu osobu. Tato představa je blízká Teigeho koncepci obytné kabiny,⁷⁰ která má, stejně jako minimální kuchyně, svůj předobraz v zařízení dálkových železničních vozů či zaoceánských parníků. Honzík později dokonce užívá hojně užívaného pojmu „spací kabina“ pro podobu ložnice v malém bytě. Mělo by v ní být místo jen pro postel, několik jednoduchých odkládacích ploch na drobné předměty a věšák na odložení šatstva. Pokud není v bytě samostatná šatna, mohla by být v ložnici skříň na šatstvo a boty, popřípadě zrcadlo a stolek na potřeby pro úpravu zevnějšku. Pokud by v bytě chyběla samostatná pracovna, obsáhla by ložnice její zařízení: stolek, ideálně sklopný, malou knihovnu a komodu s několika zásuvkami.

Je nejisté, jakou roli hrála v podobě textu diskuze s Karlem Teigem. Na závěr se nicméně autor vyznává z velkého optimismu vůči technice, která usnadní život v domácnosti, a obhájí jednoduché účelné a především funkční zařízení. V moderním vařiči vidí krásný předmět, který nepotřebuje žádných dekorativních kamufláží. Opakuje se zde Teigem tolikrát opakované heslo: co je účelné, je i krásné.

Zároveň Honzík zdůrazňuje nutnost obstarat bytové existenční minimum pro co nejširší společenské vrstvy. Oproti Teigemu stál však do jisté míry v opozici proti striktně utilitárně chápané architektuře, především se distancoval od představy dosažitelnosti „světového architektonického standardu“, ve kterém by nebyl brán zřetel na individuální požadavky obyvatel a charakteristické místní podmínky. Dále varoval, že pokud se vyloučí z navrhování estetická úvaha, hrozí architektuře „beztvárnost a neutěšená sterilita“.⁷¹

Pokud jde o společenské prostory sdíleného bydlení, které Honzík nedlouho nato sám navrhuje, vychází z úvahy, že „každý člověk má v různé míře vyvinuty dvě vlastnosti, které se

⁶⁹ Karel HONZÍK: *Moderní byt*, Praha 1929, 31.

⁷⁰ „Obrovské ložnice, toť styl Ludvíka XIV., kdy spaní bylo obřadem: grand lever du Roi. Moderní ložnice jest kabinou, kde nepřebýváme.“ (Karel TEIGE: *Obytný stroj*, in: *Stavba IV 1925–26*, 139.)

⁷¹ Karel HONZÍK: *Toporná modernost*, in: *Pásmo II, 1925–1926*, 43–44; Karel HONZÍK: *Estetika v žaláři*, in: *Stavba V, 1926–1927*, 166–172.

doplňují: Potřeba býti mezi lidmi a potřeba samoty. První potřebě vyhovuje společný obývací prostor, který má výhody družného života, a druhé potřebě mělo by se právě vyjítí vstříc zřízením prostor oddělených.“⁷² Jimi myslel právě ony spací kabiny. Toto rozdělení individuálního a společného a jejich separování v obytných domech podstatně souhlasí s celoživotním Le Corbusierovým ideálem „ticha a samoty, ale zároveň denního kontaktu s lidmi“. Takový ideál našel v toskánském klášteře Val d'Ema, který byl hlavním impulsem pro jeho Unité d'Habitation.⁷³

1.8 Bydlení socialistického člověka

Zjevný vliv na formování představy kolektivního domu v Československu měly sovětské domy-komuny navrhované a stavěné v pozdních 20. letech. Karel Honzík píše ve své knize vzpomínek *Ze života avantgardy*, že o kolektivním bydlení uvažovaly kruhy architektů kolem Devětsilu již od roku 1923 a že pozorně sledovaly dění v Rusku. V *ReDu* č. 4 z prosince roku 1928 pak poprvé vyšel projekt Ginzburgova kolektivního obytného domu z předchozího roku jako ukázka ze sborníku *Mezinárodní soudobé architektury* (MSA, jaro 1929).

Dvojčíslo *ReDu* č. 6–7 z roku 1930 bylo věnováno Teigově statí *K sociologii architektury*, která svou strukturou a typem argumentace předznamenala knihu *Nejmenší byt*, jež je propagací typu kolektivního domu jako výsledku geneze obytné formy. Tuto stat' napsal Teige již v prosinci 1929 jako podklad pro cyklus přednášek na Bauhausu a také pro přednášky v Praze a Brně.

Autor odmítá dobová řešení otázky minimálního obydlí, která se odvíjejí z tradiční měšťácké představy domova, a jedinou cestu vidí v zrušení tradiční rodinné domácnosti. Leitmotivem statí je úzká souvislost mezi politicko-hospodářským fungováním společnosti a dominantní formou obytné architektury.

Rodinný a činžovní dům jsou představeny ve svém vývoji a se všemi svými negativními aspekty. Teige obsáhle popisuje podmínky v dělnických čtvrtích v Praze, kde bydlí rodiny v přelidněných nezdravých bytech. Byt je břemenem, které u chudších rodin vždy nese žena. Zároveň však jsou v těchto k zániku odsouzených typech zárodky nového způsobu bydlení. Tak Teige uvádí, že během 19. století a na počátku 20. století se vyvíjí typ vily v jednotný centrální prostor s přiléhajícími zmenšenými místnostmi, kabinami.

Uvádí také, že „racionelní rozřešení bytové otázky předpokládá (...) nazírat problém

---

⁷² HONZÍK 1929 (pozn. 69), 7.

⁷³ Kenneth FRAMPTON: Introduction, in: DLUHOŠ, ŠVÁCHA 1999 (pozn. 13)

minimálního bytu nikoliv jako výpomoc z nouze, nýbrž principiálně jako otázku po bytové formě moderního člověka, po bytu jako biologickém a sociálním standardu.“⁷⁴ Nejde tedy o to, stavět z charitativních důvodů úspornou obytnou formu, ale poučit se z bytové krize a přehodnotit obytný typ celkově, pro všechny příslušníky společnosti.

Takové, avšak ne zcela se osvědčující tendence Teige vidí v bytové výstavbě Ernsta Maye ve Frankfurtu nad Mohanem, či ještě lépe v *boardinghousu* od Hanse Scharouna na výstavě Werkbundu ve Vratislavi (1929).

Kapitola o sovětské pětiletce, která rozsáhlý analytický text uzavírá, ukazuje ideální obytný typ, který se v SSSR hromadně realizuje. Jsou jím domy-komuny budované v sedmnácti nově založených městech, v Moskvě a průmyslových regionech. Jejich hotelová organizace zbavuje ženu domácí práce i starosti o děti, které jsou umístěny ve zvláštních dětských domovech a internátech při školách, kde je mohou rodiče navštěvovat. Každému občanu od 17 let připadá jedna individuální buňka. Není možné, aby pár bydlel spolu, mohou mu však být přiděleny sousedící obytné buňky. Obytné komplexy jsou vybaveny obchody, kiny, divadly, společnými lázněmi,⁷⁵ tělocvičnami, sportovišti, knihovnami, čítárnami atd. Takovéto bydlení, především standardní obytná buňka, podle Teigeho přispívá k formování nového „psychologického typu socialistického člověka“ podkopáváním vztahu k domovu, vlasti a rodině.

1.9 Mezinárodní kongresy moderní architektury

Vlivem formujícím představu Karla Teigeho o kolektivním bydlení, který nelze opomíjet, byl bruselský Mezinárodní kongres moderní architektury (Congrès International d'Architecture Moderne, CIAM), kde se podle něj „*poprvé v západní Evropě objevila myšlenka nových obytných útvarů, kolektivních domů*“. Už v roce 1929 hrál v přechodu k propagaci kolektivního bydlení velkou roli předchozí druhý kongres CIAM ve Frankfurtu nad Mohanem, jehož tématem byl nejmenší byt. Tento kongres nebyl obeslán československou skupinou, protože podle slov Bohuslava Fuchse a Josefa Poláška „*u nás jsme si tento problém usnadnili tím, že jsme jej vážně neřešili*“.⁷⁶

Teige zároveň cítil, že konstruktivismu se zmocňuje jakási vyčerpanost a ochablost, že neustálé trvání na přísné funkčnosti a racionálnosti staveb začíná být monotónní a

⁷⁴ Karel TEIGE: K sociologii architektury, in: ReD III, 1929–31, č. 6–7, 163–223.

⁷⁵ V každé individuální buňce je však podle tohoto textu také individuální lázeň.

⁷⁶ Citace Bohuslava Fuchse a Josefa Poláška z Indexu, citováno podle Karel TEIGE: Minimální byt a kolektivní dům, Stavba IX 1930–1931, 28–29.

neposkytuje už tvůrčí impulzy a také že se z konstruktivismu postupně mnohdy stává pouhá manýra, povrchní styl. Novým cílem, k němuž se dalo upřít, bylo navrhování pro budoucnost, pro příští spravedlivější společnost. Navíc dobově velmi aktuální řešení bytové otázky vyžadovalo, jak přiznával například i Le Corbusier ve své anketě pro CIAM, přehodnocení dosavadních forem bydlení.

Nabízela se také záštita sovětskou architekturou, která dávala naději na plné uskutečnění všeho, co se v západní Evropě zdálo pouhou utopií. Ve chvíli, kdy západní společnost čelila hospodářské krizi, se objevovala alternativní cesta. Chaos kapitalistické společnosti měl vystřídat řád centrálního plánu socialistického zřízení. Teige píše o plánovitém všesvětovém hospodářství, o přetvoření života ve smyslu řádu, jasnosti a ekonomie, mj. také ekonomie času docílené mechanizací práce, kterou bude získán volný čas a síly člověka pro duchovní aktivitu.⁷⁷ Josef Havlíček s Karlem Honzíkem zase popisují plynulý, řízený provoz v souvislém rytmu jako jednu z „*vrcholných poesii, která korunuje architektonické dílo*“.⁷⁸ Moderní architektura směřuje k „*poesii života, poesii provozu*“.

Silou, která by mohla dosáhnout saturování životních a bytových potřeb všech členů společnosti, byl podle přesvědčení mnoha architektů a teoretiků průmysl. Z marxistického hlediska však vládnoucí třída tento potenciál průmyslu potlačuje, protože si je dobře vědoma, že pro ni může být destruktivní. Průmysl je totiž schopen změnit vztah dělníka a jeho šéfa, protože většinu produktivní práce budou vykonávat stroje. Jak však říká ve své analýze Marx, kapitalismus potřebuje třídu chudých, volně disponibilních, kteří nemají, co by prodávali, krom své vlastní pracovní síly, kterou je možné různým způsobem efektivně ždímat. Teige v tom viděl jednu z příčin bytové nouze: velké skupiny populace se stěhují z venkova do měst, kde živoří po podnájmech. Dalším, v té době velmi aktuálním důvodem kritiky kapitalismu byly nevyhnutelné cyklické hospodářské krize.

Za příčinu bytové krize se považovalo i nevhodné zacházení s již postaveným obytným prostorem – byl-li by využit plně, mělo by mnohem více lidí kde bydlet. Soukromou iniciativou při výstavbě bytů a domů se podle Teigova názoru mnoho nevyřeší, neboť stavebníci ve svých podnikatelských plánech stěží myslí na nejnižší společenské vrstvy, které nejsou schopny platit nájem. Vyústění myšlení o bytové krizi sbližuje Teigeho s přístupem CIAM: „*Uvažovati dnes o minimálním obydlí znamená pokusiti se o rozřešení bytového problému mimo rámec dosavadních stavebních útvarů a způsobů a na jiné hospodářské základně.*“⁷⁹

⁷⁷ Karel TEIGE: Etapy vývoje, in: Stavba VIII 1929–1930, 6–16, 19–23.

⁷⁸ Josef HAVLÍČEK, Karel HONZÍK: Stavby a plány. MSA 3, Praha 1931

⁷⁹ TEIGE 1930–1931 (pozn. 76), 29.

CIAM vyzýval národní skupiny, aby na třetím kongresu v Bruselu v roce 1930 prezentovaly podmínky, v nichž „třída existenčního minima“ žije, a zároveň aby navrhly možné řešení pro budoucnost mimo existující stavební legislativu a regulační pravidla.⁸⁰ V kruzích CIAM byly obytné domy s kolektivizovanými službami přijímány velmi kladně. Karel Teige viděl jen jediný rozměr a typ bytu, byt nejmenší, jako byt „minimomaximální“, který se jemně modifikuje jen podle „*klimatických a podnebných poměrů v určité krajině*.“⁸¹ Takový přístup však zdaleka neměl například Walter Gropius, který určil svůj *boardinghouse* „*velmi dobře situovaným a finančně dosti silným občanům*“ (Teige).

Teige oponuje této dedikaci tím, že kolektivní domy jsou obytnou formou proletariátu a že ideální obytný útvar pro zámožnější vrstvy obyvatel je rodinná vila, protože movitější zde mohou uplatnit své individuální preference, zatímco nevýhody tohoto typu, jako je namáhavá práce v domácnosti, jsou delegovány na služebnictvo. Proto se také v rodinných domech nejdříve uplatňují moderní vymoženosti. Tyto měšťanské vrstvy by tedy nikdy v kolektivním domě bydlet nechtěly, ač by byl sebeluxusnější.⁸²

Teige⁸³ nejprve přijímal Gropiovy snahy kolektivizovat bydlení s radostí a řadil ho mezi architekty, jako byl Le Corbusier a členové skupiny OSA a ABC. V dalším ročníku *Stavby* už ale jeho návrh *boardinghousu*, předložený na pařížské výstavě Werkbundu (1930) kritizuje, protože Gropius vybavuje *boardinghouse* společenskou síň naprosto nepodobnou dělnickému klubu připomínající spíš kavárnu, bar, nebo obdobu měšťanského salónu.⁸⁴ Gropiovi neodpustil Teige ani to, co českým architektům toleroval, totiž zařízení domu bazénem. Dispozice rodinné jednotky odpovídala v podstatě dispozici přestavěné mansardy v Černé ulici, ve které bydlel Teige se svou družkou Jožkou Nevařilovou. Teige však hleděl s opovržením na typ „*veškerým moderním komfortem vybavené svobodárny pro zámožné nájemníky nebo obyčejný rodinný hotel, jakýsi specifický případ měšťanského obydlí*“.⁸⁵

Jeho představa o podobě kolektivní formy bydlení by se dala shrnout tak, že se stanoví

⁸⁰ Jak píše Teige v knize *Nejmenší byt*, bruselský kongres obeslali Havlíček a Honzík kolektivizovaným projektem *Koldomu* a tým Gillar-Špalek projektem *CIRPAC*. Karel Teige navíc pronesl na *Journées de l'habitation*, které bezprostředně předcházely kongresu, přednášku *Nové stavění a bytová otázka v Československu*.

⁸¹ TEIGE 1932 (pozn. 65) 66.

⁸² To není úplná pravda s ohledem na praxi slučování bohatých domácností do apartmánových domů v USA, jejichž příklady pak Teige zahrnuje do knihy *Nejmenší byt* (1932).

⁸³ V článku *Etapy vývoje*, TEIGE 1929–1930 (pozn. 77)

⁸⁴ Zde se objevuje paralela s vnímáním kaváren v sovětských avantgardních architektonických kruzích 20. let: „*V novém městě byly kavárny, salony a kabarety zapovězeny jako místa, kde veřejnost požaduje frivolnost a pošetilost. Kavárenské vztahy byly příliš důvěrné a náhodné, kolektivní ideologicky nekorektním způsobem, excentrické nevhodným způsobem, a dokonce až buržoazní. Revoluční umělci navrhovali místo do kaváren vyjít do ulic, v pozdních 20. letech do parků kultury a odpočinku a na sportovní stadióny.*“ (Svetlana BOYM: *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1994)

⁸⁵ Karel TEIGE: 3. mezinárodní kongres moderní architektury v Bruselu, *Stavba* 1930–1931, 110.

standard vycházející z nutného obytného minima, který se však nebude rovnat tomuto minimu, a bude se měnit s ohledem na hospodářskou situaci. Standardu se pak podřídí všichni a tak se společnost dostane do ideálního stavu dostatečného materiálního zajištění všech svých příslušníků. S buržoazií se nepočítalo, protože má zcela jiné chutě a preference než třída dělnická, z jejíchž potřeb a životních zvyků se životní „minimomaximum“ formuluje a jejímž životním zvyklostem odpovídá. Teige rovněž argumentuje, že obyvatel nejmenšího obydlí má více pohodlí než obyvatel šlechtického zámku, ovšem nemá tolik přepychu: „*Ukazuje se dokonce, že za určitých okolností komfort a luxus jsou protikladné zjevy.*“ Tato argumentace je namířena proti Le Corbusierovi a jeho knize *Une maison, un palais*.

Nedá se však říci, že by Teige snahy umírněnějších architektů nevítal. Ve *Stavbě* 1929–1930⁸⁶ chválí kolektivní obytný dům Miese van der Rohe na stuttgartské výstavě. Miesovy obytné domy mají fixně umístěnou koupelnu a kuchyň, „*kdežto ostatní obytná plocha může býti libovolně a volně rozčleněna dřevěnými a skleněnými stěnami a paravány.*“⁸⁷

Teige by si přál, aby si západní avantgarda uvědomila, že kolektivní dům s normalizovanými obytnými jednotkami a jeho rozvíjení je nejvýše aktuálním úkolem architektů. „Dnes uvažuje avantgardní architektura v kapitalistických zemích tyto návrhy kolektivního bydlení jako ideální řešení pro budoucnost, ačkoli moderní technika je schopna je uskutečnit ihned a ačkoli životní a sociální poměry třídy „existenčního minima“ by takové řešení vyžadovaly.“⁸⁸ Nadějí, která se však již nenaplnila, byl neuskutečněný sjezd CIAM v Moskvě v roce 1931 (další kongres proběhl nakonec až v roce 1933), pro který se zvažovalo jako hlavní téma i „Kolektivní bydlení a socialistický kombinát města s venkovem“.⁸⁹ Na frankfurtském i bruselském zasedání CIAM ještě zaznívaly levicové názory a apely na sociální změny. S odchodem levicových architektů do SSSR v říjnu 1930 ale postupně vymizely a do popředí se dostal kompromisnější přístup. Teige se později snažil zkonsolidovat v Levé frontě⁹⁰ a Socialistickém svazu architektů⁹¹ samostatnou mezinárodní platformu, protějšek CIAM.

---

⁸⁶ TEIGE 1929-1930 (pozn. 83), 20–21.

⁸⁷ To připomene pozdější Voženílkovu realizaci zlínského kolektivního domu s jeho pohyblivými příčkami a možností přesunovat okenní otvory.

⁸⁸ Karel TEIGE: Anketa Tvorby o bytové otázce, in: Tvorba V, 1930, 459.

⁸⁹ Nakonec bylo za téma určeno „Funkcionální město, konstruktivní město“.

⁹⁰ Levá Fronta založena roku 1929, její architektonická sekce (zal. 30. září 1930) absorbovala architektonickou sekci Devětsilu. Levá Fronta měla pobočky v Praze a Brně. Zanikla mezi lety 1933–1934.

⁹¹ SSA ustaven pražským Sjezdem levých architektů v roce 1932.

1.10 Projektování kolektivních domů

Když se Karel Teige rozhodl odstěhovat z bytu rodičů a k tomuto účelu přestavět mansardu domu v Černé ulici číslo 14 v Praze, zvolil dispozici se dvěma individuálními byty a mezi nimi umístěným společným zařízením, včetně malé kuchyně. Z odporu k měšťanským rodinným poměrům a pravděpodobně s ohledem na komunisty propagovanou volnou lásku⁹² měli mít on i jeho družka Jožka Nevařilová každý k dispozici svůj individuální prostor. Návrh přestavby vyhotovil Jaromír Krejcar a stavba probíhala mezi lety 1927 a 1928. Výrazným prvkem interiéru obou oddělených bytů byl spací kout. Teige také zdůrazňoval důležitost balkónu nebo terasy jako propojení interiéru s venkovním prostředím.⁹³ Celá dispozice může být chápána jako zárodečná podoba kolektivního bydlení⁹⁴ a je první realizací kolektivního bydlení u nás.

Ve dvacátých letech bylo zahradní město s typovými rodinnými domky nejběžnějším urbanistickým útvarem, na kterém se finančně podílel stát. Tak si k sobě nový stát zavazoval střední třídu, pro kterou byl život ve vlastním domku v zeleni ideálem.⁹⁵ Když začala na konci dvacátých let Velká hospodářská krize, reagoval stát a pražský magistrát tak, jak radil v obavě z revoluce Le Corbusier – obratem k výstavbě sídlišť malých nájemních bytů, dostupných i těm nejchudším. Kolem roku 1930 byly tyto soutěže i příležitostí pro nezaměstnané architekty s akutním nedostatkem zakázek.

1.10.1 Anketa časopisu *Tvorba*

Z hlediska rozvoje typu kolektivního bydlení předcházela soutěži vypsané pražskou obcí anketa časopisu *Tvorba*. Ta byla vypsaná 29. května 1930. Není bez zajímavosti, že impuls k této anketě dal článek Karla Teigeho *Hrady a zámky české* uveřejněný jen o pár čísel dříve. V této stati Teige nově určuje jako stavebníky „obytných úlů“ město či stát. Jak už psal dříve, soukromé stavební podniky nikdy nemohou napravit bytovou nouzi, protože jejich hlavní motivací je zisk.⁹⁶ Přiklání se zde ke zcela marxistickému přístupu: bytová otázka se může

⁹² Volná láska měla vést k vymizení prostituce a prostituci podobných vztahů. Viz Karel GOROVSKÝ: Volná láska a komunismus, Praha 1922; Charles ALBERT: Volná láska, Bílovice u Brna 1910.

⁹³ Rostislav ŠVÁCHA: Teige jako inspirátor moderní architektury, in: Karel Teige 1900–1951, katalog výstavy, Praha 1994, 81–95.

⁹⁴ Tak ji popisuje i Karel Honzík ve zmíněné vzpomínkové knize (pozn. 40), 53–54.

⁹⁵ ŠVÁCHA 1995 (pozn. 4), 339; také: „Nejchytřejší vůdcové panující třídy mířili svými snahami vždycky ke zmnožení počtu drobných vlastníků, aby si vychovali armádu proti proletariátu.“ (Bedřich ENGELS: Bytová otázka, Praha 1932, 36.)

⁹⁶ To se konec konců ukázalo, když zákony o stavebním ruchu, které zmírňovaly podmínky pro stavbu obytných domů, neměly žádný vliv na (ne)bydlení nejchudších, protože ti nebyli pro stavební podnikatele zajímavou cílovou skupinou,

vyřešit jen zrušením soukromého vlastnictví domu i pozemku, na kterém dům stojí, stejně jako je nutno toto soukromé vlastnictví zrušit v případě výrobních prostředků.⁹⁷ I centralizovaná zařízení kolektivních domů měla být zřizována a udržována městem či státem a správa domů by podléhala „radě nájemnictva“.⁹⁸ Teige tu rovněž explicitně předepisuje pro tyto „domy hotelového typu“ vestavěný nábytek, který ulehčí dělníkům jejich časté stěhování. Vestavěný nábytek se skutečně realizuje, jak uvidíme, například ve zlínském kolektivním domě.

Anketou *Tvorby* měli být osloveni proletářští nájemníci, lékaři a hygienici a samozřejmě architekti. První respondent Josef Chochol plně podpořil typ *boardinghousu* a hotelového způsobu bydlení jako nejpokrokovější. Navrhl také „bytové pojištění“, které by bylo obdobou jiných běžných povinných odvodů, jako například zdravotního pojištění. Chránilo by nezaměstnané a invalidy před ocitnutím se na dlažbě. Opatření by rovněž odhalo byty těm, kdo pracovat nechtějí, ač mohou.

Jaromír Krejcar v odpovědi na anketu zapochyboval o kolektivizaci stravování a obhajoval spíše kombinovaný přístup – některé byty kuchyni zařizovat, jiné ne. Právě z *Tvorby* pochází často citovaná pasáž, kterou se dlouhou dobu nejoblíbenější Teigův architekt obrací proti rozhodnému přesvědčení svého přítele: „*Ukáže se časem výhoda kolektivních zařízení zajisté – ale nediktoval bych ji přímo zařízením domů. Nemohlo by pak dojít k tomu, aby lidé se do těchto domů neradi [zvýraznění autor] stěhovali a aby tam šli jen donucení nouzí bytovou.*“⁹⁹

V anketě odpověděl i sám Teige. Charakter proletariátu pro něj představoval zdůvodnění pro uniformizované bydlení velkých počtů lidí. Má totiž internacionální a univerzální povahu a nedomáhá se žádných zvláštních práv, je tedy třídou připouštějící poprvé „*dokonalou uniformitu ve věcech životních a bytových potřeb*“.¹⁰⁰ Ve svém příspěvku Teige konkretizoval představu „obytného úlu“ takto: v komplexu pro 1 až 3 tisíce obyvatel by se zřídily společné kuchyně a jídelny, bazén, hřiště a sportovní sály, přednáškové místnosti, čítárny a klub, a samozřejmě také dětské jesle a mateřské školky odpovídající kapacity. Kolem nich by se nacházely „*přiměřeně velké parky*“¹⁰¹ na pozemcích uvolněných díky výškovému vyvinutí staveb. Z důvodu úspornosti, aby se vyplatila společná zařízení, by v každém domě bydlelo alespoň 400 obyvatel. Domy by se větraly a vytápěly moderními technologiemi. Zajímavostí bylo, že doporučoval stavět obytné domy jen pro jednu generaci,

⁹⁷ Karel TEIGE: Hradý a zámky české, in: *Tvorba V* 1930, č. 19 a 20, 296–298, 309–311.

⁹⁸ Patrně přejato ze SSSR: rada je obdobou sovětu.

⁹⁹ Jaromír KREJCAR: Anketa *Tvorby* o bytové otázce, in: *Tvorba V*, 458.

¹⁰⁰ TEIGE 1930–1931 (pozn. 76) 47.

¹⁰¹ Karel TEIGE: Anketa *Tvorby* o bytové otázce, in: *Tvorba V*, 459.

ne tak trvanlivé, „pro věčnost“, jak obyčejně předepisovala stavební legislativa.¹⁰² V této opozici proti příliš tuhé stavební legislativě se, jak ještě uvidíme, shodoval i s Tomášem Baťou.

Později¹⁰³ Teige doplnil také svou představu o obytné buňce. Její rozloha by se pohybovala mezi 9 a 12 m², o výši komfortu a velikosti rozhodne stupeň blahobytu. Kvůli limitované velikosti by byla důležitá velká okna do zahrad.¹⁰⁴ Kabina měla být vybavena nejlépe posuvným oknem a dveřmi, stěny by měly být inspirovány japonskou architekturou s její variabilitou, také by měly mít jinou barvu než bílou.¹⁰⁵ Nábytek (židle, stoly, lůžka) by měl být sklopný, aby se ušetřil prostor, vzor pro jeho design bychom měli hledat v americké kanceláři, nemocnici, v zahradním nábytku nebo zařízení železničních vagónů. Zařízení buňky by mělo vypadat asi takto: spací pohovka, stolek, několik židlí, lehké přenosné křeslo, klasické těžké křeslo, skříň na šaty a prádlo (pro jednu osobu), knihovna (regály nebo skříň) a psací stůl (nebo sekretář či sklápěcí deska u knihovny).

1.10.2 Soutěž pražské obce

V soutěži pražské obce, která byla vypsána patrně na podzim 1930, se objevil návrh kolektivizovaného bydlení pod heslem *CIRPAC* od Jana Gillara a Josefa Špalka a *Koldom* Josefa Havlíčka a Karla Honzíka. Soutěž byla kritizována na stránkách *Stavby* i *Stavitele* jako neprůhledně zorganizovaná a především jako nerozhodná ve výsledku. Posunula sice přemýšlení o možných obytných typech i vývoj pavlačové a mezonetové dispozice a trojtraktového uspořádání se střední chodbou, výsledkem však bylo jen doporučení realizovat různé systémy obytných jednotek oceněných projektů. Kontroverzi na stránkách architektonických časopisů vzbudilo úplné vyřazení projektu Honzíka a Havlíčka z hodnocení i z výstavy soutěžních projektů, které nebylo standardní, i když byl projekt mimo soutěž (už byl dříve otištěn v *Tvorbě*).

Havlíček a Honzík se totiž do soutěže přihlásili s projektem „hotelových domů Koldom“, který byl jejich odpovědí na anketu *Tvorby*. Koldom měl podobu dvou

---

¹⁰² Ibidem; Teige viděl architekturu jen jako dočasný nástroj moderního nomáda. Už další generace najde nové, netušené účely, které bude muset architektura splňovat, tedy i novou architekturu. Architekti realizovaných kolektivních domů převzali Teigův nezáměr o dlouhodobé procesy, možná proto jejich koldomy dlouho nefungovaly, neboť architekti nebrali na vědomí například demografické změny v rozložení obyvatel atd.

¹⁰³ TEIGE 1932 (pozn. 65), 317–320.

¹⁰⁴ TEIGE 1930–1931 (pozn. 76)

¹⁰⁵ „Barva (jak se ji barvoslepí architekti nejčastěji pokouší chápati) není naprosto ornamentálním zdobivým elementem, nýbrž organickým, konstitutivním, výrazovým elementem architektury, tak nezbytným jako sklo, železo atd.“ Theo van DOESBURG: Obnova architektury (překlad Teige), Stavba II, 1924–25, 26.

devítipatrových deskových domů na pilotech stojících paralelně k sobě, které byly spojeny schodišti a výtahy. [2] Individuální buňku si autoři představovali se šatnou, toaletou, umyvadlem a sprchou, kterou by bylo možné upravit na vanu. Také počítali se vstupní předsíňkou. Obývací prostor byl nečleněný, se spacím koutem. Protože si byli vědomi šoku, který by způsobil okamžitý rozpad rodiny, navrhli možnost, jak v jedné obytné buňce ubytovat pár nebo ve dvou spojených buňkách celou rodinu. Takovéto odstupňování míry kolektivního bydlení připomene Ginzburgovy typy A-F, které postupovaly od kompromisních typů k plně kolektivizovaným. Společným domovním zařízením by byly vanové lázně a bazén spolu s jídelnou v přízemí a terasou pro slunění. Společné byly i denní toalety umístěné při schodišti, prádelny a sklepy. V jednom Koldomu by bylo na 530 bytových jednotek, pro tři či více domů by byly zřízeny dětské jesle a mateřská školka s hřištěm.

Projekt *CIRPAC*¹⁰⁶ [3] Jana Gillara a Josefa Špalka představoval obytný okrsek se čtyřpatrovými obytnými domy a kolektivizovanými službami koncentrovanými do zvláštních budov. Buňky byly mezonetové a byly vybaveny ohřívacími kuchyňskými kouty, sprchou, toaletou, umývadlem a šatní skříní. Jejich velikost byla dvojí – 30 m² nebo 44 m² – podle toho, zda byly určeny pro jednoho nebo dva obyvatele.¹⁰⁷ Střední koridor přístupný dvěma schodišti vedl ob patro a otevíral se do dvou velkých společných teras. V přízemí každého domu se nacházely prostorné noclehárny pro nezaměstnané. Pro pět obytných domů (tzn. jeden blok spojený krytou chodbou) byla k dispozici jedna budova s jídelnou a společenskými místnostmi (čítárna, hovorna, klubovna atd., také střešní terasa se solárii). Pro blok (1200 obyvatel) autoři navrhli také výstavbu prádelny s čistírnou, lázní s bazénem, dětských jeslí a mateřské školky. Pavilony pro děti byly umístěny v centru okrsku a rozděleny podle věku, až do 18 let, kdy mládež opustila společnou výchovu. Personál, jenž obsluhoval kuchyni a staral se o úklid a správu domu, měl vyhrazeno ubytování v rámci obytných bloků zdarma.¹⁰⁸ Vědecký způsob práce funkcionalistických architektů dokládalo použití slunečních diagramů, kterými bylo možné zjistit nejvýhodnější položení obytných místností vzhledem k oslunění, jehož výsledkem bylo situování 16 m² obytného prostoru jednotlivé buňky k západu a dalších 16 m² spacího prostoru buňky k východu.¹⁰⁹

Zajímavou paralelu s řešením sovětských kolektivních domů spatřuje Rostislav Švácha ve vítězném projektu týmu Richarda Podzemného, Antonína Tenzera a Kamila Ossendorfa, který sice zachoval typ běžného nájemního domu bez rozsáhlejší kolektivizace

¹⁰⁶ Comité International pour la Réalisation du Probleme d'Architecture Contemporaine, výkonný výbor CIAM.

¹⁰⁷ Každý dům měl 40 buněk pro svobodné a 30 buněk pro manžele, či dva spolubydlící.

¹⁰⁸ Jan GILLAR, Josef ŠPALEK: Kolektivní obytné domy, in: Stavitel 1930, 85–90.

¹⁰⁹ Podle výzkumu dopadu slunečních paprsků Waltera Schwangenscheidta ve Frankfurtu nad Mohanem.

služeb, „svou formou protáhlé desky, detailováním obou delších průčelí, tvarem a umístěním pergol na střeše a především mezonetovým řešením bytů se však domy (...) nápadně podobaly (...) Ginzburgovu a Milinisovu koldomu na moskevské Čajkovského třídě“.¹¹⁰

1.10.3 Soutěž Ústřední sociální pojišťovny v Praze

Soutěž na domy s nejmenšími byty Ústřední sociální pojišťovny v Praze, vypsaná na konci roku 1930, dopadla stejně rozpačitě jako soutěž pražské obce. V očích recenzentů ze *Stavby a Stavitele* se v obou soutěžích umístily nejlépe domy s pavlačovou dispozicí. Obě soutěže poskytly prostor pro rozpracování jednotlivých typů domů o bytech velikosti 30 až 40 m², ale nevzešlo z nich jednoznačně vyhovující řešení.¹¹¹ O kolektivním bydlení se v kontextu soutěže Ústřední sociální pojišťovny mluvilo takto: „Typ hotelového bydlení nesporně byl by přijat velmi sympaticky značnou částí inteligence, však v dělnických kruzích by bylo nutno se přesvědčiti napřed zkouškou. Jakákoliv zkušenost zde chybí.“¹¹²

Nejradikálnějším zúčastněným projektem byl *L-projekt [4]* týmu Peer Bücking, Jan Gillar, Augusta Müllerová, Josef Špalek – „zahradní město vertikálně vyvinuté“¹¹³ – který měl být komplexem pro 5 tisíc obyvatel, ubytovaných v patnácti obytných úlech, tj. 300 obyvatel v patnácti patrech každého domu. Individuální buňky s vlastním hygienickým zařízením měly rozlohu 9,6 m² a byly striktně určeny pro jednoho obyvatele, bez možnosti propojování s dalšími. Okna měla být orientována k jihovýchodu pro ideální oslunění (novější závěr vědeckého zkoumání), vybavení by mělo být zhruba takové, jaké navrhoval Teige, přičemž vestavěné skříně by tvořily přepážky mezi jednotlivými buňkami.

V každém patře bychom našli terasu (orientovanou na severozápad), čtyři výtahy, telefon, mezi výtahy potom plynový vaříč, samovar a kohoutek s horkou vodou. Jeden obytný úl by měl vlastní administrativní správu, ordinaci první pomoci,¹¹⁴ lázně, jídelnu na principu samoobsluhy a sluneční lázně na střeše.

Okrsku by byl společný dům kultury a oddechu, tj. knihovna, čítárna, studovna, síně pro spolky a organizace, kino, přednášková, koncertní či divadelní síň s malou scénou pro 1 500 osob; kavárna, klubová hala, „herný“; administrativní centrum: kanceláře pro celý okres, rada obyvatel, pošta atd. Ke společenskému klubu by náležel sousedící sportovní stadion a

¹¹⁰ ŠVÁCHA 1988 (pozn. 39) 60.

¹¹¹ Výsledkem obou soutěží bylo sídliště při ulici Za Zelenou liškou (1932–38) a U staré plynárny (1936–39).

¹¹² Soutěž na domy s nejmenšími byty Ústřední sociální pojišťovny v Praze, *Stavba* 1930–1931, 80.

¹¹³ Návrh kolektivizovaného obytného okresu v Praze, in: *Stavba* IX, 1930–1931, 117–119.

¹¹⁴ Preventivní péče byla často zahrnuta do kolektivizovaných obytných komplexů.

hřiště. V parcích mezi domy by byla umístěna také tenisová hřiště a bazén. Děti by byly opět izolovány do vlastních domovů.

Architektonicky se autorský tým inspiroval estetikou prací Hannese Meyera (například dětské domovy odpovídají návrhu škol ADGB v Bernau u Berlína¹¹⁵). Přes proklamovanou odevzdanost funkci budovy, kterou se architekti řídili při formování jejího vzhledu, bylo podle Dity Robové umístění kryté chodby na jedné straně a otevřené terasy na druhé straně schodišťových rizalitů obytných budov esteticko-formalistickou „kapricí“.¹¹⁶

Obytné domy neskýtaly žádný prostor pro děti, staré a nemocné: „*Kolektivní dům je úlem příbytků pracujících lidí, tj. osob, účastných ve veřejném výrobním procesu, dělníků, zřízenců, úředníků atd. V tomto domě nemohou tedy bydlet: 1. děti (dětské domovy), 2. penzisté (domy odpočinku). Nemohou zde bydlet ani lidé nemocní. Lékařská kontrola, již jsou obyvatelé podrobeni, nařídí převezení osob chorobou postižených do nemocnic, sanatorií neb ozdravoven.*“¹¹⁷

Teige vítal tento projekt, v celku splňující jeho představy, ale nezdržoval se mu vytknout jeho charakter proklamace (nesplňoval kritéria soutěže) spíše než předlohy pro realizaci.

1.10.4 Soutěž družstva Včela

Třetí soutěží na bytové domy s nejmenšími byty, která byla Teigem i levicovými architekty sledována se zvlášť velkou nadějí, byla soutěž vyhlášená dělnickým konzumním a stavebním družstvem *Včela* pro pozemek ve Vršovcích roku 1931. Měl z ní totiž vyjít proletářský a do velké míry zkolektivizovaný typ bydlení. Soutěž předepsala co nejvíce společného zařízení pro obyvatele, ale také zařízení rodinných bytů kuchyněmi. Úkolem soutěžících architektů bylo přes upuštění od úplné kolektivizace obytných funkcí umožnit postupný rozvoj kolektivních forem v těchto domech.

Teige byl zklamán nejen z výsledku soutěže, ale i z většiny předložených projektů, které podle něj nebraly v potaz kolektivizaci výchovy dětí a společné kulturní zařízení, jako

¹¹⁵ Dělníci zde byli ubytováni vždy čtyři týdny. Měl jim být „již stavebně znemožněn jakýkoli pokus o odlučování se jednotlivců od celku“: proto byl základní jednotkou dvoulůžkový pokoj a v něm „paralelně uspořádané zařízení“ (dvě postele, dvě skříně, dva psací stoly, dvě umývadla). Z „kamarádských dvojic“ je jako z buněk vytvářena školní komuna: „Podobně jako ve včelíně je každá buňka různobarevně označena. Jako školní buňka určuje současně velikost učeben a seminářů; jako jídelní buňka tvoří jednotku v uspořádání jídelního sálu. Pouze v aule, jakožto společné místnosti pro 120 soudruhů, přestává veškeré buňkové rozdělení.“ Měla se stát „pokusnou stanicí socialistické společnosti“. (Stavitel 1930, 102–106.)

¹¹⁶ ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM 2000 (pozn. 26)

¹¹⁷ Peer BÜCKING, Jan GILLAR, Augusta MÜLLEROVÁ, Josef ŠPALEK: Návrh kolektivizovaného obytného okruhu v Praze, in: Ibidem, 223.

dělnický klub, přednáškový a divadelní sál, „sín pro fyzickou kulturu“ a družstevní knihovna, v takové míře, kterou očekával, a mnoho architektů se ubíralo cestou standardně (ne)vybavených obytných bloků. Soutěž upřednostnila návrhy s rodinnými byty před kolektivizovaným zařízením, protože zadavatelé uznali, že kulturní zázemí a zvyklosti dělníků neodpovídají přechodu ke zcela kolektivizovanému bydlení. Z pohledu Teigeho se dělníci řídí „vládnoucí ideologií, morálkou, fetišizující idylu rodinného krbu“. ¹¹⁸ Chápal sice, že není možné dělníkům kolektivní domy ihned vnutit, chtěl je přimět „cestou osvětové propagandy“ ¹¹⁹ kolektivní bydlení přijmout, překonat tak neracionální typ bytu-domácnosti a přikročit k vyšší kulturní formě obydli, která bude plně proletářská. Typ obytné kuchyně pro něj byl krokem daleko zpět, za to navrhoval používat v bytě, který bude soustavou samostatných obytných buněk, kuchyňské zařízení redukované na jediný kus nábytku, „kredenc s pracovní deskou, plynovým vaříčem a výlevkou“. ¹²⁰ Podobné řešení navrhl v soutěži pouze Jan Gillar.

V kontrastu s Teigeho skepsí a zklamáním redakce *Stavby* oceňovala na soutěži zpracování dosud neztvárněných architektonických typů společných zařízení jako lázní, dětské družiny, jídelny s restaurací, přednáškového sálu, prádelny atd. Toto společné zařízení bylo patrně z větší části předepsáno v soutěžních podmínkách: projekty Zdeňka Rossmanna a Václava Zralého, Vladimíra Götze, Antonína Černého, Peera Bückinga a Gusty Müllerové, Ladislava Žáka, Josefa Havlíčka a Karla Honzíka zahrnovaly velké množství společného zařízení: od centrálních kuchyní a společných jídelen přes lázně s bazénem a prádelny až po víceúčelové přednáškové sály s kinem a obchody (předepsaná prodejna a sklad konzumního družstva, krám uzenářský, cukrářský a holič). Totéž platilo o cenách za druhé místo, které získal tým Ossendorfa, Podzemného a Tenzera, a J.K. Říha. ¹²¹

Projekty umožňovaly postupný přechod od individuálního vaření ke stravování ve společné jídelně (například heslo *Evolution* od Ladislava Žáka a heslo *10 000 lidí* Peera Bückinga a Gusty Müllerové). Dispozice domů jsou zkomponovány z více typů bytů, téměř ve všech jmenovaných projektech se v nich počítá i s jednomístnými kabinami bez kuchyně, je však pravdou, že velkou část tvoří byty o 20 až 30 m². Několik projektů také počítá s politickou aktivitou v rámci obytných domů (heslo *10 000 lidí* Peera Bückinga a Gusty Müllerové, heslo *Úl* Josefa Havlíčka a Karla Honzíka).

Určitou výjimku mezi těmito projekty tvoří heslo *MSA* od Jana Gillara [5], který se

---

¹¹⁸ Karel TEIGE: K soutěži na nájemné domy s malými byty pro dělnický spolek Včela v Praze, *Stavitel* XII 1931, 76-92.

¹¹⁹ TEIGE 1932 (pozn. 65) 352.

¹²⁰ Karel TEIGE: Tři typy malého bytu, *Žijeme* 2/1932, č. 8, 246.

¹²¹ První cena v soutěži udělena nebyla.

stal Teigem protěžovaným architektem po Jaromíru Krejcarovi. Jeho projekt byl mnohem více strohý než předešlé jmenované. Děti v něm jsou striktně umístěny v dětských domovech či internátech rozdělených podle věku dětí, kvůli výchově ke kolektivnímu soužití. Obytné buňky, každá o 13 m², jsou řazeny po dvou pod jedním uzavřením se společným zázemím (tzn. sprchou, umývadlem, toaletou a koutem s vařičem a výlevkou, kde je umístěna i malá spíž). Tyto propojené buňky lze využít i jako společný byt pro pár. Všechny byty mají balkón. Společné zařízení je podobné ostatním projektům. Gillarův komplex je složen z delšího bloku, který se nižším traktem s dětskými domovy napojuje k bodovému domu na severní straně.

Gillarův projekt je provozním řešením nejbližší kolektivním domům v SSSR. Například divadelní sál na půdorysu rovnoramenného lichoběžníka připomíná obdobný motiv na projektu obytného kombinátu v Kuzněcku od bratří Vesninů (1930).¹²²

Po zklamání z této soutěže obracel Teige své naděje ke kompromisním řešením, která se vyznačovala strohostí všeobecného standardu a nutným uskrovněním obyvatel. Mezi nimi zaujímal asi nejdůležitější místo penzion, jakožto hotel pro trvalý či dlouhodobý pobyt. Takový, s mnoha shodnými znaky s jejich kolektivními projekty, navrhli například Havlíček s Honzíkem nad kinem Konvikt v roce 1931.

1.11 Kniha *Nejmenší byt*

Z realizovaných projektů měl Teige za „architektonická řešení k rozvoji procesů směřujících ke kolektivním formám“¹²³ především penzion Arosa¹²⁴ od Karla Hannauera (1931), brněnský Studentský domov od Bohuslava Fuchse, internát školy pro ženská povolání od Fuchse a Poláška,¹²⁵ návrh internátu Francouzských škol a studentských kolejí na Letné od Jana Gillara, ale také lázeňský dům Machnác v Trenčianských Teplicích od Jaromíra Krejcara¹²⁶, který se omezoval především na ubytování a stravování pacientů, kteří se léčili v okolních lázeňských zařízeních.¹²⁷

Dalším takovým nadějným řešením byl okrsek s malými byty pro Prahu-Ruzyni, jehož plán vypracoval Jan Gillar. V okrsku jsou do přízemí obytných domů situovány jen dětské

¹²² ŠVÁCHA 1988 (pozn. 39)

¹²³ ŠVÁCHA 1995 (pozn. 4)

¹²⁴ Penzion Arosa byl opatřen centrální kuchyní, prádelnou, sušárnou, mandlovnou, žehlírnou, čítárnou a bufetem. Do vybavení patřily i domácí telefony a osobní výtahy. Kuchyně byly minimální, s plynovým vařičem. Ventilace probíhala sníženým podhledem nad příslušenstvím a ústila do společného průduchu. V autorské zprávě se uvádí, že „pojetím je dům Arosa zamýšlen jako „dům kolektivního bydlení.“ (Stavba X, č. 6, 1932, 85.)

¹²⁵ „Vesna“ a domov Elišky Mackové, rovněž v Brně.

¹²⁶ Ladislav ŽÁK: Předobraz nového bydlení, Magazín DP z roku 1933–34, 147–150.

¹²⁷ Tento výčet převzat z Teigovy knihy *Nejmenší byt* (pozn. 65), 103.

jesle a obchody, zbytek společného zařízení se nachází na okrajích okrsku. Bytové buňky jsou jednomístné, opět vždy dvě propojené balkónem a společným příslušenství: toaletou a koupelnou s malou kuchyňkou. V případě obývání dvěma individuálními obyvateli se kuchyňka přemění v druhou koupelnu s toaletou a dosáhne se tak přechodu na plnou kolektivizaci obytných funkcí.

Teige se opíral o analýzu stávajících poměrů. Teprve z nich možno vyvozovat závěry o formě nové, tvrdil. Přes jeho často proklamativní a agitační tendence viděl stále architekturu jako něco nutně vycházejícího z objektivních socioekonomických, kulturních a psychologických podmínek a ukazatelů doby. Jeho zdůvodnění typu kolektivního domu,¹²⁸ o kterém byl pevně přesvědčen, si vyžadovalo hlubší analýzu současnosti a rozsáhlejší argumentaci, než umožňoval prostor v časopisech. A tak na podzim roku 1931, podle plánu koncipovaného už předešlého roku, vznikla kniha *Nejmenší byt*, ve které autor přináší analýzu i argumentaci vskutku vyčerpávající.

V knize se zabývá dialektickým vývojem architektury, příčinami a důsledky bytové nouze, vývojem bytu od 19. století po soudobé vzorové výstavy bydlení a moderní racionalizovaný hygienický byt. Paralelně s tímto vývojem předkládá i ideální genezi od nezdravé povahy soudobých měst k návrhům na jejich revizi od Tonyho Garniera a Le Corbusiera.

Samozřejmě ho zajímá stanovení ideálního „nejmenšího bytu“. Rozebírá navrhované modely bytů s obytnou kuchyní, s kuchyňským koutem a bez kuchyně i praktický, prostor šetřící nábytek. Zabývá se také ideální výškou a rozestavením domů s malými byty, aby bylo zabráněno nešvarům činžovních domů.

Veškerá předcházející fakta jsou v knize oporou pro návrh kolektivního bydlení jako formy pro budoucnost. Vývoj vede před hotely pro trvalý pobyt (USA, Velká Británie, Holandsko) k *boardinghousům* navrhovaným současnými architekty (Hans Scharoun, Walter Gropius, Bernhard Hermkes). Typ hotelového bydlení osvobodí ženu od roboty domácnosti, poskytne jedinci dostatek soukromí a zároveň pozvedne lidské vztahy. Teige se zabývá i utopiemi, které navrhovaly společné soužití kolektivu za všeobecně výhodných a sociálně progresivních podmínek. Jmenuje Roberta Owena,¹²⁹ Charlese Fouriera¹³⁰ a Theodora

---

¹²⁸ Teige rozlišuje v článku Urbanismus a desurbanisace (Stavitel XII, 113-131.) pojmově dům-komunu, který je vybaven společným zařízením přímo zahrnutým do obytného komplexu, a kolektivní dům (*obščežitije*), kde jsou jen obyt. buňky a jídelna, ostatní společné zařízení je umístěno v budovách mimo dům samotný. V Nejmenším bytu však zahrnuje pod kolektivní domy i české projekty, které jsou spíše obdobou domu-komuny.

¹²⁹ Robert Owen (1771–1858) začínal jako spolumahatel mlýna v New Lanarku, kde otevřel obchod pro své zaměstnance s kvalitním, nepřiliš drahým zbožím, které kupoval ve velkém, a to, co ušetřil při velkých objednávkách, dostávali dělníci zpět. Byl tedy pionýrem spotřebitelských družstev. Rovněž byl zakladatelem

Dezamyho,¹³¹ nicméně konstatuje u nich nefunkčnost jejich koncepcí převedených do skutečnosti.

Teigovi nešlo o to, aby bylo všechno společné vybavení situováno v jednom domě, ale především o to, aby každý jedinec měl svojí vlastní individuální buňku, aby byly ženy zbaveny domácích prací a aby se dělníci scházeli ve společných zařízeních k družnému životu. V knize uvádí i české projekty ze soutěží z let 1930 a 1931. Rozšíření koncepce kolektivního bydlení vidí v činnosti sdružení Levá fronta. Cenil si nicméně toho, že i další architekti se pro svou momentální nezaměstnanost věnují analyzování společenských mechanismů v sepětí s architekturou a navrhování pro budoucnost. Mezi levicové architekty řadil kromě české skupiny CIRPAC a architektonické sekce Levé fronty také architektonický odbor při Společnosti pro kulturní a hospodářské sblížení se SSSR, levé křídlo odborných spolků, jako byl Klub architektů a Sdružení architektů. Levé pozice zaujímalí někteří architekti ve spolku Mánes, ve Svazu čs. díla apod. Jak si posléze Teige stěžuje, členský kádr levicových skupin však tvoří stále ti samí architekti.¹³² Navíc se s postupujícími třicátými léty začala hospodářská situace zlepšovat a mnozí architekti se vrátili od sociální angažovanosti zpět ke kompromisnějšímu přístupu.¹³³

Jediným skutečně vzorovým modelem, i když ani v tomto případě nikoli zcela dokonalým, pro Teigeho bylo stavební dění v SSSR, jehož příklady v *Nejmenším bytě* uvádí. I když v jedné poznámce píše, že „řešení kolektivizace bytu není v SSSR dosud technicky bezvadné a je třeba varovati se překotné kolektivisace a přepínání myšlenky komunálních obydli“,¹³⁴ věří, že v zemi sovětů je možné vytvořit vpravdě proletářskou formu bydlení a uspokojit potřeby pracujících mas.

Zklamání z nadějného vývoje v SSSR, který byl základem sebevědomí při prosazování levicové koncepce moderní architektury, přišlo s nejvyšším oceněním historizujících návrhů J. V. Žoltovského, B. M. Jofana a kombinace moderny s historismem G. O. Hamiltona v soutěži

---

péče o nezletilé v Británii, především ve Skotsku.

¹³⁰ Charles Fourier (1772–1837) snil o *falangách*, zemědělských komunitách, založených principech rovnostářství a společného užívání plodů práce všech obyvatel. K práci je podle Fouriera člověk puzen přirozeně, takže není nutné motivovat ho ničím jiným než prohlubováním její „zábavnosti“ (např. rotace povolání). Společnost jím popisovaná sice neguje Fourierovu současnost, ale využívá jejího vědeckotechnického potenciálu. Komunity sídlí ve *falanstěře*, obytném a výrobním paláci jedné „série“ (osady), o 1 500–1 800 obyvatelích. Společně by zde bydlely všechny společenské vrstvy, což by vedlo k všelidskému přátelství, které je Božím úmyslem. Rovněž byl zastáncem rovnosti mezi pohlavími a oddělení života dětí a dospělých. Falanstěry měly podobu moderního paláce s hlavním objektem a vedlejšími křídly kolem dvora.

¹³¹ Théodore Dezamy (1803–1850) ve svém spisu *Code de la Communauté* (1842) popisuje třípatrové až čtyřpatrové domy-komuny pro tisíc lidí, kde by zmizel dnešní typ rodiny a koncepce výroby by překlenovala rozdíl mezi městem a vesnicí.

¹³² Karel TEIGE: Levá architektura v Československu, Index V 1933, 79–83.

¹³³ ŠVÁCHA 1995 (pozn. 4)

¹³⁴ TEIGE 1932 (pozn. 65) 320.

na moskevský *Palác sovětů* na počátku roku 1932. Byla to porážka levicového avantgardního přístupu k architektuře, ale alespoň pro Teigeho nikoli porážka zcela fatální.¹³⁵ Teige kritizoval postoj stavebního sovětu i názor Alexeje Tolstého, který se k soutěži vyjádřil, že proletářská architektura bude syntézou antiky a renesance. Reagoval citací Marxe ve smyslu, že žádný historický sloh nemůže být slohem dělnické třídy. Domníval se, že jde o krok stranou, ale neměl celou věc za ztracenou.

V červenci 1933 pak psal své přítelkyni žijící ve Švýcarsku: „Ale co horšího: nejde jen o to, že v architektuře a v umění je tam [v SSSR] strašné reakce, ačkoli slovo reakce se špatně snáší s našimi představami o socialismu. Hlavní má obava a pochybnost je v tom, že tato reakce je pravděpodobně symptomem nějakého horšího, prozatím skrytého zla.“¹³⁶

1.12 Kritika k sovětskému režimu

Po zastavení vydávání *ReDu* začíná Teige redigovat *Zemi sovětů*¹³⁷ a od roku 1936 magazín *Praha-Moskva*. Setrvává na svých prosovětských, levicových pozicích také proto, že cítí, že „rozplyne-li se mu jeho marxistický ideál v drastické sociální a kulturní realitě, ztratí celá jeho práce smysl.“¹³⁸

Ve své studii Vývoj sovětské architektury Teige odmítá sovětskou eklektickou architekturu jako konzervativismus a krok zpět: „Socialistická společnost ... dříve či později pochopí, že akademická architektura je překážkou volného rozvoje a svobodného života.“¹³⁹ Začal se zabývat surrealismem, v němž stále akcentoval potenci ke společenské změně, nyní i ve sféře „duchovní“.

Surrealismus neobjevil v okruhu Teigova zájmu až ve 30. letech, jak se často tvrdí. Měl o něm přehled už mnohem dříve, nejprve jej ale kritizoval. I přesto se věnoval surrealisty oblíbenému dílu Lautréamonta, jehož *Zpěvy Maldororovy* spolu s Jindřichem Hořejším přeložil (1929) a věnoval mu studie v *ReDu*. Právě od Lautréamonta pochází výrok, že umění budou dělat všichni, tedy obdoba myšlenky Hegela a Marxe o splnutí umění se životem.

V Surrealismu proti proudu (1938) Teige věří, že „surrealistické experimentace a teoretická zkoumání jejich výsledků jsou jen jednou, ovšem velmi důležitou složkou celku

¹³⁵ Karel TEIGE: Dvůrec sovětů v Moskvě, *Žijeme* 2/1932, 20–21.

¹³⁶ Z přednášky Vratislava Effenbergera v Klubu umělců o Karlu Teigovi z 20. 5. 1963, strojepis (knihovna UPM), 26–27.

¹³⁷ Do roku 1937.

¹³⁸ TEIGE 1930–1931 (pozn. 76) 27.

¹³⁹ Citováno podle Jiří BRABEC, Vratislav EFFENBERGER, Květoslav CHVATÍK, Robert KALIVODA: Historická zkušenost a falešné vědomí aneb Karel Teige bez pověr a iluzí, in: *Orientace* 1968, č. 1 a 2, 65–73, 58–71.

surrealistické aktivity, která ke svému cíli, k osvobození lidské ducha a k osvobození člověka, postupuje mnohotvárnými cestami básnické tvorby i naučných výzkumů, z nichž především studie psychologické, biologické a sociologické, filozofické a uměnovědné jsou v centru jejího zájmu, a o ně se opírá kritická aktivita surrealismu, která vyúsťuje v teoretickou i praktickou práci sociálně revoluční“.

Ke konci třicátých let začíná i do ČSR pomalu prosakovat sovětsky střížená normativnost uplatněná na uměleckou tvorbu, a to především prostřednictvím S.K. Neumanna. Ten tvrdí, že *„iluze, které zpočátku spojují dekadentní „avantgardu“ uměleckou s revolucí sociální a politickou, jsou právě jen iluze, nemohou mít trvání, a proto je také třeba mít se před nimi na pozoru, jen jasný kulturní program proletariátu, zdůrazňující nutnost vůdčí úlohy intelektu, vnější a vnitřní pohyb k lidovosti a návrat k přírodě a objektivní skutečnosti, může zabránit nedorozumění a hlučnému „odpadlictví“, nikoli oportunistické politikaření, které se vždy vymstí“*.¹⁴⁰ Neumann obdobnou ideologickou dikcí vítal dokonce zrušení moskevského avantgardního Mejercholdova divadla. Jeho přístup zkritizovali činovníci československé komunistické strany i umělci jako byl Vladislav Vančura, Adolf Hoffmeister, Emil Filla či teoretik Jan Mukařovský.

Jádrem ještě zarputilejšího konfliktu mezi bezmeznými adoranty sovětského režimu a obezřetnějšího kritického přístupu se posléze stalo vydání knihy Andrého Gida *Návrat ze Sovětského svazu* (1936), která bez příkras zobrazovala sovětskou realitu, a od září 1936 probíhající moskevské procesy.¹⁴¹ Teige napsal už koncem srpna 1936 rozsáhlý článek *„symptomatický pro dilema levicových intelektuálů“*,¹⁴² který nebyl jasným odsudkem, ale autor se v něm snažil najít ospravedlnění procesů, snažil se je přijmout, překonat pochybnosti. V článku nicméně vyslovil *„resolutní odmítnutí trestu smrti“* ze stanoviska *„demokratického humanismu“*. V na poslední chvíli změněném dodatku ke článku z května 1938 *„nemohl zamlčet nesouhlas s tím, aby v tomto dramatu měly poslední slovo popravčí čty“*.¹⁴³

Teigova kritika SSSR se v průběhu 30. let zostřuje. O velmi útočné Neumannově knize *Anti-Gide*, neboli optimismus bez pověr a iluzí, Teige píše: „Autorita, která nepřipouští námitek, je zvrhlá. (...) Domnívat se, že utlumení kritiky a utajení názorových rozporů může zjednat žádoucí konformismus smýšlení uvnitř socialistického tábora, prohlašovat, že kritika a

¹⁴⁰ S. K. NEUMANN: Poznámka k boji s formalismem a s ostatními směry úpadkovými, *Kultura doby II*, č. 6, 1938, citováno ze stejného zdroje

¹⁴¹ Mezi srpnem 1936 a březnem 1938 se v Moskvě konaly tři velké procesy, v nichž dohromady padlo 47 rozsudků smrti, Stalin tak zlikvidoval celé Leninovo politbyro a zbavil se tak nežádoucí mocenské konkurence.

¹⁴² Ivan PFAFF: *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*, Praha 1993

¹⁴³ Místo jeho článku se v časopise Praha-Moskva objevil SSSR konformní článek Zd. Nejedlého. Ke kritice politických procesů také: J. KREJCAR: Neohrožená žena nesmí zemřít, in: *Přítomnost XV*, 1938, 84.

diskuze oslabuje sílu a autoritu hnutí, bylo by stanoviskem opravdu nechutně policejním...“ Jak vášnivé byly konflikty mezi českými umělci, básníky a teoretiky kolem SSSR dokazuje i rozpuštění Surrealistické skupiny Vítězslavem Nezvalem jako reakce na Teigovu paralelu mezi očišťováním moskevského Tret’jakovského muzea od avantgardních děl „zrůdného formalismu“ a mnichovskou výstavou Die entartete Kunst,¹⁴⁴ která byla uveřejněna v předmluvě ke katalogu výstavy Štýrského a Toyen.¹⁴⁵

Zároveň však na rozdíl od jiných oponentů omezování umění shora chtěl zachovat jednotu kulturní levice a vytvořit spojenými silami jakousi platformu umělecké a vědecké socialistické avantgardy, která by byla založena na volném sdílení myšlenek a na diskuzi. K platformě by se mohli přidat i přívrženci socialistického realismu, rozhodně však oponoval tomu, aby o podobě vědeckých a uměleckých děl rozhodovali „držitelé moci svými mocenskými prostředky“.

Teige považoval za centrální nutnost sjednotit se proti fašismu. Pokusil se takovou jednotnou protifašistickou kulturní frontu vytvořit v podobě sdružení umělců a intelektuálů s úzkým kontaktem ke svému diváctvu, vlastně obdobu Surrealistické skupiny, ale založenou na „socialistickém souručenství vědecké a umělecké avantgardy, které by bylo schopno zajistit pevné spojení moderní vědy a moderního umění se socialistickou myšlenkou“.

Přiklání se k názoru, že v SSSR vítězí jakási do deformační síla¹⁴⁶: „Cenzura, konfiskující díla vědecké a umělecké avantgardy, byrokracie, perzekvující autory, a žurnalistika, schvalující „jasně a bezvýhradně“ takové jednání, nemají s demokracií, s levicí a se socialismem pranic společného.“ Přesto zásadně rozlišuje mezi nacismem a bolševismem, mluví o sovětské kulturní reakci jako o „cizorodé a cizopasné hlíze v nadstavbě, vybudované na zdravé a pokrokové základně“.¹⁴⁷

Po válce předložil sice svou sebekritiku, píše v ní o nerozváženosti, se kterou odsuzoval SSSR, ale nijak se nevzdává svého přesvědčení teoretika umění a příslušnosti k avantgardě a modernímu umění. Pro poválečný systém nebyl Teige stravitelnou osobností.¹⁴⁸ V jeho koncepci kolektivních domů však pokračoval Jiří Voženílek, který se usadil ve Zlíně, a Václav Hlinský s Evženem Linhartem.

¹⁴⁴ Demagogická výstava moderního umění, která je měla zdiskreditovat poukazem na to, že velebí deformované a degenerované.

¹⁴⁵ Karel TEIGE: Úvod ke katalogu Štýrského a Toyen, 1938, citováno podle BRABEC, EFFENBERGER, CHVÁTÍK, KALIVODA 1968 (pozn. 139). Na Nezvalovu stranu se přidávají i například Bedřich Václavek a Julius Fučík.

¹⁴⁶ Karel TEIGE: Surrealismus proti proudu, Praha 1993: „socialismus bez demokratické páteře a struktury dříve či později degeneruje a ustupuje té neb oné formě reakce“

¹⁴⁷ TEIGE 1993 (pozn. 146) 24.

¹⁴⁸ Po jeho smrti v říjnu 1951 se jeho pozůstalosti rychle zmocnily vyšetřovací složky a její velkou část patrně zničily.

V únoru 1947 Teige o kolektivním bydlení napsal: „(...) tyto projekty kolektivizace bydlení byly na prahu třicátých let pokládány za utopické; teprve v našich dnech jsou dány reálné podmínky pro jejich výstavbu. Ze soutěže na sídliště v Horním Litvínově vyšel vítězný projekt V. Hilského a E. Linharta, 1946, jež činí jádrem tohoto obytného rajónu veliký kolektivní dům pro zaměstnance Stalinových závodů (továrny na motorová paliva), jenž se skládá ze svobodárny a soustavy rodinných bytů s dětskými jeslemi, mateřskou školou, internátem, ústřední kuchyní a jídelnou etc.“¹⁴⁹

V různých textech zabývajících se Karlem Teigem a jeho životopisem najdeme konstatování opuštění myšlenky kolektivního bydlení spolu s přechodem k surrealismu. Jak je vidět, není to zcela pravda. Jistě, Teige ve svém textu *Vývoj sovětské architektury* kritizuje čistě utilitární a stroze materiální přístup k obytné architektuře. Díky vlivu surrealismu uznává, že architektura by se měla formovat podle moderních duchovních a sociálních potřeb a podporovat je v jejich růstu a tak probouzet stále nové a vyšší potřeby společnosti a kultury.¹⁵⁰ Dosavadní model kolektivního bydlení by se tudíž měl obohatit o „všestranně pochopenou psychoideologickou účelnost“.

1.13 Způsob přemýšlení Karla Teigeho

Jak ukázal Eric Dluhoš, v Teigeho díle lze reflektovat dvě cesty, kterým přistupoval ke světu: logicko-empirický způsob, kterým hleděl na společnost kolem sebe brýlemi „ideologicky zabarvené, účelově cílené racionality uvnitř konsistentního systému nevyhnutelných, logických pravd“; druhý způsob byl hermeneuticko-dialektický, který uznával mnoho různých způsobů života, tíhl ke zlepšenému poznání ostatních i sám sebe a vysmíval se ideologiím. To byl Teige básník.¹⁵¹

V příklonu k surrealismu a k zájmu o psychologické působení architektury není v průběhu 30. let sám. Podobný přerod prodělali i Jiří Kroha s Karlem Honzíkem. Dokonce i členové skupiny PAS (Jiří Voženílek, Jiří Štursa, Karel Janů) reflektovali psychoanalytické objevy a důležitou roli psychologického působení v architektuře.

Pokud mluvíme o Teigově vývoji jako takovém, zdá se nepřesné označovat etapu konce 20. let a počátek 30. let za sociologický obrat v jeho architektonické teorii. Teigův

¹⁴⁹ Karel TEIGE: Moderní architektura v Československu, in: Karel TEIGE: Osvobození života a poezie. Studie ze 40. let, Praha 1994

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Eric DLUHOŠ: Karel Teige a nezdár levé avantgardy, in: Umění XLIII, 1995, č. 1-2, 9-17.

postup bych nenazvala sociologickým,¹⁵² spíše ryze marxisticko-materialistickým.

Prvky sociologičtějšího pohledu na bydlení vykazuje například *Výstava proletářského bydlení* (1931),¹⁵³ která užívá makrosociální statistická data v grafickém zpracování diagramů s fragmenty fotografií a krátkými texty. Je sice svou podstatou manifestační, ukázala však názorně velmi špatnou situaci dělnického bydlení a jejích dopadů na zdraví a životy pracujících. Analýzu bytových poměrů dělníků Teige zahrnuje do knihy *Nejmenší byt*.

Významnou sociologicko-agitační práci představuje také *Sociologický fragment bydlení* od Jiřího Krohy. Začal jej zpracovávat po svém návratu ze SSSR v roce 1930 na své domovské katedře Ústavu architektury a stavby měst při České vysoké škole technické v Brně. Přes osmdesát velkoformátových panelů, poprvé vystavených na *Výstavě stavebnictví a bydlení v Brně* (1933),¹⁵⁴ vzbuzovalo svým sugestivním kolážovitým zpracováním velkou pozornost. Ve svém obsahu se podobalo *Výstavě proletářského umění*, bylo však výtvarně mnohem působivější a kvalitnější¹⁵⁵ a více se zabývalo analýzou podmínek života a životního stylu jednotlivých společenských vrstev, tzn. pracujících, inteligence a velkoburžoazie.

1.14 Shrnutí

Teigovo přesvědčení, že bytovou situaci lze řešit výstavbou sídlišť kolektivních domů, musíme posuzovat z dobového hlediska. Jak napsal Jaromír Krejcar, na jedné straně se stavělo ministerstvo sociální péče s mramorovými halami a vestibuly, na druhé straně spadal pod kontrolu tohoto ministerstva dělnický „byt“ – otvor vyhloubený ve skále.¹⁵⁶

Požadavek hygieničnosti obydlí rovněž musíme brát jako vycházející ze skutečně tristních podmínek v činžovních domech, kde byly možnosti větrání a přístupu světla velmi omezené a zanedbané. Ze špatných hygienických podmínek v bytech vznikalo také velké rozšíření tuberkulózy i dalších nemocí.

Spolu s postupující krizí bytové otázky a všeobecnou hospodářskou krizí lze

---

¹⁵² Samozřejmě používá statistické údaje, které dodávají punc vědeckosti jeho teoretickým vývodům, na druhou stranu je zde naprostý nezáměr o konkrétního jedince-dělníka, o jeho zájmy a touhy a znalost dělnického prostředí a životního stylu. Znalost společnosti je tu navozena interpretací společenských jevů (bytová nouze, nezaměstnanost...) marxistickou teorií.

¹⁵³ Organizována architektonickou skupinou Levé Fronty; jak píše Klaus Spechtenhauser, bezprostředním podnětem k její realizaci byla patrně výstava Arthura Korna *Proletarische Bauausstellung* konaná v Berlíně jako protiakce k oficiální *Deutsche Bauausstellung* (Klaus SPECHTENHAUSER: Sociologický funkcionalismus. K Sociologickému fragmentu bydlení Jiřího Krohy, in: Jiří Kroha 1893-1974. Architekt, malíř, designér, teoretik v proměnách umění 20. století, Brno 2007); výstava byla opakovaně předčasně úředně, tzn. policejně uzavírána.

¹⁵⁴ V březnu roku 1934 pak v Praze v Clam-Gallasově paláci.

¹⁵⁵ Zúročila se zde Krohova zkušenost scénografa.

¹⁵⁶ Jaromír KREJCAR: Architektura a společnost, in: Za socialistickou architekturu, Praha 1933, 11–21.

pozorovat Teigovo zpřisňování typu kolektivního domu: od hotelu pro trvalý pobyt, penzionu a *boardinghousu* k strohým komunám sovětského ražení, například k těm Sabsovičovým. Jeho názory se vyvíjely s tím, jak se dozvídal o nových projektech a teoriích. Byl schopen své názory pozměňovat, upravovat, ale jeho základní postoj zůstával stejný. Při čtení jeho textů je znát, že těmto názorům dával tvar i právě psaním, při kterém byl vynalézavý, vtipný, v principech neústupný. Jeho literární styl odpovídal poučce poetistického vyjadřování: „*esej = filosofie + plakát*“ či „*teoretická stat' má být uměleckým dílem, nikoliv úředním spisem*“.¹⁵⁷

Přes radikálnost Teigova přístupu ke kolektivnímu bydlení je nutné vzít v potaz, že bydlení s prvky kolektivity a sdílení bylo dobovým tématem a reálně zvažovanou možností. Například architektka Milada Petříková-Pavlíková zdůrazňovala ve feministických kruzích výhodnost svobodáren pro vybrané společenské skupiny: zaměstnané samostatné jednotlivce či bezdětné páry. Realizovala nakonec budovu Ženského klubu českého na pražském Novém Městě (1929–1933), která měla prvky penzionu s bohatým společným zařízením. Nadšené ohlasy vyvolala v ženských časopisech realizace Ženského domova na Smíchově (1932).¹⁵⁸

Karel Teige měl v leccems pravdu, jak se ukazuje mnohem později. Jak uvádí Karolína Vránková, v Německu se stává samozřejmým sdílet bydlení či nějakou jeho část s lidmi bez přímých příbuzenských vazeb. Děje se tak kvůli prodlužování období postadolescence, tedy doby od opuštění domácnosti sdílené s rodiči do založení vlastní rodiny, nárůstu počtu bezdětných žen a bezdětných párů, kratšímu trvání partnerských vztahů, vysoké rozvodovosti a vzniku nepřehledné sítě příbuzenství novými vztahy a sňatky po rozvodu.¹⁵⁹ Naplňuje se tak svým způsobem vize o rozkladu tradiční rodiny. Samozřejmě většina obyvatel stále žije v rodinných bytech. Mít vlastní prostor sám pro sebe však představuje častý požadavek, i když žijí lidé v párech či v rodině. Lze pozorovat, že mladé páry, které se nastěhují do společné místnosti či malého bytu, se velmi často během krátké doby rozpadnou. I dnes velmi rozšířená práce z domova vyžaduje vlastní prostor pro nerušenou činnost. Už Virginia Woolf ve své knize *Vlastní pokoj* (1929) uvádí jako jednu z emancipačních podmínek mít vlastní osobní prostor.

Standards první republiky dávno dnešní životní úrovni neodpovídají, což je zřejmé například z debat kolem lázeňského domu Machnáč, který byl na svou dobu luxusní a drahou stavbou, dnes však nemůže pro nedostatečnou vybavenost a standard plně sloužit své funkci. Přesto jsou projekty kolektivního bydlení zajímavou materializací dobové představy

---

¹⁵⁷ HONZÍK 1963 (pozn. 40) 80.

¹⁵⁸ GUZIK 2006 (pozn. 57) 167. Mj. zajímavý projekt na Dům První ženské svobodárny a noclehárny v Praze (1926) navrhl Oldřich Tyl – obsahoval společnou lidovou jídelnu, prádelnu, vanové lázně a WC, přednáškový sál, ložnice s jedním lůžkem a hromadné ložnice, výrobu koberců a krajek, v přízemí také mlékárnu.

¹⁵⁹ Karolína VRÁNKOVÁ: Sny o bydlení, Berlín 2010, Era 21, 3/2010, 16–21.

společného života v široce dostupné, standardizované podobě.

Problémem vědeckého funkcionalismu se stala proklamovaná snaha vytvářet naprosto nesymbolický, nevýznamový prostor, která však nebyla do důsledků plněna. To lze sledovat u návrhu návrhu Hanse Wittwera a Hannese Meyera pro sídlo Společnosti národů. Chtěli jím podtrhnout význam této instituce jako kolektivní hráze proti imperialismu a nacionalismu: „(...) žádné přijímací haly prošpikované sloupovím, v nichž by byli přijímáni znavení suveréni, ale hygienické pracovny pro čínorodé zastupitele lidu, žádné úkryty pro tajná diplomatická vyjednávání, ale transparentní prosklené místnosti sloužící transparentnímu jednání otevřených jedinců.“¹⁶⁰ Architektura tu chce vytvářet prostředí pro určité chování a jiné zase eliminovat.

Stejně tak úkol přeorganizování životního prostoru podle spravedlivějších a racionálních kritérií doprovázelo nebezpečí souběžného vytvoření diktátu životního prostoru a pocitu neustálého nesoukromí, která člověka znovu znesvobodňuje a omezuje. Avantgardní architekti se chtěli například vyvarovat dusných tmavých manželských ložnic, které jsou příčinou nervozity a neplánovaných početí, jenž ženy připoutávají k jejich mateřským povinnostem. Viděli světlé individuální obytné buňky jako zdroj „lidské vitality, optimismu, nezávislosti a harmonie“. Martina Pachmanová píše, že se od žen vyžadovalo rezignování nejen na své soukromí, ale i na svou psychosociální identitu, kontrola početí nastolením nového prostorového uspořádání navíc mohla lehce umožnit mužům „neomezeně na ženy dohlížet a usměrňovat jejich sexuální chování“.¹⁶¹

Dobová nejistota a úzkost avantgardních architektů vedla k upírání se do nadějně budoucnosti vstříc nové společnosti. Budoucí lidé měli tu výhodu, že je bylo možné formovat ve shodě s názory a představami architektů. Se soudobými lidmi to nebylo tak jednoduché. V této souvislosti se zdá být trefný postřeh Karla Čapka k článku Karla Teigeho *Obrazy a předobrazy*: „Ano, je možno zjednodušit si ten poněkud složitý obraz dnešního umění rozdělením na směry „včerejší“ a „zítrější“; ale toto rozdělení je umělé a libovolné. V umění se spojuje včerejšek se zítrkem příliš hluboce a skrytě, než aby naše příležitostná dělidla byla něčím více než povrchovým roztříděním.“ Tehdejší člověk se měl přerodit v člověka nového, staré životní formy měly být opuštěny ve prospěch nových. Revolučnost doby v oblastech techniky a vědomí, že lze svět kolem sebe měnit, architektky i Karla Teigeho obdařily titánským odhodláním měnit jedním gestem staleté způsoby života a společenské vztahy.

¹⁶⁰ Hannes MEYER, Hans WITTWER: „Ein Völkerbundgebäude für Gent“, in: Bauhaus II, 1927, č. 4, s. 6, zde citováno dle ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM 2000 (pozn. 26) 105.

¹⁶¹ Martina PACHMANOVÁ: Neznámá území českého moderního umění. Pod lupou genderu, Praha 2004, 166.

2. Sovětský svaz

Bytová tíseň byla v Rusku problémem závažným a carskou administrativou neřešeným již dlouhá desetiletí před Říjnovou revolucí. Po Říjnové revoluci¹⁶² byl uskutečněn plán na vyvlastnění a přeobsazení nadstandardních soukromých bytů.¹⁶³ Toto opatření navrhoval ve spisu *Bytová otázka* již Bedřich Engels.

Mnoho městských staveb bylo dřevěných, v Moskvě 62 procent dřevěných oproti 30 procentům zděných,¹⁶⁴ a po skončení občanské války v roce 1922 s návratem nasazených vojáků do měst se stalo nevyhnutelným plánovat výstavbu nových obytných domů.¹⁶⁵

Už na počátku 20. let se v soutěžních návrzích uplatňovala tendence spojovat obytné budovy se společnými službami a vybaveností v jednom obytném komplexu. Sídliště s nízkými bytovými domy v Moskvě doplňovaly obchodní domy, veřejné lázně, jídelny, tržnice, zdravotní střediska, nemocnice a lékárny, dětská hřiště, školy, školky a jesle.¹⁶⁶

Postupně se dostávala do popředí debata o tom, jak by mělo vypadat socialistické bydlení a zda rodinné byty takovému typu bydlení vůbec vyhovují. Většina tehdejších projektů se nějakým způsobem týkala vztahu mezi individuálním a veřejným, společným.

Myšlenka kolektivního domu byla rozpracována již v první polovině 20. let, nejintenzivněji se však uplatnila až po roce 1926. Prvotní pokusy v tomto ohledu měly velmi utopický charakter. Protože Marx ani Engels nezanechali žádný konkrétní popis stavění v komunistickém společenském uspořádání, architekti čerpali z odkazu utopických socialistů Thomase Mora, Tommasa Campanelly, Roberta Owena a především Charlese Fouriera. První návrh kolektivního obytného celku tohoto vzoru pro 38 rodin pochází od architekta Venderova z roku 1918 a nese název Falanstéra. Stejnomený projekt architektů Tverského a Buryškina (1921) pro 30 dělnických rodin vyhrál soutěž o obytný celek pro petrohradské předměstí. Měl palácovou dispozici s bočními křídly kolem dvora a zahrnoval společnou kuchyň a jídelnu, čítárnu a jesle. Oba projekty zůstaly nezrealizované.

---

¹⁶² Vyhláška z 20. srpna 1918, kterou bylo zrušeno všechno osobní vlastnictví městské půdy a domů. Na menších městech bylo prozatím držení menších domků tolerováno. V roce 1921 bylo zrušeno placení činže a komunálních poplatků, a také byly zavedeny domovní samosprávy pro údržbu domů, podřízené městským sovětům.

¹⁶³ Nadstandardní byt Lenin definoval jako takový, ve kterém se počet pokojů rovná nebo převyšuje počet stálých obyvatel. V komunálních bytech přetrvávalo porevoluční dělení nadstandardních bytů na metry čtvereční určené každému obyvateli: minimální obytný prostor byl stanoven na 10 m² na člověka a 13 m² pro rodinu. Člověku tedy nebyla určena místnost, ale pouze počet metrů čtverečních. Prostor bytů se dělil matematicky, nebo byrokraticky, jako by to byl abstraktní problém geometrie. Tím pádem došlo k rozdělení nepraktickým a někdy zcela nefunkčním způsobem a vytvořily se podivné prostory, dlouhé chodby a takzvané černé vstupy skrze labyrint vnitřních dvorů.

¹⁶⁴ Karel TEIGE, Jiří KROHA: *Avantgardní architektura*, Praha 1969, 100.

¹⁶⁵ O tom se hovoří v programu strany přijatém na VIII. Sjezdu Všeruské komunistické strany bolševiků v březnu 1919.

¹⁶⁶ Alexandr RJABUŠIN: *Domov budoucnosti*, Praha 1980, 123.

Dalším zdrojem inspirace byl pravděpodobně Le Corbusier. Existuje možnost, že se „nejdříve sovětští architekti učili od Le Corbusiera, a pak ve druhé fázi byly jejich práce inspirující pro něj“.¹⁶⁷ Podle Karla Teigeho dozrál v SSSR čas pro novou bytovou formu právě v době, kdy byla jinde formulována Le Corbusierem.¹⁶⁸

Kolektivním bydlením se později zabývala avantgardní architektonická základna konstruktivistů sdružená kolem časopisu *Soudobá architektura* (*Sovremennaja architektura*, SA) a skupiny Obec soudobých architektů (OSA). V roce 1926 rozeslala redakce SA pracujícím dotazníky týkající se preferencí ve věci kolektivního života. O rok později byla vyhlášena *Soudružská soutěž OSA na projekt obydlí nového typu pro pracující*, která znamenala mezník ve vývoji kolektivního bydlení. Jedním z nejúspěšnějších projektů byl návrh Mojseje Javkoleviče Ginzburga (1892–1946) s dvojicí středně vysokých obytných domů propojených s blokem společného vybavení (jídelnou, knihovnou, klubem a společenským sálem). Projekt počítal s rodinnými mezonetovými byty, podle potřeby dělitelnými na buňku pro malou rodinu a buňku pro jednotlivce. Všechny soutěžní návrhy se orientovali na rodinné byty s kuchyněmi a plným příslušenstvím, potencionální obyvatelé měli tedy možnost se rozhodnout pro samostatnou domácnost či využívání společných služeb. I projekty bratrů Leonida, Viktora, Alexandra Vesninových a dalších členů skupiny OSA zahrnovaly, přes zdůraznění role obytného domu jako socialistického kondenzátoru, rodinné byty, či byty přechodného typu posléze upravitelné na plně kolektivizovaná obydlí s jednomístnou individuální buňkou. Příkladem takového přechodného obydlí byla Ginzburgem navržená jednotka typu F. Návrh kolektivního domu bratří Vesninů pro nové město Kuzněck (1930) kombinoval rodinné byty s garsoniériami a, jak bylo běžné pro návrhy OSA, děti umisťoval do dětských zařízení spojených bezprostředně s obytnými budovami. Bratři Vesninové byli rovněž zastánci stavění více typů bydlení, aby si mohli potencionální obyvatelé vybrat pro ně ten nejvhodnější.

Vedle těchto návrhů byly proponovány i radikálnější řešení kolektivního bydlení. V nich připadal na každého jednotlivce osobní prostor pro spánek, studium a odpočinek, zbytek obývacích funkcí se centralizoval v externích zařízeních. Právě tato koncepce kolektivního bydlení pronikla v největší míře do Československa a rozšířila se především díky propagátorskému úsilí Karla Teigeho.

Za autora ideje „vysoce výkonných obytných kombinátů“¹⁶⁹ tohoto typu je považován

---

¹⁶⁷ Nobert HUSE: Le Corbusier, Praha 1995

¹⁶⁸ Karel TEIGE: Nejmenší byt a kolektivní dům, Stavba 1930–1931, 28–29, 47–50, 65–68.

¹⁶⁹ RJABUŠIN 1980 (pozn. 166) 132; tentýž: „Většinou se projektovaly kolektivní domy větších rozměrů, protože široká síť služeb mohla být vytvořena jen tam, kde sloužila většímu počtu lidí. Tak byla stanovena

Leonid M. Sabsovič, autor knihy *SSSR za patnáct let*. Vyslovil představu obytné buňky jako výhradně spacího kabinetu s podlahovou rozlohou 4 až 5 m² a těžiště domu-komuny o 2 až 10 tisících obyvatelích přesunul do společných místností, kde by na každého měly připadnout další 3 m² prostoru. Muži a ženy by neměli za žádných okolností bydlet společně.

Velmi často publikovaným návrhem v československých periodících byl projekt M. Baršče a V. Vladimirova kolektivního domu Strojkomu RSFSR.[6] Projektovaný obytný celek pro tisíc dospělých a 680 dětí, ubytovaných v oddělených internátech, si ve své době získal uznání pro vynalézavost řešení složitého celku a vysokou profesionální úroveň. Individuální prostor pro jednotlivce se minimalizoval nejen v měřítku, ale i v lákavosti, aby podnítil zájem obyvatel trávit čas ve společných zařízeních.¹⁷⁰

Kniha J. Larina *Bydlení a životní sloh* obhájí myšlenku naprostého zespolečnění obytných funkcí a vychází z Marxem vyjádřené nutnosti zrušit rodinu, tzn. soukromou ekonomickou entitu, a nahradit ji kolektivní domácí ekonomikou. Uplatnění myšlenek této knihy najdeme například v projektech Ilji Golosova pro Stalingrad a Ivanovo-Vozněsensku.

Nejradikálnější koncepci představil v knize *Problém vědecké organizace životního slohu* Ivan V. Kuzmin. Vycházel v ní ze svých zkušeností s dělníky v Anžero-Sudžensku, kde zažil každodenní dřinu žen v domácnosti. Ve své knize předkládá návrh časového harmonogramu každodenního života dělníka. Čtyři hodiny jsou například věnovány osobnímu růstu podle vlastního uvážení, další čas je věnován nějaké formě odpočinku, sexualita a volný čas jako by naproti tomu ze života vymizely.¹⁷¹

Otázkou redukce, či úplného zrušení individuálních kuchyní, se však nezabývali jen architekti. Ženská otázka se v poválečných letech stala široce debatovanou. Jedním z dobových hesel bylo: „*Pryč s diktátem kuchyně!*“ Individuální kuchyně byla nazírána jako symbolický prostor nukleární rodiny a důvod ženského zotročení.

První kolektivní dům byl postaven v Chavské ulici v Moskvě mezi lety 1926 a 1928 podle návrhu Grigorije Volfenzona. Na křídla s individuálními buňkami o velikosti 9 až 14 m², které lze vzájemně spojovat, navazují domy s klasickými rodinnými byty. V každém patře

---

jakási norma: kolektivní dům pro 1 200 až 1 500 lidí; vyskytly se však projekty pro 3 000 a dokonce pro 5 000 lidí; vznikl pro ně zvláštní termín „obytný kombinát“.“ 129.

¹⁷⁰ Koncepce obytné buňky byly různé. Například N. A. Miljutin, autor knihy *Socgorod: Otázky stavby socialistických měst, základy racionálního plánování sídlišť v SSSR*, měl za to, že obytná buňka by měla sloužit spánku, četbě knih a studiu, individuálnímu odpočinku, úschově věcí denní potřeby a oblečení, udržování osobní hygieny. Také byl zastáncem možnosti obytné buňky propojovat v „rodinné“ buňky.

¹⁷¹ Sny o bydlení nebyly omezeny na literární a architektonické kruhy: noviny 20. let byly plné amatérských utopických projektů, navrhovaných čtenáři. Například v článku *Dejte nám dům komunu* psal jakýsi dělník z továrny *Rudý chemik*: „*Nechceme malé anglické domky, nechceme privátní byty, dejte nám celý dům, kde dělnické rodiny mohou být ve styku s dalšími dělnickými rodinami, kde se mohou scházet ve společných místnostech.*“ (Komsomolskaja Pravda, 13. říjen 1928, citováno podle BOYM 1994 (pozn. 84) 322.)

domů s jednomístnými buňkami se nacházejí společné toalety, koupelny a malé kuchyně. Tento dům-komuna se však funkčně neosvědčil: jeho obyvatelé vznášeli stížnosti, například na neprostorné střední chodby mezi byty, nedostatečnou zvukovou izolaci, špatnou možnost větrání atd.

Asi nejznámější sovětskou realizací kolektivního domu je obytný dům Lidového komisariátu financí (Narkomfin) na Novinském bulváru v Moskvě (1928–1929, [7]) od M. J. Ginzburga a I. Milinise, dnes ve velmi žalostném stavu. Obytné buňky jsou tu řešené mezonetovou dispozicí; dům má volné přízemí na pilotech a je krytou chodbou spojen s přidruženým objektem společného, poměrně nadstandardního, vybavení.

Jako další příklady realizací můžeme uvést záhy přestavěný dům-komuna na Gogolově bulváru v Moskvě (1932–1933, M. J. Ginzburg, V. Vladimirov, M. Baršč, I. Milinis, A. L. Pasternak), obytný kombinát ve Sverdlovsku (dnes Jekatěrinburg, 1928, M. J. Ginzburg, A. L. Pasternak [8]), studentské město ve Vsechsvjatskom u Moskvy (1930) a internát studentů textilního institutu v Moskvě řešený jako dům-komuna (1929–1933, I. Nikolajev), který je příkladem striktnějšího přístupu ke kolektivizaci života.¹⁷² Mnoho domů-komun bylo postaveno jak ve městech, tak na venkově. Nerozšířily se však masově a paradoxně těch několik domů-komun postavených v Moskvě a Petrohradě se nikdy nestalo komunálním bydlením, ale sloužily jako privilegované bydlení pro intelektuální elitu. Nabízely prostornější a luxusnější ubytování než později rozšířené dělené komunální byty a byly obydleny architekty a spisovateli, kteří se posléze stali součástí stalinského režimu.

Odlišné řešení otázky socialistického obydlí nabídli tzv. desurbanisté. Jejich hlavním přesvědčením se stalo rozmělnění měst a překonání rozdílu mezi městem a venkovem plynulou zástavbou kolem dopravních tepen. Každý jedinec měl mít samostatný domek, lehce demontovatelný a sestavitelný na jiném místě, a také snadno propojitelný s dalšími domky podle osobních sympatií, čímž by vznikl „soudružský kolektiv“.

Vznikala celá řada dalších obytných typů, například zmenšené tradiční rodinné byty, nebo byty s příslušenstvím na minimální ploše a s vchodem do kuchyně přes obývací pokoj. Jak píše Alexandr Rjabušin, *„všechny tendence existovaly současně, někdy se složité prolínaly, každá z nich se však výrazně uplatnila“*. I když se může zdát, že kolektivní bydlení s radikálním řešením kolektivizace se dobově upřednostňovalo, nebylo tomu tak. Kolektivní bydlení v širším smyslu znamenalo zahrnutí společné vybavenosti do obytných celků, které bylo všeobecným trendem. S vědomím tohoto faktu lze pak porozumět údaji, o který se mimo

---

¹⁷² Studenti, pocházející většinou ze zemědělských dělnických rodin, předběhli architektonický vývoj. Už v polovině 20. let adaptovali kolej tak, že všechny obytné funkce byly kolektivizovány. Ložnice byly jediným poloprivátním prostorem, přes den je však bylo zakázáno navštěvovat.

jiné opíral Karel Teige při propagaci strohých kolektivních domů, že v první pětiletce (1929–1932) mělo být ze zamýšlených 62 miliónů m² obytné plochy 42 miliónů m² vyhrazeno kolektivizovanému bydlení.¹⁷³

Mezníkem pro kolektivní bydlení v SSSR bylo usnesení ÚV VKS(b) *O přeměnách životního slohu*, které bylo 29. května 1930 otištěno v *Pravdě* a posléze také v časopise *Sovremennaja architektura*. Odsuzuje představy urbanistů¹⁷⁴ a architektů o plném zkolektivizování života a snahy o jednorázovou přestavbu společnosti těmito prostředky; také se zde kritizuje „levičácký oportunismus“ a zaměňování komunismu s komunalismem: „*Uskutečnění těchto škodlivých a utopických záměrů, neuvažující materiální zdroje země a stupeň připravenosti, by vedlo k ohromným finančním ztrátám a úplné diskreditaci samotné myšlenky socialistické přeměny životních forem.*“¹⁷⁵

Ke kolektivnímu životu dělnictva měly napříště sloužit dělnické kluby, společné jídelny, prostory určené ke společnému trávení času, pro setkávání a pro příležitosti pro interakci. Společné vybavení obytných okrsků však začalo zaostávat za výstavbou domů kvůli nedostatku instalačních a strojních stavebních materiálů, které byly přesunuty pro využití k výstavbě těžkého průmyslu. Stávalo se i to, že se kolem nových center výroby začaly opět stavět provizorní (často dřevěné) baráky pro ubytování dělníků, kteří se tam stěhovali za prací.

Od roku 1932 také pomalu začíná návrat k historickým stylům skrze vítězství historizujících návrhů v soutěži na Palác sovětů. Roku 1936 byl také ostře zkritizován konstruktivistický „formalismus“. V článku *Kakofonie v architektuře*, vydaném ústředním orgánem VKP(b) *Pravda*, byl vyhlášen boj s formalismem, naturalismem a „uproščenstvím“, prostoduchým zjednodušováním. To znamenalo posvěcení socialistického realismu z nejvyšších míst, přes velkou nevoli části domácí i mezinárodní architektonické obce, a zároveň jeho ustavení hlavním stavebním stylem pro reprezentativní budovy i bytovou výstavbu.

Velmi rozšířeným obytným typem, který zplodila nouze, bylo obščežitije, „tj. kolektivní dům, kde v jednotlivých místnostech přebývají skupiny lidí s rodinnými nebo jinými vztahy; kuchyně jsou společné několika bytům, právě tak jako zařízení sanitární

---

¹⁷³ TEIGE 1932 (pozn. 65) 133.

¹⁷⁴ Toto usnesení je totiž i vyjádřením ke sporu, který probíhal mezi „urbanisty“ a „desurbanisty“, zda zachovat městské celky, nebo osídlení rovnoměrně rozprostřít podél hlavních dopravních tepen. Zásadní požadavek byl zrušit protiklad mezi městem a vesnicí.

¹⁷⁵ O rabote po pereustrojstvu byta. Revoljucija i kultura 1930, č. 9–10, 8. citováno dle: KROHA, HRŮŽA 1973 (pozn. 38) 121.

(klozety, lázně). Děti žijí v bytech s rodiči.¹⁷⁶ Z tohoto typu vznikl záhy komunální byt („komunalka“), který se stal hlavním obytnou formou a přetrvával ještě nějaký čas po pádu železné opony.

Svetlana Boym jej popisuje jako specifický sovětský způsob městského bydlení. Od poloviny 30. let, v éře stalinismu, *komunalka* fungovala jako místo nepřetržité sociální kontroly a dohledu a jako živná půda pro policejní donašeče, stejně tak jako dějiště velmi nemarxistického třídního boje sousedů různých profesí odlišného sociálního a kulturního zázemí nucených obývat jednotlivé místnosti společného bytu. Ve společných prostorách visely seznamy povinností nájemníků, kteří si zde vyměňovali nikdy nekončící stížnosti.

Komunální byty byly původně věcí nouze, později se však stavěly i nové domy se stejným dispozičním uspořádáním pro stejný typ obývání. Provizorní řešení „obytných soudružství“ a „dělnických komun“ vznikajících přerozdělováním nemovitostí v buržoazních čtvrtích se institucionalizovalo. Přestože mělo sdílené bydlení v Rusku dlouhou tradici již před revolucí, což je znát i z románů Fjodora M. Dostojevského, kde jeho postavy Makar Davuškin a Raskolnikov bydleli v takovém sdíleném bydlení v Petrohradě, nikdy nebylo specifickou ideologickou institucí. V návaznosti na vznik této domácí instituce byla přijata četná opatření jako systém pasů a povolení k pobytu a vytvořila se nová privilegia pro činitele Strany a kolaborující intelektuální elitu, které bylo umožněno získat obytný prostor navíc. Nově ustavené bytové výbory (ZhEK), které se staly důležitou institucí sovětizace.

Komunální byty znamenaly „*revolučním experiment v bydlení, pokus vyzkoušet utopické ideologie a zničit buržoazní banalitu*“.¹⁷⁷ Skončily jako místa „hry na schovávanou“, dějiště snahy urvat si alespoň trochu soukromí a častého špehování ostatních. Bylo možné zaznamenat častou fixaci lidí např. na nábytek nebo zřizování vlastního zvonku do svého komunálního pokoje. V sovětském Rusku totiž neexistoval přechod mezi veřejným a privátním, nějaké místo konvenční socializace: buď byl prostor okupován oficiálním dekorem, jako například podzemní stanice metra, anebo nepsanými zákony diskrétnosti, které vládly v přečpaných komunálních domácnostech. V uměleckém ztvárnění se snažil zobrazit komunální byty a vyjádřit existenciální pochyby jeho obyvatel současný umělec ruského původu Ilja Kabakov.¹⁷⁸

Myšlenka kolektivního bydlení nezmizela dočista. V druhé polovině 50. let se objevila pod jiným názvem jako „komplexní domy“.¹⁷⁹ V šedesátých letech se plánovitě stavěly

---

¹⁷⁶ Ibidem 124.

¹⁷⁷ BOYM 1994 (pozn. 84)

¹⁷⁸ Narodil se v roce 1933, Sovětský svaz opustil v roce 1987.

¹⁷⁹ RJABUŠIN 1980 (pozn. 166) 140.

výškové obytné domy se společným zařízením, s minimalizovanými individuálními kuchyňskými kouty („kuchyňské agregáty“) a s vestavěným nábytkem. Koncepce se rozvíjela i v projektech komplexu více budov různé výšky, kapacity a dispozičního řešení, například v projektu tzv. komplexu nového životního stylu od A. Ovčinnikova, který vyprojektoval komplexní dům se společnými zařízeními dimenzovanými i pro obyvatele sousedících „satelitních“ domů. Perspektivním směrem vývoje komplexních domů bylo také jejich použití pro oblasti dalekého severu s ohledem na tamější přírodně-klimatické podmínky. Nejznámějším realizovaným komplexním domem se stal Dům nového životního stylu (1969, [9]) v moskevských Nových Čerjomuškách od Natana Ostermana. Tento komplex svým půdorysem dvou otevřených knih spojených středním traktem služeb mimochodem připomínal litvínovský kolektivní dům. Trend komplexních domů byl aktuální především během 60. let, kdy panoval všeobecný návrat k myšlenkám a koncepcím dvacátých let.

3. Švédsko

Zajímavý vývoj myšlenky společného bydlení můžeme sledovat ve Švédsku. Ve 30. letech, jako ostatně všude v Evropě, se švédští architekti pokoušeli najít typ levného bydlení. Ve Stockholmu byly na popud tamější architektonické avantgardy v čele se Svenem Gottfridem Markeliusem (1889–1972) postaveny dva kolektivní domy. Zároveň projekty podpořily také ženská aktivistka Alvy Myrdal a Spolek pracujících žen (Yrkeskvinnornas klubb), které se zajímaly o nové možnosti bydlení pro rodiny s dětmi a které by pomohly vyřešit dilema zaměstnaných žen.

Kolektivní dům na třídě John Ericssonsgatan z roku 1935 [10] je dílem Mareliuse za asistence zmíněného spolku a Alvy Myrdal. Blížil se strožejší variantě *appartement house*, zahrnoval restauraci, dětské oddělení, čistírnu oděvů, terasu a hřiště. Zaměstnanci se starali o chod společných zařízení a uklízeli individuální byty o jedné až dvou místnostech s malým kuchyňským koutem a jídelnou. Vnějšímu architektonickému ztvárnění budovy dominují prostorné balkóny, které se na přední fasádě vклиňují do její hmoty. V domě bydleli především intelektuálové. Druhým kolektivním domem byl *Yrkeskvinnormas* na Furusundsgatan (1939) od Albina Starka a Hilleviho Svedberga.

Po druhé světové válce zahájili sociální demokraté program znovuvýstavby země, obnovy zaměstnanosti a boje s bytovou krizí. Většinu výstavby řídily neziskové stavební firmy vlastněné obcemi a dotované státem. Začaly vznikat již v období po první světové válce, kdy se soukromé bytové podnikání neosvědčilo, takže bylo nutné, aby např. stockholmská městská rada spolu s ústředním odborem pro sociální péči založila družstevní bytovou společnost.

Díky dobrým zkušenostem s družstevní organizací začala vznikat i další stavební družstva, která dostávala o něco méně dotací. Největší mezi nimi byly Národní organizace pro nájemní bydlení (Hyresgästernas sparkasse-och byggnadsförening, HSB) a Unie bytových družstev (Svenska Riksbyggen). HSB, založená v roce 1922, měla o čtyřicet let později přibližně 50 tisíc členů a sdružovala 1 200 bytových družstev. Nestávala se vlastníkem postavených domů, ale prodávala je správním společenstvem, každý obytný okrsek jedné určité správní firmě.

Soukromé stavební firmy čelily nevýhodným podmínkám. Obce měly silnou pozici, co se týkalo plánování: vytvářely generální plán, ve kterém byl zanesen odhad rozvoje průmyslu, obchodu a bydlení. Z toho plynuly závěry o tom, kolik bude třeba půdy a nové výstavby. Měly i legislativní nástroje k snadnému vyvlastnění, bylo-li třeba. Obce mezi sebou kooperovaly na základě regionálních plánů určených pro pomoc při řešení umisťování silnic

atd.

Už během druhé světové války začali architekti a urbanisté studovat britské principy konstruování nových celků: zajímal je princip „sousedství“; rozdělení velkých měst na menší celky; zřizování komunitních center se společným vybavením, obchody a službami; výstavba nových nebo satelitních měst. Komunita hrála pro švédskou architekturu vždy důležitou roli. Snaha vytvářet malé obytné celky byla především po druhé světové válce dána přesvědčením, že takové soužití v lidech vypěstuje smysl pro zájmy komunity a pro demokracii.

Během druhé světové války byly švédské, finské a dánské architektonické časopisy jedinou odbornou literaturou dostupnou českým architektům a již před válkou architekti sledovali stavebnictví těchto zemí.¹⁸⁰ Není tedy divu, že po válce lákalo naše architekty, kteří hledali vhodný typ společného bydlení, právě Švédsko. Na sever se vydal Miroslav Drofa, Jiří Voženílek, i výprava z litvínovských Stalinových závodů v čele s Evženem Linhartem a Václavem Hilským, vítězi soutěže na nový obytný okrsek v Horním Litvínově.

Cesta československých architektů do Švédska, Dánska a Finska, které se patrně účastnil Miroslav Drofa, se uskutečnila v létě 1946 na pozvání tamních kolegů. Architekti si všimli například toho, že se vzhled švédských sídlišť varuje uniformity tím, že střídá nízké a vysoké domy a vyznačuje se barevností fasád, do nichž se promítají i různé dispozice bytů. Přes tuto rozmanitost hraje i nadále podstatnou roli typizace, stále se rozvíjí a již se uplatňuje u balkónů, dveří, oken, kuchyňského zařízení s vestavěným nábytkem. Například ve Stockholmu se naši architekti často setkávali s výškovými obytnými domy. Píší: „*Až na několik výjimek tam [ve Švédsku] není zvlášť vynikajících staveb, ale celková architektonická úroveň, hlavně obytných domů, jest velmi vysoká. Znamená to, že nová architektura tam už není pouze projevem jednotlivců, ale širokého průměru.*“ Bytový standard¹⁸¹ je popisován jako přiměřeně komfortní, nikoli luxusní, s tím, že se tamější architekti dále snaží o jeho zlepšení. Českoslovenští návštěvníci také oceňovali soustavné informování veřejnosti o stavebním dění a o otázce nových obytných budov. Podnícení zájmu veřejnosti a přiblížení odborných otázek širokým kruhům přispívalo k úspěchu, jemuž se švédská bytová architektura těšila.

Další cesta se uskutečnila na podzim 1946. První zastávkou byl stockholmský „kolektivhuset“ *Marienberg* (1944, Sven Ivar Lind). Jednoduché osmipatrové kolektivní domy se sedlovými střechami v zeleni byly vybaveny společnou kuchyní, jídelnou, společnými místnostmi pro oslavy, centrální samoobslužnou prádelnou i prádelnou

---

¹⁸⁰ Ivan ŠULA: Ze skandinávské cesty, in: *Architektura ČSR VI* 1947, 308–309.

¹⁸¹ Byt o dvou až třech ložnicích s kuchyní vybavenou elektrickým či plynovým sporákem.

obsluhovanou personálem, jeslemi, mateřskou školkou a lékařským dozorem. Byty se zařídily vestavěnými skříněmi a „jednoduchým, praktickým a velmi kvalitním nábytkem, prostý všech staromódních parádek“. ¹⁸² Nechyběla kuchyň, i když minimálních rozměrů, asi 2 x 2,5 metru, s ledničkou, plynovým nebo elektrickým sporákem a shozem na odpad. K dispozici měli obyvatelé i službu pro donášku pokrmů. Každý byt měl svůj vlastní balkón. V přízemí domů se mohli nájemníci v truhlárně, elektrodílně, fotokomoře a dalších dílnách oddávat svým koníčkům a kutilství. Dům byl podle reportáže ve *Výstavbě* obýván „lidmi z bohatších vrstev“, kteří si mohli postavit vlastní rodinný dům, ale zvolili si život v kolektivu.

Výprava si prohlédla i obytný okrsek postavený družstvem HSB s větším množstvím vysokých domů i nižšími rodinnými domky. Člen družstva zde měl nárok na bydlení, ale nikoli na vlastnictví bytu. Domy družstvo zařídilo ústředním topením, ledničkami, shozy na odpad ústíci do kotlů ústředního topení, prádelnami. Další kroky vedly do domu pro staré ženy Eltvinggooden. Zde měla každá žena obývací pokoj s ložnicovým koutem, kuchyňským výklenkem, toaletou a koupelnou. Společná byla opět centrální kuchyně s jídelnou a pohodlně zařízená společenská místnost. Samozřejmě také terasy pro slunění a volné plochy trávníků. Další zastávkou byl výpravě třináctipatrový kolektivní dům pro zaměstnané ženy v ulici Welandersväg. Zahrnoval také zařízení pro veřejnost a právě díky provozu divadla, kavárny a pronajímání místností pro kurzy ženských prací si na sebe dům vydělával, a o to nižší měly jeho obyvatelky nájem.

Švédské kolektivní bydlení bylo také víceméně centrálně plánované, ale na rozdíl od sovětského modelu však nebylo ideologizované. Nešlo o to, co potřebuje imaginární socialistický člověk, ale co potřebují konkrétní lidé z určité obce či oblasti. V Sovětském svazu původně vládlo mnohem větší nadšení pro kolektivizaci života, nakonec však zvítězil pragmatismus a obytné minimum komunálních bytů. Architekti se tedy po válce raději vydávali do Švédska, kde paradoxně vznikalo kvalitnější a obyvateli oblíbenější kolektivní bydlení než v SSSR.

---

¹⁸² Milan HROUDA: Cesty za moderním bydlením, in: *Výstavba II* 1946, č. 22

4. Zlínský kolektivní dům

Předválečná baťovská obytná výstavba, která byla od roku 1923¹⁸³ ve Zlíně naprosto dominantní, se nesla v duchu efektivy, která prostupovala celým městem, a tolik citovaného hesla „společně pracovat, individuálně žít“. Právě tento přístup najdeme za hromadnou výstavbu rodinných domků v širším okolí továrny. Často se na to také poukazuje jako na tendenci protichůdnou vývoji po roce 1945, směřující cestou výstavby vícebytových domů. Skutečnost je ovšem složitější, první milníky poválečného vývoje můžeme ve Zlíně nalézt již před válkou.

4.1 Kolektivní bydlení v ubytovnách

Stavět činžovní domy bylo nezbytné i proto, že pozemkový fond města byl mohutnou prostorovou expanzí domkové výstavby (Teige by řekl „domečkovací ideologií“) téměř vyčerpán. Už od počátků výstavby Zlína jako průmyslového města se stavěly také ubytovny, internáty a svobodárny pro zaměstnance podniku. Poskytovaly ubytování celkem 27 tisícům zaměstnancům firmy.¹⁸⁴ Ve všech typech ubytování byla velká míra sdílení společného příslušenství a omezené osobní soukromí. Tento druhý aspekt byl odstupňován podle toho, pro jaké zaměstnance bylo ubytování určeno: podnikový dorost (tzv. Mladí muži a Mladé ženy), který navštěvoval krom práce v továrně Baťovu školu práce a svobodní, níže postavení dělníci bydleli ve velkokapacitních podnikových ubytovnách, kde panoval přísný režim a které měly při velkém množství ubytovaných jen nejzákladnější vybavení. Dále se stavěly internáty pro absolventy Baťovy školy práce, kde byl volnější režim a méně ubytovaných na pokoji při lepším vybavení. Tyto ubytovny byly jakýmsi přechodným typem k svobodárnám, které byly určeny pro výše postavené a kvalifikované zaměstnance, zároveň pro část absolventů Baťovy školy a kvalifikované zaměstnance mimo výrobní sféru (např. lékaře, zdravotnický personál, učitele). Svobodárny poskytovaly ubytování v jednolůžkových či dvoulůžkových pokojích, někdy i s vlastní koupelnou a toaletou. Stavěly se v obytných čtvrtích, na rozdíl od obou výše zmíněných typů, které byly určeny pro samostatnou internátní čtvrť.¹⁸⁵

---

¹⁸³ Toho roku se stal Tomáš Baťa starostou Zlína. Byl jím do roku 1932, kdy ho vystřídal D. Čipera (v úřadu do roku 1945), který byl zároveň ředitelem Baťových závodů, takže stavební aktivita podniku a města se nadále překrývala.

¹⁸⁴ Pavel NOVÁK, *Zlínská architektury 1900–1950*, Zlín 1993, 19.

¹⁸⁵ ed. Ladislava HORŇÁKOVÁ: *Fenomén Baťa, zlínská architektura 1910–1960*, katalog výstavy, Zlín 2009

Sám Baťa v podstatě nutil své nové, většinou velmi mladé¹⁸⁶ zaměstnance bydlet v internátech, i když pocházeli ze Zlína, s odůvodněním, že „*společné bydlení a společná práce učí smyslu pro spolupráci, úctě k druhým a družnému životu*“.¹⁸⁷ Jak už bylo řečeno, v nejmasověji obývaných ubytovnách vládl přísný režim: „*Baťovi muži jsou vychováni ve spartánském duchu. Vstávají v 5 hodin 30 minut. V podzimním a zimním období v 6 hodin. Den (v létě) začíná dechovým cvičením v přírodě (10 min.). Následuje úklid a uspořádání místností, umývání těla, společná snídane. V 7 hodin nastupují svou práci v dílnách, odděleních a kancelářích závodu.*“¹⁸⁸ V této souvislosti si nelze nevybavit racionalizovaný model bydlení navržený sovětským architektem Ivanem Kuzminem, který ve třicátých letech navrhoval v SSSR kolektivní domy.¹⁸⁹

Internát Mladých mužů byl řízen a spravován samosprávou, kde se snoubily „*prvky organisace závodní, skautské, vojenské a školské*“.¹⁹⁰ Mladí muži byli rozděleni do „táborů“, asi po 80 osobách, které měly své vlastní vychovatele a byly ubytovány společně ve čtyřech pokojích. Každý pokoj měl svého vůdce, každá polovina pokoje svého kapitána. Obě „funkce“ byly voleny Mladými muži samotnými, vždy na dobu půl roku. Role vůdce a kapitána s sebou nesla zodpovědnost za vše od pořádku v pokoji po osobní hygienu. „*Takto nejbližší správa a vedení ústavu jest v rukou chovanců, kteří, řídíce sami sebe, učí se vládnouti.*“¹⁹¹ Mimo tuto kontrolu se provádělo ještě známkování, a to všeho od výše výdělku přes školní prospěch až po čistotu oblečení.

Stanislav Holubec¹⁹² interpretuje tato opatření jako aplikaci biomoci,¹⁹³ díky které měl Baťa kontrolu nad těly a biologickými pochody a potřebami svých zaměstnanců. Zdá se, že zatímco ve 20. letech byla snaha vynakládána na efektivitu výroby a její plánování, ve 30. letech se začalo s jakýmsi plánováním společnosti, což ilustrují například statistické záznamy o různých stránkách života dělníků a snaha o řízení všech aspektů jejich života vzhledem ke zvýšené pracovní produktivitě.

¹⁸⁶ Na přelomu 20. a 30. let byly dvě třetiny populace Zlína ve věkovém rozmezí 15 až 30 let. Početněji nejvíce zastoupená byla skupina ve věku od 15 do 19 let. (O. ŠEVEČEK: Sociálně-prostorové aspekty zlínské urbanizace. Vývoj v letech 1900–1938, in: Fenomén Baťa, 55.)

¹⁸⁷ Antonín CEKOTA: Baťa: Myšlenky, činy, života a práce, Praha 1929, 188.

¹⁸⁸ Ibidem, 187.

¹⁸⁹ Studie domu-komuny Ivana Kuzmina, pod názvem *Problém vědecké organizace životního slohu*, je typickým příkladem přehnané snahy o racionalizaci obytného provozu. Autor píše o „*pracujícím, který vstal na výzvu z radiocentra, regulujícího život komuny, upravil postel, šel ke své skříni, vzal si župan a trepky, odešel do tělocvičny ... rozpočet času [mu určil] na gymnastiku 5 minut, mytí 10, sprchování 5, oblékání 5, cestu do jídelny 3 minuty a podobně.*“

¹⁹⁰ CEKOTA 1929 (pozn.187) 188.

¹⁹¹ Ibidem, 189.

¹⁹² Stanislav HOLUBEC: Silní milují život. Utopie, ideologie a biopolitika baťovského Zlína, in: Kuděj 2009/2, 30–55.

¹⁹³ Pojem zavedený Michelelem Foucaultem. Odkazuje na stálou snahu států podřídit a ovládnout své poddané prostřednictvím mnoha různých technik určených k podřízení jejich těl.

Dále Holubec uvádí, na podkladě studia dobového tisku a uveřejněných Baťových myšlenek, že kolektivismus a individualismus byly v baťovském Zlíně silně provázány. Zaměstnanci byli například vyzýváni ke kolektivní snaze o dosažení úspěchu podniku, zároveň na ně bylo apelováno jako na individua, aby se snažili být lepší než druzí, aby se snažili samostatně podnikat, pracovat na sobě, vynikat.

Ve sféře bydlení bylo přípustné společné bydlení, které mladé dělníky a dělnice učilo přísnému režimu, a zároveň bylo sítím, kterým se nově přijatí zaměstnanci třídili. Kdo postupoval dál, dostal se časem k nájemnímu rodinnému domku, který „*dával lidem pocit soukromého vlastnictví, i když je vlastně činil závislejšími na továrně*“.¹⁹⁴ Vícebytové činžovní domy byly podle vedení podniku nepřipustné z hlediska sdružování a sebeorganizování dělníků proti firmě, která v nich hrozila.¹⁹⁵ Při plánování nových měst byla pro Baťu důležitá myšlenka, jíž převzal od anglického utopistického socialisty Roberta Owena: „*(...) lepší životní a pracovní podmínky znamenají větší výkonnost dělníka a tedy i větší zisk pro podnikatele. Spokojený dělník oceňující snahu podnikatele poskytnout mu vyšší životní standard je zdrženlivější ve svých touhách za sociálními reformami*“.¹⁹⁶

Jako zajímavý odkaz ke kolektivním domům se mezi dalšími techno-optimistickými články objevil v časopise Zlín jeden, který shrnoval představy ředitele amerických výzkumných ústavů Dr. H.C.Rentschelera. Ten ve své úvaze předpovídal, kromě jiných výdobytků budoucnosti, velké stupňovité obytné celky, které budou vlastně samostatnými obcemi. Podle něj už v roce 1950 ženy nebudou muset vařit. O stravu se postarají centrální jídelny, které pokrmy doručí pneumatickými trubicemi až do bytu. Ve středu obytného celku budou kuchyně, tělocvičny, kino, školy, taneční sál, společná jídelna a společná prádelna. Koncové části jednotlivých stupňů budou vybaveny hřišti, tenisovými kurty, bazénem a zahradami.¹⁹⁷

4.2 Jiří Voženílek, architekt kolektivního domu

Jiří Voženílek (1909–1986) se jako architekt zlínského kolektivního domu objevil ve Zlíně paradoxně v souvislosti s rodinnými domky. V roce 1935 získal druhou cenu v mezinárodní soutěži Baťových závodů na rodinný domek. V té době náležel k levicové radikální Pokrokové architektonické skupině (PAS) spolu s Jiřím Štursou a Karlem Janů, pozdějším

¹⁹⁴ Pavel NOVÁK: Zlínská architektura 1900–1950, Praha 1993, 33.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Ibidem, 256.

¹⁹⁷ Jak budeme žít v městě budoucnosti, in: Zlín (Velké vydání) 1932, č. 33, 3.

generálním ředitelem Československých stavebních závodů. Celá skupina stála u zrodu Svazu socialistických architektů (1933). Jejich teoretické dílo z třicátých let propaguje kolektivní bydlení a vědecky koncipovanou, plánovitě řízenou architekturu. Vědeckost v architektuře má v jejich člancích až naivně technicistní podobu s dekorativně pojatými, málo vypovídajícími doprovodnými grafy. Přiklání se k industrializaci stavebnictví, hromadné produkci obytných typů, variabilitě staveb i provizorním možnostem výstavby ve špatných hospodářských podmínkách.¹⁹⁸ Celkově byla jejich rétorika vulgarizací a opakováním Teigeho tezí o vývoji stavebnictví a propozic do budoucnosti. PAS se zastávali Sovětského svazu a historismu, který v něm vládl, jako přechodného jevu, zakořeněného v tamějších specifických podmínkách. Kromě teorie se v letech 1931–1935 zabývali projektem velkého průmyslového satelitu Prahy mezi Kralupy a Brandýsem nad Labem podle teorie lineárního města zformulované Nikolajem A. Miljutinem. Ač projektovali kolektivní domy¹⁹⁹ a dělnické kluby, nejznámější realizací Janů a Štursy je luxusní Volmanova vila v Čelákovících (1938–1939). V Praze dále postavili v druhé polovině 30. let několik nájemních domů se zvýšeným zájmem o estetické kvality.²⁰⁰

Touha etablovat se přivedla v roce 1937 Jiřího Voženílka do Zlína. Do služeb podniku byl přijat 20. dubna stejného roku, zprvu jako projektant a rozpočtář „*obchodních domů a vnitřního zařízení*“,²⁰¹ jak bylo patrné pro začínající architekty běžné. Od počátku pracoval pod vedením Vladimíra Karfíka, mimo jiné autora návrhu Společenského domu či správní budovy firmy číslo 21. Už v roce 1937 se podílel jako kreslič na Karfíkem navrženém římskokatolickém kostele v Otrokovicích-Batově. Ve funkci samostatného architekta se objevuje v půli roku 1940, po návratu z Jugoslávie (Borovo), kam byl v roce 1939 odvolán pro nedostatek pracovních možností ve Zlíně jako stavební inženýr. Již v roce 1941 navrhl domovy zdravotních sester. Udržování styku s Prahou dokládá účast na výstavě pokusných projektů *Za novou architekturu 1940*, kde vystavil „*návrhy sídlišť pro filiálky závodů Baťa*“.²⁰² V letech 1941–1942 byla realizována jím navržená kafilérie v Otrokovicích-Batově. Ihned po válce navrhl tovární budovy číslo číslo 14 a 15. Poté se zabýval projekty ideálního průmyslového města, čímž navázal na práci Huberta R. Podzemného, který emigroval do USA. Tyto projekty pak aplikoval v regulacích jednotlivých průmyslových

---

¹⁹⁸ Viz návrh provizorních dřevěných domků inspirovaných projekty Hanse Scharouna: Stavba XII 1935, č. 11, 170–171.

¹⁹⁹ Například ve Stavbě 1934–35 publikuje skupina PAS návrh obytného domu „*pro všechny fáze kolektivizace bydlení*“.

²⁰⁰ Např. Karel Janů obchodní dům na Milady Horákové 63 (1938–1939).

²⁰¹ Citováno podle Jiří SVOBODA: Architekt Jiří Voženílek ve Zlíně, disertační práce (Vysoké učení technické v Brně, fakulta architektury), Brno 2010, 29.

²⁰² TEIGE 1994 (pozn. 149)

satelitů.²⁰³ Od konce června 1945 působil ve vedoucích pozicích.

Je možné, že během prvních dvou let ve firmě prošel Jiří Voženílek celým výrobním procesem, jak tomu bylo u jiných profesí v podniku. Možná dokonce bydlel v jednom z internátů. Každopádně typ internátu a svobodárny znal, protože jej používal ve svých regulačních plánech. Tudiž pro něj nemusel typ kolektivního domu představovat naprostý protiklad vůči baťovské výstavbě. Práci v továrně se seznámil se souvislostí práce a bydlení. Už tyto důvody, spolu s jeho dlouhodobým zájmem o typ kolektivního bydlení, by stačily jako zdůvodnění návrhu zlínského kolektivního domu, který pochází už z přelomu let 1946 a 1947. Kontext a okolnosti jeho vzniku jsou však složitější.

4.3 Cesta ke kolektivnímu domu

Po odchodu starší generace architektů²⁰⁴ se Jiří Voženílek stal vedoucím stavebního oddělení závodů Baťa n. p., zakládá skupinu pro regulační plán města²⁰⁵ a Sbor pro výstavbu Gottwaldova, je prvním předsedou komise výstavby městského národního výboru a do svého odchodu v roce 1949²⁰⁶ je de facto hlavním architektem města.²⁰⁷ Má tedy za úkol rozřešit mimo jiné otázky způsobu naplnění bytové potřeby, typu bydlení, který by se měl použít, ale také jak město doplnit společenským vybavením, které chybělo už před druhou světovou válkou.²⁰⁸

4.3.1 Soutěž Stalinových závodů

Koncepci kolektivního domu Voženílek poprvé rozpracoval už za svých studií v návrhu z roku 1931. [11] Příležitost k návratu k ní mu dala soutěž vypsaná litvínovskými Stalinovými

²⁰³ Tj. analýzu situace a regulaci Zruče nad Sázavou (částečně realizováno), návrh průmyslového osady v Kolíně (s plánovaným přístavem) a Kolína-Telčic, plány pro Pomoraví, realizovaná regulace slovenských Baťovan (dnes Partyzánske) a Martfű, Maďarsko; v roce 1946 regulace Poděvnicka, regulace Zlína (s návrhem nové osady Zlín-Mladcová).

²⁰⁴ Podzemný odjíždí (podle E. Staši) ještě před válkou do USA, Gahura odchází těsně po válce do Brna, Karfík na vysokou školu do Bratislavy.

²⁰⁵ Spolu s ním do ní patřili F. L. Gahura, Vl. Kubečka, T. Slezák, E. Staša a A. Vítek. Skupina podobného složení v roce 1944 sepsala studii *Dnešní Zlín a jeho potřeby*.

²⁰⁶ Už v roce 1948 se stává vedoucím projektového sektoru Československých stavebních závodů.

²⁰⁷ Citován Eduard STAŠA: *Kronika moderní architektury Gottwaldova*, dle: SVOBODA 2010 (pozn. 201)

²⁰⁸ „Teprve v posledních letech před válkou přiměly finanční přebytky a tlak veřejných potřeb vedení závodů, aby uvažovalo o rozšíření veřejných a společenských institucí ve Zlíně. Zůstalo však jen u plánů, protože převážná většina investic plynula do zahraničních továren. Vypuknutím války byly všechny plány definitivně odloženy. Zůstalo tedy ve Zlíně jen improvizované umístění škol, úřadů, sociálních a rekreačních zařízení.“
Jiří VOŽENÍLEK: *Nová výstavba Zlína*, in: *Architektura ČSR 1947/3*

závody roku 1946 na dvojici zkušebních kolektivních domů a dostavbu Osady v Horním Litvínově. Zde se setkáváme s Voženílkovým návrhem kolektivního domu A [12], který je rozdělen do tří částí. Střední budova je dvoupatrová, je zakončená pěti segmenty s prosklenou fasádou mezi sloupky dělenou do menších čtvercových ploch. Měla sloužit jako velkokapacitní jídelna, do níž se vstupuje po dvou bočních schodištích, s kuchyní a hospodářským příjezdem v prvním podlaží. Před ní měla být obytná zahrada, která by volně přecházela do krajiny.

Budova jídelny je krytou chodbou propojena po pravé straně s třemi příčnými, k sobě paralelně řazenými pavilony. V pavilónech jsou umístěny jesle a internáty pro děti: smíšený od 2 do 6 let a dva rozdělené podle pohlaví od 6 do 14 let. Každý pavilón má v prvním podlaží společné místnosti, v patrech pak ložnice („*po 6 dětech a s příslušenstvím!*“²⁰⁹).

Po levé straně je jídelna v druhém podlaží propojena můstkem s dlouhým obytným blokem. Obytná budova je patnáctipodlažní. Druhé podlaží je společenské, rozdělené na střední část pro společenský život obyvatel (klubovny, kavárna), na jižní stranu s místnostmi pro kulturu (místnosti pro kurzy, knihovna s čítárnou, výstavní a přednáškový sál) a na severu s výběrem služeb (kadeřník, holič, trafika, správka obuvi, správka prádla, krejčí, prodejna obchodního domu). Do tohoto podlaží vedou hlavní domovní vstupy, jeden do kulturního křídla, druhý do křídla služeb. V patnáctém podlaží domu je umístěna tělocvična s terasami pro slunění. Budova je orientována východozápadně. Celkově měl kolektivní dům pojmut 912 dospělých obyvatel („*z toho 10% je personál*“²¹⁰) a 338 dětí.²¹⁰

Hospodářský a společenský provoz jsou důsledně odděleny. V obytném traktu se pod patrem společenského vybavení nachází prádelna se sušárnou a žehlírnou, část centrální kuchyně, kočárkárna, dílny pro nájemníky a technické zázemí domu včetně spalovny odpadků, které do ní putují shozy.

Obytný trakt je navržen jako třítraktová dispozice se střední chodbou, podél níž jsou řazeny byty, což se objeví, jak uvidíme, i u zlínského kolektivního domu. Najdeme několik variant bytů s obývacím pokojem a jedním až třemi pokoji a také garsonku. Fixně jsou vestavěny jen některé dělící příčky a fixní instalační tělesa, což umožňuje dotvoření dispozice bytu. Variabilitou dispozice bytu se Voženílek zabýval již na počátku 30. let, jak dokazují jeho články ve *Stavbě*.²¹¹

Stejně jako v později realizovaném zlínském kolektivním domě je obslužným prostorem bytu předsíňová chodba se sníženým podhledem a vestavěnými šatními skříněmi

²⁰⁹ Z autorské zprávy: Kolektivní dům Stalinových závodů, in: Architektura ČSR 1946, ročník 5, 221.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Například: Jiří VOŽENÍLEK: Variabilita stavby, in: Stavba XI, 1932/1933, 6–9.

po obvodu, která vede od koupelny s toaletou k malé kuchyňce. Byty jsou vybaveny balkóny. Dům měl být založen na skeletové konstrukci z železobetonu s výplňovým cihelným zdívem.

Fasáda obytného domu je velmi dlouhá a v redukované podobě se její podoba odrazí na fasádě zlínského kolektivního domu. Je dělena odhalenými vertikálními sloupy skeletové konstrukce. Jednotlivá pole vyplňují v podstatě pásová okna dělená sloupky a pod nimi cihlový parapet.

Na později realizovaném kolektivním domě najdeme také již zmíněné segmentové zakončení jídelny, a to v podobě tělocvičny umístěné na střešní terase. Zajímavý je také motiv „otevřenosti“ bočních budov internátů v návrhu, který vychází ze zasazení do terénu podle vrstevnic.

Soutěže se účastnil také Vladimír Kubečka (1913–1977),²¹² který navrhoval regulaci obytné čtvrti, a Miroslav Drofa (1908–1984),²¹³ jenž byl autorem návrhu kolektivního domu B. Tento návrh byl řešen skromněji než Voženilkův. Sestával ze dvou totožných podélných bloků, propojených krytou chodbou. V suterénu západní budovy byl umístěn sklep pro kuchyň, prádelna, sušárna a žehlárna, dílna pro obyvatele, místnost pro čištění koberců, kolárna, sklepy a technické zázemí (opět i se spalovnou domovního odpadu). V suterénu druhé, východní budovy byla opět prádelna se sušárnou a žehlárnou, sklepy a technické zázemí a především mateřská školka.

V prvním podlaží západní budovy se nacházel obchod, kuchyň a společná jídelna, dále kanceláře, byt domovníka, byty personálu a byty o jednom a dvou pokojích. První podlaží východní budovy obsahovalo vrátnici, trafiku, salon holiče a kadeřníka, klub (ten sestával z přednáškové síně s čítárnou, s hernou a knihovnou). Analogicky se zde nacházely byty pro personál (také pro učitelku z mateřské školky) a byty o jednom a dvou pokojích.

Dispozice bytů, vybavení terasy na střeše domu a typická etáž odpovídají Morýsovým domům, které Miroslav Drofa navrhl patrně ještě před účastí v soutěži nebo ve stejné době. Byly součástí poválečné zástavby východní části Zlína (tzv. Fučíkovy čtvrti) podél Stalinovy

---

²¹² Roku 1936 vystudoval Uměleckoprůmyslovou školu v Praze v ateliéru Pavla Janáka. Téhož roku nastoupil u firmy Baťa. Pro Otrokovice-Baťov navrhl spodkovou koželužnu. Ta je stejně jako po válce vybudovaný centrální sklad obuvi (1947–55) zajímavá svými konstrukčními prvky. V roce 1951 se stal zaměstnancem firmy Stavosvit, později ředitelem Centropjektu. (Osobnosti zlínské-gottwaldovské architektury II: Vladimír Kubečka a Arnošt Kubečka, in: *Prostor Zlín XVII* 2010, č. 2, 40–43.)

²¹³ Vystudoval Vyšší průmyslovou školu stavitelství v Plzni. Do Zlína přišel roku 1928. Byl zaměstnán u Baťa a.s., nejprve jako rozpočtář a kreslič. Mezi lety 1938 a 1947 se podílel na projektech firemních prodejen a na regulačních plánech továren a sídlišť v zahraničí. Navrhoval rovněž rodinné domky, úspěch na tomto poli měl především ve 30. letech. Byl také autorem továrních budov, veřejných, občanských a dopravních staveb a rekonstrukcí. Mezi jeho nejznámější práce se řadí poliklinika a 21. pavilon zlínské nemocnice, školy v Bartošově ulici ve Zlíně, v Želechovicích a Vizovicích, a činžovní domy v Otrokovících. Až do smrti působil ve Zlíně. Srov. magisterskou práci Barbory Sládečkové, katedra dějin umění filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

třídy, dnešní třídy Tomáše Bati.

4.3.2 Výstavba Zlína po roce 1945

V roce 1945 byl podnik Baťa a.s. znárodněn. Tehdejším hlavním úkolem, před kterým stála nová samospráva opět v těsném vztahu s vedením továrny, se stalo kompenzování válečných škod, které postihly továrnu i obytné čtvrti. Rovněž bylo akutně potřeba doplnit nedostačující bytový fond. Posledních deset let před válkou se stavělo 300 až 600 bytů ročně, zatímco za šest let okupace pouhých 600, zároveň jich bylo bombardováním zničeno 140.²¹⁴

Začalo se také uvažovat o nutnosti zastavit rozšiřování města nízkou zástavbou rodinných domků. Kromě vyčerpání pozemkového fondu města byla argumentem pro vyšší zástavbu možnost domy lépe vybavit a také lepší orientace ve městě, potažmo v obytných čtvrtích, které záplavou krychlových domků mnohdy působily monotónně a nepřehledně. Doplnění a zcelování města mělo probíhat současně s vývojem městských technických zařízení jako například dálkového vytápění, na které se nové domy připojovaly.

V rámci poválečné výstavby Vladimír Kubečka vyprojektoval již zmíněnou novou kompaktní Fučíkovu čtvrť, která sestávala ze čtyř třípatrových činžovních domů, mezi než měly být vloženy dva osmietážové „apartementové“, či chodbové domy (později nazvané podle komunistického starosty Zlína Morýsovy domy²¹⁵), dále z kulturního domu a za ním z pěti věžových domů.²¹⁶ Na konci úseku měla být postavena velká prádelna. Prvotní idea o vyšších domech obklopených nižšími a o „*centru veřejných budov*“ mezi apartmánovými a bodovými domy pocházela ovšem patrně od Jiřího Voženílky,²¹⁷ který byl, jak bylo už uvedeno, zakladatelem skupiny pro regulační plán Zlína.

Třípodlažní domy ve Fučíkově čtvrti navrhl ještě Vladimír Karfík. Navazovaly na standard baťovských domků, měly však oproti nim velmi bohaté vybavení (ústřední teplovodní topení, ohřívanou vodu, kvalitní podlahy a obklady, kuchyň vybavenou vestavěným nábytkem, vestavěnou úklidovou skříň a centrální spalování odpadků). Byty v koncových částech domů byly větší, čtyřpokojové. Všechny byty měly balkóny rozměry odpovídající dětskému kočárku.

Kulturní dům byl navržen Eduardem Stašou²¹⁸ už v roce 1947, ale nebyl v této podobě

²¹⁴ Jiří VOŽENÍLEK: Nová výstavba Zlína, in: Architektura ČSR 1947/3, 69.

²¹⁵ Pro přirozené vžití tohoto názvu se jej přidržím, i když neodpovídá původnímu názvu, který zněl „osmietážový nájemní dům“.

²¹⁶ Podle jedné z regulačních studií Vl. Kubečky z roku 1946 jich mělo být devět.

²¹⁷ Eduard STAŠA: 40 let od výstavby Morýsových domů, in: Naše Pravda z 10. 2. 1989, 6.

²¹⁸ Vystudoval architekturu na VŠUP v Praze. Ve Stavoprojektu ve Zlíně byl vedoucím urbanistického ateliéru a

realizován. Realizované řešení kulturního a společenského centra Družba (1961) pochází od Arnošta Kubečky, syna Vladimíra Kubečky. Nejprve se realizoval osmipodlažní obytný dům s obchody a společenskými prostory v přízemí. V letech 1965–1967 jej doplnila budova restaurace, kina a společenského sálu. Ta byla později podle dobových vyjádření dosti nevhodně upravena ve stylu „à la Brusel“.

Věžové, či bodové domy jsou opět od Miroslava Drofy. Těží z jeho cesty do Skandinávie v roce 1946. V článku z této cesty se popisují věžovité obytné domy na čtvercovém půdorysu se čtyřmi až šesti byty na patře. [13] Příslušenství bytů je situováno ve středu budovy a větráno ventilací s umělým odsáváním vzduchu, což se ve Švédsku běžně používalo u všech nově stavěných bytů. Podle architektů „*tento věžovitý typ umožňuje nejracionálnější využití strojových zařízení*“.²¹⁹ Stavba Drofových věžových domů probíhala do roku 1950 a jejich zvláštností je nosná cihlová konstrukce, která je pro domy takové výšky nezvyklá. Nejsou opatřeny společným vybavením jako Morýsovy domy a jsou v nich umístěny vždy čtyři dvoupokojové byty na každém ze sedmi obytných pater. Dnes patří k nejluxusnějšímu bydlení v celém městě.

4.3.3 Morýsovy domy

Na tehdejší Zlín nezvykle vysoké Morýsovy domy [14] od Miroslava Drofy byly navrženy a první z nich postaven v letech 1946–1947. Stejně jako v soutěžním návrhu pro Litvínov se koncipovaly jako provozní celek, ovšem bez kryté spojovací chodby. Společné zařízení se oproti litvínovskému návrhu redukovalo.

V původních plánech²²⁰ v jižní části přízemí domu byla navržena menší restaurace, proti ní přes chodbu byty učitelek z mateřské školky a dalšího personálu (správce, pokojské-uklízečky). Ve východním rohu budovy se měla umístit školka s jeslemi a samostatnou jídelnou. V plánu je zakreslena i alternativa pro vedlejší dům, v jehož přízemí je umístěna jídelna a knihovna s oddělenou čítárnou pro děti a pro dospělé, což se v žádném z domů nerealizovalo.

Zprávy z doby po dokončení se shodují, že jeden z dvojice domů byl vybaven restaurací, druhý jeslemi a školkou. Dva objekty se tak funkčně propojily a rozložily mezi

---

je autorem řady územních plánů. Z architektonických návrhů jsou to např. park a kašna na náměstí Míru a rekonstrukce Baťova památníku na Dům umění. Vedle projekční práce se věnoval studiu zlínské historie.

²¹⁹ J. GOČÁR, G. PAUL, K. STORCH: Poznatky z cest do Švédska, Finska a Dánska, in: Architektura ČSR IV 1947, 298–307.

²²⁰ Plán z roku 1946, podnikový archiv Svit, MZA, místní pracoviště Zlín.

sebe společné zařízení plánované původně pro jediný dům.²²¹ Restaurace i školka se od počátku zamýšlely pro využití širší veřejností, respektive obyvateli okolních domů, čemuž odpovídalo i umístění druhého vchodu do školky z ulice.

Svobodárna pro personál se snad realizovala, brzy se však patrně (kromě bytu správce) integrovala do provozu školky a jeslí. I restaurace v jednom z domů byla zřejmě záhy zrušena a nahrazena rozšiřujícími se jeslemi, nebo mateřskou školkou. Sepětí domů tedy zůstalo, i když v rozvolněnější podobě: v přízemí jednoho domu fungovala školka, ve druhém jesle.

Oba Morýsovy domy konstrukčně náleží k baťovské zástavbě. Viditelnou železobetonovou konstrukci vyplňovalo cihlové zdivo. Jednotlivá pole měla rozměr 6,80 x 6,80 metru, s chodbou širokou 2,6 metru. To znamená posun od klasického baťovského modulu 6,15 x 6,15 m, který byl používán pro tovární, obytné i další stavby. Naopak třítraktová dispozice se střední chodbou se běžně využívala pro internátní a svobodárenské stavby baťovské éry.²²²

Stejně jako u třípatrových domů se teplo vedlo z tovární teplárny do jednotlivých domů. Odvětrávání koupelny, toalety a kuchyně bylo vyřešeno ventilačním systémem v podhledu předsíňových chodeb a sestávalo z dvou svislých kanálů, které ústily ve strojovně klimatizace na střeše objektu.

Morýsovy domy si zaslouží pozornost v souvislosti s kolektivním domem, protože s ním ideově, programově, dispozičně i esteticky souvisejí. To si uvědomovali už jejich stavitelé, když je v účtech často uváděli jako „kolektivní domy“, i tehdejší novináři, kteří se tohoto označení rovněž přidržovali.²²³ Jinde se ale označují spíše jako „domy společenského bydlení“. Tímto pojmem podle Jiřího Voženílka čeští architekti nahrazují mezinárodní pojem kolektivní dům. Pojem „dům společenského bydlení“ „*má vyjádřit nejen materiální, ale i společenské předpoklady takového způsobu bydlení, to je přátelství, slušnost a vzájemné respektování obyvatel*“.²²⁴

V Morýsových domech se respektovalo soukromí jednotlivé rodiny, ale společné zařízení usnadňovalo život. Fungovala mateřská školka a jesle pro děti od 6 měsíců do 3 let, v přízemí byla k dispozici prádelna, sušárna, mandlovna a místnosti pro uskladnění kol a kočárků. V devátém podlaží byly pro nájemníky k dispozici klubovny s malou kuchyňkou a terasa, kde se pořádaly menší společenské akce, relaxovalo se nebo si zde pod dozorem hrály děti.

---

²²¹ Toto řešení nebylo zcela bez precedentů: Gillarův projekt sídliště s malými byty pro Prahu-Ruzyni také předpokládal domy s jeslemi a obchody v přízemí.

²²² Srovnej plány uložené v archivu podniku Svit, MZA Zlín.

²²³ Zlín staví tři kolektivní domy, Tep nového Zlína z 22. 9. 1947, 2.

²²⁴ Jiří VOŽENÍLEK: Dům společenského bydlení, in: Tep nového Zlína z 10. 9. 1947, 6–7.

Prostoru schodiště se věnovalo v jednotlivých patrech méně prostoru, dobře se tedy vytápěl a netrpěl zpětným tahem. Původně se tento prostor odděloval od chodby k bytům skleněnou stěnou, v současné podobě se úseky chodby po obou stranách schodišťové podesty přepažily kyvnými dveřmi. Chodby jsou široké, osvětlené koncovým oknem a podle svědectví obyvatel sloužily jako místa pro setkávání a pro hry dětí.

Dům byl vybaven také spalovnou odpadků, shozy byly umístěny v každém patře ve střední části chodby naproti schodišti. Každý dům měl byt pro domovníka. K vybavení patřily i telefonní automaty a osobní výtah, mezi domy také dodnes používaná dětská hřiště.

Byty jsou dvoupokojové (těch je 60), třípokojové (30) a garsonky (7) „*pro bezdětné manžele*“.²²⁵ Do typického dvoupokojového bytu vstoupíme předsíní, kde se nacházejí dvě komory – jedna původně na úklidové potřeby, druhá zamýšlená jako spíž.²²⁶ Z předsíně projdeme do kuchyně s jídelnou. Kuchyňská část byla již v realizačních plánech zařízena vestavěnými skřínkami na nádobí nad pracovním stolem, druhým stolem se dřezem a sporákem (kombinovaným, elektrickým a plynovým) s umělým odsáváním. Odpovídá kuchyni v sousedním třípodlažním domě od Vladimíra Karfíka. Jídelna se dá propojit se sousedním obývacím pokojem. Obývací pokoj, nespojený s jídelnou, je přístupný jednak z ní, jednak z předsíně. Z obývacího pokoje s přístupem na balkón se dostaneme chodbičkou s vestavěnou skříní do šatny. Tou je malá místnost s další vestavěnou skříní. Odtud můžeme vejít do pokoje-ložnice a také na toaletu s koupelnou. Třípokojový byt se rozšiřuje o další pokoj přístupný z „šatny“ a o částečně krytou terasu v koncové části dispozice, přístupnou z obývacího pokoje. Toaleta a koupelna je v třípokojovém bytě oddělena.

Garsonky se nacházejí v každém patře vždy naproti schodišti. Sestávají z malého obývacího pokoje, ložnice a malé kuchyňky se speciálně navrženým praktickým zařízením (otevřená nika, odstavné prkno, výsuvné okénko). Byt nemá balkón.

Balkón u větších bytů je „*tak situovaný, aby nestínil okno pokoje, a současně aby byl viditelný kuchyňským oknem v případě, že na něm bude kočárek s malým dítětem*“.²²⁷ Balkóny měly zábradlí z perforovaných betonových prefabrikovaných desek, totožných s použitými u kolektivního domu. Spolu s výměnou oken se však v roce 1983 nevhodně nahradily hliníkovými plechy.

Celkový standard bytů je vysoký. Díky zděným příčkám byty dobře zvukově izolují.

Co se týče Drofových inspiračních zdrojů pro Morýsovy domy, nabízí se zde několik možných vysvětlení. Dochovaly se fragmenty korespondence s Josefem Poláškem z let 1945

²²⁵ Miroslav DROFA: Apartementový dům, in: Architektura ČSR 1947, 80.

²²⁶ Takovouto spíží byly vybaveny i baťovské rodinné domky.

²²⁷ DROFA 1947 (pozn. 225)

a 1946. Z nich je jasné, že Drofa s Poláškem konzultoval zamýšlený stavební typ hromadného bydlení s částečnou kolektivizací některých obytných a sociálních funkcí. Polášek mu z USA posílal architektonické časopisy (*The Architectural Forum*²²⁸). Zprostředkoval mu informace o švédských vícebytových domech „s jídelnami, školkami, prádelnou a knihovnou, klubem a místnostmi pro lidi, kteří tam bydlí a také ve skutečnosti si vládnu celým domem“.²²⁹

Uvádí mu příklad kolektivního bydlení, který je však v českých podmínkách nerealizovatelný, totiž obytný soubor Parkchester na východě New Yorku²³⁰ určený pro 16 tisíc obyvatel. Jde o soubor vysokých činžovních domů, kde se platí nízký nájem, protože v přízemí domů jsou zároveň umístěny restaurace, obchody a dílny, které obyvatelé domů využívají. Nájemné může být velmi levné díky vysoké kupní síle tolika obyvatel a tedy „lukrativnosti“ pro podnikatele, kteří si restaurace a obchody najímají a platí za ně tržní nájemné pokrývající velkou část celkového nájmu.

Celkově Polášek Drofu od použití typu kolektivního domu zrazuje. Jednak proto, že tento typ pochází ze SSSR, jednak proto, že ve vysokých domech je nevýhodou nutnost zřízení výtahu, který je „drahý v provozu“. Také uvádí, že v USA je typ vícebytových domů odůvodněn drahými pozemky, což se liší od zlínské situace.

V dopisech ho zároveň odkazuje na vzorová řešení instalace koupelen a celých kuchyní v zaslaných časopisech a doporučuje mu použití vestavěných skříní, „bez nichž činžák nemůže být“.

Dostáváme se k otázce vlivu Jiřího Voženílka. Dá se těžko určit, do jaké míry byl pro koncipování Morýsových domů rozhodující. Není patrně možné bezvýhradně souhlasit s názorem Jiřího Svobody, který přisuzuje jednoznačně hlavní slovo Voženílkovi. Toho má za jakéhosi „art director“, Drofu pak za pouhého vyhotovitele projektu. Iniciativní postoj doložený korespondencí s Poláškem spolu s vlastním návrhem kolektivního domu pro Litvínov, myslím si, tuto možnost vyvrací.

Na druhou stranu Jiří Voženílek je jako vedoucí stavebního oddělení pod projektem Morýsových domů podepsán v kolonce „schválil“. Ve stavebních účtech se objevuje u poznámky o úpravě bytů v osmém podlaží tužkou připsáno „p. Voženílek“. Celkově se dá usuzovat, že na koncepci Morýsových domů měl Voženílek určitý vliv. Z četných podobností s kolektivním domem by bylo možné usuzovat, že inspirace a ovlivňování mezi Drofou a

---

²²⁸ Americký architektonický časopis, zaměřující se na obytné průmyslové stavebnictví a architekturu. Začal vycházet roku 1892 jako *The Brickbuilder*. Zanikl v roce 1972.

²²⁹ Dopis Josefa Poláška Miroslavu Drofovi asi z roku 1946 (datum nečitelné), archiv Ladislavy Horňákové, Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně. Mělo by jít o reprodukce z časopisu *Architectural Forum* z prosince 1939.

²³⁰ Odkazuje ho na článek rovněž uveřejněný v tomtéž vydání *Architectural Forum*.

Voženílkem byly vzájemné a velmi intenzivní.

Rozhodně však Voženílka s Drofou spojuje zájem o švédskou bytovou architekturu. V korespondenci Drofovi Polášek radí, aby se vypravil do Švédska na stáž. Drofa tam skutečně v roce 1946 odjíždí a pod vlivem této cesty koncipuje věžové domy postavené v sousedství Morýsových domů. Na přelomu července a srpna 1947 odjíždí do Skandinávie rovněž Jiří Voženílek, který se při navrhování kolektivního domu k této inspiraci otevřeně hlásí.

Zajímavé jsou také varianty názvu Morýsových domů, především označení „apartementové domy“. Eduard Staša uvádí, že název je odvozen od uspořádání bytů v chodbách,²³¹ pravděpodobnější je však inspirace americkými hotely pro trvalý pobyt zprostředkovaná Poláškem.

Dnes v Morýsově domě 1 stále sídlí mateřská školka a v domě 2 kavárna, která je chráněným pracovištěm pro lidi s handicapem.

4.3.4 Modifikace baťovského modulu

Ještě než budeme hovořit o zlínském kolektivním domě, bude užitečné se zastavit u peripetií modifikace typického zlínského stavebního modulu, která určila konstrukční skladbu i vizuální podobu jak Morýsových domů, tak kolektivního domu.

Typický zlínský modul, 6,15 x 6,15 metru, který se v 39násobném opakování pojil do standardního rozměru budovy 18,45 x 79,45 metru, se vyvinul ve stavebním oddělení firmy Baťa, pod vedením stavitele Arnošta Sehnala, v roce 1924. Tento typ těží z cesty do Spojených států, kterou Tomáš Baťa podnikl na začátku století. Mezi lety 1905–1906 mu jeho tehdejší architekt Dominik Fey pomohl s návrhem první zlínské tovární budovy nového střihu, který se značně inspiroval plány továrních budov dovezených právě z USA. Tomáš Baťa už v té době obdivuje nově stavěné budovy celé „z cementu a skla“,²³² z ekonomických důvodů však první továrny staví cihlové s dřevěnou konstrukcí a stropy, což se opakuje až do roku 1923.

František Lýdie Gahura (1891–1958) je považován za jednoho z tvůrců zlínské architektury jako jasně definovaného fenoménu. Byl žákem Jana Kotěry,²³³ do služeb Tomáše Bati se dostává už jako zkušený architekt v roce 1924, v té době však už delší dobu s Baťou externě spolupracoval. Začal postupně používat původní Amerikou inspirované konstrukční

---

²³¹ STAŠA 1989 (pozn. 217) 6.

²³² Dopis Tomáše Bati z USA do Zlína z 2. května 1905, in: SVOBODA 2010 (pozn. 201)

²³³ Ten byl „prvním architektem Zlína“. Navrhl vilu pro Tomáše Baťu a především regulační plán pro stavbu dělnické kolonie na Letné (1918).

pole o dvaceti stopách (odpovídajících 6,15 metru) v civilní architektuře, ať už šlo o Masarykovy školy, internáty Mladých žen a mužů, studijní ústavy a nakonec i památník Tomáše Bati, který je považován za vrchol kreativního použití tohoto modulu. Kromě konstrukčního modulu byla u budov, ať už továrních či veřejných, shodná celková podoba: přiznaná, bíle natřená železobetonová skeletová konstrukce, velká okna řazená do pásů a cihelné parapety. Tento jednotný styl i stejný rozměr budov vytváří zajímavý urbanistický rytmus, dodnes patrný v centru Zlína, tzn. v okolí zlínské továrny. Konstrukční standard 13 x 3 pole o rozměrech 6,15 x 6,15 metru bylo ve velké míře používáno také při výstavbě detašovaných tuzemských a zahraničních satelitů zlínské výroby.

Je nutné zdůraznit, že na navrhování budov měl jistě velký vliv sám Tomáš Baťa, který měl již od počátků jasnou představu, jak si svou továrnu (po roce 1923 „své město“) představuje. „*Nikdo (...) nepochyboval o tom, že skutečným architektem podniku i rozšířené obce byl Tomáš Baťa.*“²³⁴ Jeho ideálem byla ekonomičnost a strohá funkčnost bez nadbytečných architektonických prvků. Proto se můžeme domnívat, že sám podnítil výstavbu společenského a výchovně-vzdělávacího zázemí města ve stylu továrních budov. Dalším faktorem byl čas: jeho životopisec a oslavovatel Antonín Cekota ve své knize tvrdí, že vyvinul způsob, jak postavit třípatrovou tovární budovu o standardních rozměrech 80 x 20 x 10 metru za pouhé čtyři týdny. Samozřejmě za přispění technických zařízení, které dobu stavby krátily,²³⁵ ale také s důrazem na to, že se tyto stavby nestaví „pro věčnost“, že naopak mají jasně danou dobu životnosti, u rodinných domků to bylo 40 let, po jejímž uplynutí se zboří a postaví se nové.²³⁶

I na obytnou architekturu měl Tomáš Baťa zásadní vliv: „*(...) v oblasti bydlení v rodinných domech to byl majitel největšího průmyslového koncernu v zemi, představitel mezinárodního kapitalismu, kdo důsledně naplnil utopické vize levicových architektů a intelektuálů. Plošnou výměrou, dispoziční skladbou, hygienickým komfortem splňovaly Baťovy rodinné domky představy avantgardy, včetně požadavků na standardizaci, prefabrikaci, industrializaci, plánování a ekonomii.*“²³⁷ Od levicových intelektuálů a avantgardních umělců ho však dělil nezájem o štěstí či osud jeho zaměstnanců. Středobodem Baťova zájmu byl jen

---

²³⁴ Antonín CEKOTA: Geniální podnikatel Tomáš Baťa, Kanada 1981, 232.

²³⁵ Jeřáb, míchací stroje na cement, pracovní systém decentralizace.

²³⁶ Cekota ve své knize tvrdí, že tehdejší stavební předpisy počítaly s výstavbou odolných, trvanlivých, jedinečných staveb s dlouhodobou životností. Krátkodobý výhled stavebních aktivit Baťova závodu se odráží i na rodinných domcích, které byly údajně stavěny na 20 let, s tenkými stropy z desek pokrytých asfaltovou lepenkou, mezistěnami z omítnutých latěk a nedostatečnými základy. (Jan JANÍK: Kapitoly o bytech, in: Tep nového Zlína z 13. 2. 1948, 3.) O stavění dělnických domků se životností 40 let píše i Bedřich ENGELS v *Bytové otázce*.

²³⁷ Jan SEDLÁK: Fenomén zlínské architektury, in: Kulturní fenomén funkcionalismu, sborník příspěvků z konference, Zlín 1995, 11.

ohled na jejich přeschopnost a rentabilitu.

Také další tvůrci zlínského stylu, Vladimír Karfík, Miroslav Lorenc a Antonín Vítek, používali konstrukční standard továrních budov, například při navrhování Společenského domu. Správní budova číslo 21, postavená mezi lety 1937–1938 podle návrhu Vladimíra Karfíka, je pak poslední stavbou, na které je důsledně uplatněn.

Jiří Voženílek, především spolu s Miroslavem Drofou, modifikují po válce zásadně tento konstrukční standard typický pro předválečnou baťovskou výstavbu. Díky novým technologiím a díky plánům nově využívat tento typ i při hromadné bytové výstavbě se stává původně stanovený rozpon nevyhovujícím. Postupné přehodnocení se děje už ve Voženílkových experimentech při výstavbě zlínského výrobního satelitu ve slovenském městě Partyzánske a ve společném návrhu s Drofou na kolektivní dům pro Litvínov, kde je použito modulu 7,35 m x 3,15 m (chodba) x 7,35 m.

K praktickému rozdělení typu tovární budovy a obytné budovy dochází ve Voženílkových poválečných návrzích továrních budov 14 a 15 (rozměr 7,65 x 6,15 x 7,65 m) a Drofových Morýsových domech. Vrcholem tohoto vývoje je pak zlínský kolektivní dům.

4.4 Kolektivní dům ve Zlíně

Jak už bylo řečeno, v poválečném stavu bytové tísně se hledalo nejen řešení kompaktnější podoby města, zdůrazňovala se i koncepčnost nové zástavby. Jiří Voženílek v poválečných článcích zdůrazňoval, že formy obydlí by se měly diverzifikovat, aby si každý mohl vybrat „podle osobních zálib a životních zvyklostí“ typ, který mu bude vyhovovat.²³⁸ Podle něj by měly vznikat všechny typy od rodinných domků po kolektivní domy. Například pro mladé rodiny či osamělé starší rodiče mělo hrát důležitou roli kolektivní vybavení domů. Také píše, že zkušenosti z dvouletky „budou vodítkem při rozhodování, v jakém početním poměru budou pro pětiletý pracovní plán stanoveny jednotlivé bytové druhy od rodinného až po kolektivní bydlení“.²³⁹

Voženílek zároveň v jiném článku nastínil potřebu diverzifikace bytových dispozic.

²³⁸ V článku Nová výstavba Zlína (in: Architektura ČSR, č. 3, 1947, 6.) uvádí o novém bydlení v satelitních centrech mezi Zlínem a Baťovem toto: „Pro rodinné bydlení se předpokládá kombinace kolektivního ubytování, víceetážových nájemních domů a rodinných domků řadových nebo izolovaných. Vzájemný početní poměr různých druhů bytů se bude řídit podle zkušeností, které bytové formě bude dáována přednost.“ V článku Vybudujeme Gottwaldov (in: Tep svobodné práce, z 26. 11. 1948, 4–6.) opět mluví o nutnosti diverzifikovat obytné stavební typy, ovšem už se značným příklonem k vícebytovým činžovním domům.

²³⁹ Jiří VOŽENÍLEK: Obytné stavby 2LP ve Zlíně, in: Architektura ČSR 1948, roč. VII, č. 6–7, 220; už v příspěvku PAS Vědecké metody architektonické práce ve sborníku *Za socialistickou architekturu* (Praha 1933) je zmínka o tom, že k poznání funkčnosti domů by měly přispět i názor bydlících a pracujících mas, „jejichž zkušenosti jsou zejména v otázce funkčních nedostatků rozhodující“. (116)

Baťovských domků o třech a více pokojích je už podle něj postaveno dost. Je třeba stavět byty pro novomanžele a rodiny s jedním malým dítětem, pro které stačí byt dvoupokojový. Nastiňuje zároveň, že se lidé budou stěhovat podle početnosti své rodiny: když se rodina rozroste, bude jí podnikem Baťa n.p. přidělen větší byt, naopak když děti odrostou, vrátí se do menšího.²⁴⁰

Po úspěchu Karfíkových třípodlažních domů chtěl Voženílek navázat stavbou větších domů, kde by se společné zařízení ještě více vyplatilo a mohlo by se i rozšířit. Myslel také na zproštění vdaných zaměstnaných žen domácích povinností, které je doma přetěžují: „*Podmínky pro kolektivní bydlení jsou ve Zlíně zvlášť příznivé pro velký počet kvalifikovaných a dobře placených vdaných žen, které z náklonnosti ke svému povolání dávají přednost trvalému zaměstnání před prací v domácnosti.*“²⁴¹ Typ kolektivního domu proto zvolil pro realizaci jako jednu desetinu celkového stavebního programu dvouletého hospodářského plánu (1947–1948), ač přiznává, že se zatím jedná jen o „pokusnou formu“.

Ve článku v Architektuře ČSR používá znatelně pragmatičtější tón: „*Podmínky pro kolektivní způsob bydlení jsou v čistě průmyslovém městě jako Zlín příznivější než ve velkých městech. Lze předpokládat, že malá fluktuace pracovníků a tradičnější pouto k závodu zabrání hotelovému, jen přechodnému rázu bydlení. Klidnější životní atmosféra a vžitá disciplína průmyslových pracovníků usnadní společné soužití. Při tom je důležitou okolností, že závod disponuje ve svých pomocných zařízeních (společenský dům, obchodní dům, prádelna) zkušenými provozními odborníky.*“²⁴²

Zdá se, že se Voženílek ve svých textech snaží najít ukazatele pro nejlepší možný způsob řešení bytové otázky a zároveň se snaží propagovat a zdůvodnit jako ideál právě typ kolektivního bydlení, kterým se zabýval, jak víme, již před válkou.

Zlínský kolektivní dům je pokládán za poslední stavbu, vycházející z typického baťovského tvarosloví a racionalismu. V mnohém se podobal svobodárnám a internátům stavěným ve 30. letech podnikem Baťa. V jejich přízemí se nacházelo bohaté společné vybavení včetně přednáškového sálu, jídelny, dílen, knihovny, prádelny, holiče, krejčího a čítárny se „soudní síní“.²⁴³ Baťa také myslel na osvobození žen od domácích prací: „(...) *Nedostatek vhodného oděvu a obydlí spadá také pod pojem bídy. Zvláště naše obydlí jsou bídná. Nevhodně zařízená obydlí nutí vaše manželky k celodenní těžké fyzické práci. Takto nadřená žena není vlídnou vychovatelkou dětem a je špatným společníkem mužovým, když se*

²⁴⁰ VOŽENÍLEK 1948 (pozn. 239) 219.

²⁴¹ Ibidem 220.

²⁴² Jiří VOŽENÍLEK: Kolektivní dům, in: Architektura ČSR, roč. VII, 1948, 223.

²⁴³ Internát 34 (1936), plán uložen v MZA Zlín, pracoviště Svit.

vrátí z práce. Toho lze docílit jen společnou prací s obcí. Jednotlivec nemůže zařídit elektrárnu, plynárnu, vodovod, strojní prádelnu atd. (...) Všechny technické výrobní vymoženosti musí sloužit ke zvyšování blahobytu lidí, především ovšem žen a dětí.“²⁴⁴

Kolektivní dům byl postaven národním podnikem Svit mezi koncem roku 1948 a 1951. Základ konstrukce domu tvoří železobetonový skelet, který opakuje modul 7,35 m x 7,35 m (ten odpovídá dvoupokojovému bytu), se střední chodbou širokou 3,15 metru. Tento skelet je zvýrazněn na fasádě bílým nátěrem bez omítnutí. Na okna řazená vedle sebe v pásy navazují cihelné spárované parapety se zavěšenými balkóny, které jsou rozmístěny tak, že tvoří rovnoběžné šikmé řady.²⁴⁵ [15] Už ve 30. letech vyhodnotil skeletovou konstrukci jako ideální pro variabilní stavbu: „První podmínkou proměnitelnosti je tedy oddělení funkce nosné od izolační a přenesení všech tlaků stavby v nejmenší díl půdorysné plochy, jinými slovy: pilířový systém.“²⁴⁶

Vstupní strana domu je vybavena výrazným lomeným zastřešením nad hlavním vchodem do domu. Zadní fasáda natočená směrem k centru města, je akcentována ve střední části vertikálním pásem oken, který osvětluje schodiště, vybíhajícím až k segmentově ukončenému objemu tělocvičny na střešní terase. Zvýraznění střední schodišťové části se často používalo i u zmíněných internátů a svobodáren, stavěných za Jana Antonína Bati. [16]

Celkem má dům dvanáct podlaží, devět z nich je obytných. K domu přiléhá nízký přízemní stupňovaný pavilón, ve kterém je umístěna mateřská školka a školní družina, kam lze z domu projít průchodem.

V domě bylo 102 bytů²⁴⁷ buď dvoupokojových (39 m²), nebo třípokojových o dvou různých plošných výměrách (55 a 62 m²)²⁴⁸. Bytů mělo ovšem být podle původního záměru méně, maximálně 90. Podle Voženílka takový počet bytů odpovídal tomu, aby byla kolektivní zařízení ještě hospodárná a zároveň aby se neztratil „pocit intimity a družnosti“.²⁴⁹

Pro dům je zvolen modul 105 cm²⁵⁰ stejně jako v návrhu kolektivního domu pro Litvínov. Osová vzdálenost sloupů 7,35 m x 7,35 m je architektem zdůvodněna nejvýhodnějším poměrem místností pro základní dvoupokojovou buňku, kdy je ložnice široká 3 metry a obývací pokoj 4 metry, zároveň hloubka místností dovoluje „pohodlné členění (...)“

²⁴⁴ Tomáš BAŤA: Velký Zlín, in: Tomáš BAŤA, Úvahy a projevy, Praha 1990, 132.

²⁴⁵ Balkón má polovina bytů.

²⁴⁶ Jiří VOŽENÍLEK: Variabilní izolatory, in: Stavba XI, 1932/1933, 20–23, 90–91.

²⁴⁷ Dnes je celkový počet bytů 104, protože tělocvična byla, patrně v 90. letech, konvertována na malé byty.

²⁴⁸ V autorské zprávě se uvádí jiné výměry bytů (pro dvoupokojový byt 38 m², pro třípokojový 53 m²) a uvádí se záměr vybavit dům i čtyřpokojovými byty, k čemuž nakonec nedošlo. Dvoupokojových bytů je celkem 72, větších třípokojových každého typu 15.

²⁴⁹ VOŽENÍLEK 1948b (pozn. 242) 223.

²⁵⁰ Ten odpovídá vzdálenosti sloupků, které dělí okna.

v obytném pokoji na společenský a jídelní kout, v ložnici na pracovní a spací kout“.²⁵¹

Byty [17] se řadí podél na koncích přímo osvětlené chodby, která v polovině ústí do prostoru schodiště. Bytové jednotky přiléhají k východu a k západu. Jde o dvoutraktové dispozice s chodbovou šatnou s vestavěnými skříněmi, která probíhá uvnitř bytu při straně přilehlé k domovní chodbě, a s pokoji. Na jedné straně této chodbové předsíně je umístěna malá kuchyňka, na druhém konci toaleta a koupelna. U bytů lze volně upravovat velikost (a počet) pokojů díky pohyblivým překližkovým příčkám.²⁵² Variabilita zahrnovala i možnost upravovat počet a umístění oken. Vyjmuté okenní křídlo mohl nahradit zateplený plný panel s interiérovou dřevěnou povrchovou úpravou.²⁵³ Voženílek se inspiroval přemístitelnými příčkami, popsány v knize *Fenster und Türen* od Heinze a Bodo Rasche, a také přemístitelnými vnějšími stěnami, které umožňují variabilitu umístění dveří a oken.

Kuchyňka vybavená praktickým vestavěným nábytkem má pouze necelé 4 m², protože se počítalo s využíváním společné jídelny v přízemí domu. Odvětrávání kuchyně, toalety a koupelny i elektroinstalace se vede svislými kanály z betonových tvárnic ve sníženém podhledu v chodbě odděleně pro každý byt, podobně jako u Morýsových domů. Ventilace je řízena ze strojovny na střeše, kam ústí. Topení se řešilo teplovodními konvektory v parapetních nikách, v dětském křídle panelovou stropní instalací.

Dům obsluhovalo schodiště a dva výtahy – osobní pro deset osob a nákladní pro případ stěhování, jehož kabina byla později redukována. Vzdušný velkorysý prostor schodiště oddělují po každé straně prosklené dveře od chodeb s byty. Na schodišťových podestách dodnes najdeme místnůstky, které původně sloužily jako telefonní hovorny. V jednotlivých patrech měly nájemníkům sloužit shozy na odpadky, zamýšlené chladicí boxy se nakonec patrně nerealizovaly.²⁵⁴

Jak bylo řečeno, venkovní zastřešení propůjčuje hlavnímu vchodu reprezentativní ráz, ve vstupní hale hraje dominantní úlohu vysoký stupeň obložený travertinovým obkladem okrové barvy, do kterého se zařezává schodiště.²⁵⁵ Ve vytvoření dojmu monumentality tak

²⁵¹ VOŽENÍLEK 1948 (pozn. 242) 223.

²⁵² Tyto přemístitelné příčky jsou z desek z lisovaných hoblovaček, s povrchem ze světlé jasanové dýhy, upevněných na dřevěné kostře. V této kostře se nacházel akusticko-izolační materiál, použitý i ve stropních deskách Empa z lisovaných kožených a textilních odpadů. V současné době se této možnosti nevyužívá a v minulosti se jí patrně využívalo jen minimálně.

²⁵³ Je zajímavé, že požadavek variability interiéru bytů se ozývá ještě v práci Milana STEHLÍKA: Sociální aspekty bydlení v tvorbě architekta – bydlení mezi „vilou“ a „panelákem“, Brno 2005, který navrhuje kromě fixní konstrukce používat variabilní příčky mezi jednotlivými místnostmi: „Dokladem tohoto tvrzení je nefunkčnost řady panelových bytů, jež byly navrhovány pro všechny a přitom pro nikoho.“ (17)

²⁵⁴ Zdá se, že v průběhu stavby došlo k úsporným opatřením – viz Eduard STAŠA: Zlínský kolektivní dům, in: Naše Pravda z 29. 9. 1989

²⁵⁵ V roce 2003 proběhla renovace vstupní haly podle původního stavu, dokonce s přiblížením se původnímu projektu, který nebyl realizován – místo realizovaného tyčového zábradlí bylo v projektu zábradlí vyzdéné a

interiér dále pokračuje. V hale naproti poštovním schránkám, které zabírají levou stěnu, se nacházela původně vrátnice, později šatna. Vstupovalo se dvoukřídlymi kyvnými dveřmi.

Společné zařízení [18] se zamýšlelo velmi velkoryse. Po pravé straně se ze vstupní haly vstupovalo do jídelny určené pro 270 strážníků, kde měla mít každá rodina vlastní stůl. Po levé straně od schodiště se vstupovalo do kluboven, naproti nim byla přednášková místnost a při ní hygienické zázemí. V široké spojovací chodbě, kudy se procházelo do školky a jeslí, se nacházela společenská místnost v těsném vztahu k zahradě volně přecházející do krajiny. Ve vile sousedící s domem, která byla postavena v roce 1927 Janem Antonínem Baťou a v jejíž zahradě dům stojí, se měly zřizovat další společné místnosti.

Zda se celá koncepce realizovala přesně podle Voženílkova projektu, je otázkou. O realizaci přednáškové místnosti svědčí mj. v denním tisku dochovaná pozvánka na sérii přednášek Marx-leninského institutu.²⁵⁶ Klubovny byly pro minimální využití ke svému účelu (jako herny a salonky pro rodinné a jiné slavnosti) předány k jinému využití (kanceláře sportovní organizace).²⁵⁷ Alespoň jedna klubovna se však přeci využívala, neboť podle svědectví obyvatel se v „*pěkně zařízené*“ klubovně pořádaly oslavy narozenin a akce podobného charakteru.²⁵⁸ Ještě v 80. letech se nájemníci v klubovně scházeli a pořádali společenské akce.²⁵⁹

Stejně jako u Morýsových domů měla školka sloužit i pro děti z okolí, o čemž opět svědčí druhý vchod z ulice Hradská. V pavilónu školky a jeslí se dodnes dochovalo rozdělení podélného prostoru na jednotlivé místnosti stejnými překližkovými příčkami jako v bytech, na rozdíl od nich jsou ovšem v horní části prosklené.²⁶⁰

Dětské křídlo zamýšlel Jiří Voženílek²⁶¹ pro zhruba padesát dětí. Rychle narůstající zájem rodin z okolí o umístění svých dětí vedl ke ztrojnásobení kapacity, zrušením herny, učebny, knihovny a jídelny zamýšlené družiny a také ložnic pro přenocování dětí za nepřítomnosti rodičů. K dispozici byl původně prý také personál pro hlídání dětí přímo v bytech.²⁶² Zahrada před spojovacím můstkem-společenskou místností a dětským křídlem měla pomoci prolnout život dospělých a dětí. Společenská místnost byla také pohlcena dětskými zařízeními a průchod do koldomu přehrazen.

---

osazené kovovým madlem.

²⁵⁶ Zpráva v Naše Pravda z 6. 2. 1953, 2.

²⁵⁷ Libuše MACKOVÁ: Zkušenosti s bydlením v kolektivních domech, in: Zpravodaj Výzkumného ústavu výstavby a architektury, Architektura ČSR, 1960, 194.

²⁵⁸ Rozhovor s p. Saitlovou, která v domě bydlí od jara 1953 dodnes.

²⁵⁹ Tuto informaci uvádí Jana Králová, která se do domu nastěhovala s rodinou v roce 1984 a bydlí v něm dodnes. Drahomíra KVASNIČKOVÁ: „Kolhaus“ po šedesáti letech, in: Sedmička č. 50, z 16. 12. 2010

²⁶⁰ Někdy jim oporu tvoří válcové sloupky.

²⁶¹ VOŽENÍLEK 1948 (pozn. 242) 223.

²⁶² Personál obsluhující dům a jeho příslušenství měl, na rozdíl od Morýsových domů, bydlet mimo něj.

Jak uvádí Jana Králová, kromě péče ve školce se ve střešní tělocvičně konala promítání dětských filmů.²⁶³ Pavel Novák vzpomíná na to, jak byly děti v domě stmelené a že dům pro ně představoval „*jakousi krajinu nastojato, skýtající bezpočet možností*“.²⁶⁴ Místo často deklarovaného cíle avantgardních architektů oddělit život rodičů a dětí se tak ve zlínském kolektivním domě jejich život spíše více propojoval. Voženílek vytvořil vlastně typ rodinně přátelského bydlení.

Na rozdíl od dodnes fungující školky s družinou stihl společnou jídelnu rychlý konec. Pamětníci se shodují, že o jídelnu nebyl zájem. Už v roce 1964 sloužila podle dokladů delší dobu jako restaurace pro širší okolí²⁶⁵ a spravoval ji podnik Restaurace a jídelny.

Sociální zařízení u kluboven se začalo používat jako zázemí restaurace. Restauraci začali nájemníci po čase kritizovat z důvodu hluku a dalším nepříjemnostem kolem provozu výčepu, ve který se po čase proměnila. Na tento popud v roce 1968 vystřídala restauraci vysokoškolská menza Technologické fakulty VUT v Brně. Tuto změnu navrhoval po neúspěchu dosavadního využití i Jiří Voženílek. Menza se v roce 2000 přesunula do areálu škol. Nyní se v prostorách bývalé jídelny domu nachází *Kulturní institut Alternativa*, který zde pořádá různá čtení, promítání a výstavy.

V suterénu domu se „*na způsob hospodářských chodeb v nemocnicích*“ nacházely kolem střední chodby: velkokapacitní kuchyně, přípravný pro jednotlivé jídelny (ve školce, v klubovně), dílny pro nájemníky, prádelna, mandlovna a sušárna, místnosti pro personál, sklepy a sklady. Zřízena byla i fotokomora a kolárna. Při školce byla pak umístěna kočárkárna. Pro nerušený provoz byl zřízen i samostatný zásobovací vstup.

Garáže se plánovaly do sousedního bloku, problém parkování však nakonec zůstal nevyřešen.

4.5 Argumenty pro a proti

Stavbě kolektivního domu věnoval Jiří Voženílek velkou přípravu, jejímž dokladem je realizace jedné obytné buňky ve čtvrti Díly. Tato vzorová obytná jednotka byla plně vybavena²⁶⁶ a obývána rodinou Karla Kárníka, který dohlížel na průběh stavby kolektivního domu.

V dvouletém pracovním plánu se postavilo pro nedostatek přidělených financí jen

---

²⁶³ KVASNIČKOVÁ 2010 (pozn. 259)

²⁶⁴ Pavel NOVÁK: Galerie Alternativa, <http://www.mestozlin.cz/page/15480galerie-alternativa/>, z 24. 7. 2008

²⁶⁵ Jiří SVOBODA: Architekt Jiří Voženílek a kolektivní dům ve Zlíně, in: *Prostor Zlín XIV*, 3/2009, 44.

²⁶⁶ Včetně balkonu, který u této přízemní stavby postrádá smyslu.

velmi málo obytných jednotek.²⁶⁷ Projekt kolektivního domu tedy musel čekat. Ani schvalování stavby neprobíhalo bez potíží a prodlužovalo začátek stavby. Protahovaly ho námitky ze strany některých městských i okresních zastupitelů. Mezi argumenty patřila nevhodnost umístění budovy v blízkosti škol, narušení rázu města²⁶⁸ a otázka adekvátnosti takového typu bydlení v budoucnosti.²⁶⁹

Jiří Voženílek se s těmito argumenty vyrovnává v článku *Dům společenského bydlení*.²⁷⁰ Argumentuje neškodností domu pro existující školní zástavbu (nebude omezeno oslunění, ve větším měřítku ani plochy zeleně) a trvá na umístění v blízkosti centra, které je praktické pro pracující ženu a pro celou rodinu, aby co nejméně času strávila při přepravě do práce, do města.²⁷¹ Porušení panoramatu a rázu Zlína Voženílek vyvrací poukazem na industriální ráz města a na to, že právě Zlín se před válkou pyšnil stavbou mrakodrapů či vysokých továrních budov v zeleni. Pokud by v budoucnu nebylo kolektivní bydlení aktuální, píše Voženílek, dal by se dům proměnit na „penzion pro svobodné“.

Svou argumentaci podporoval také příklady ze Švédska, které mělo podle něj „společenské bydlení“ nejrozvinutější. Tzv. „kolektivhuset“ se tam staví buď jako svobodárna, nebo smíšeně pro svobodné i rodiny a na komerční bázi, takže se jejich vybavení vzájemně liší. Většinou jejich vybavení zahrnuje společnou jídelnu, klubovny, společenské místnosti a školku. Podle Voženílka se kolektivní domy ve Švédsku celkově velmi dobře osvědčují, i když jejich výstavba je také teprve v počátcích. O byty v nich je velký zájem a nájemníci se nemění často.

Stejně jako ve švédském kolektivním domě od předního avantgardního architekta Svena Markelia bydlelo podle svědectví²⁷² i ve zlínském kolektivním domě (alespoň v 80. letech) mnoho intelektuálů. To by odpovídalo anonymnímu výroku v dobovém tisku, který pravil, že „*kolektivní bydlení předpokládá, že se jej zúčastní lidé přibližně stejnorodé sociální úrovně a složení*“.²⁷³

Jiří Voženílek opustil v roce 1949 Zlín a přesídlil do Prahy, aby vedl jím založený Výzkumný ústav výstavby a architektury. Stavbu kolektivního domu řídil na dálku, s málo

---

²⁶⁷ Ještě v lednu 1948 se v Tepu nového Zlína (9. 1., str. 1) dočteme, že ve městě chybí mnoho škol, bytů a dalšího zařízení, jako byl vodovod, jatky, lázně, nádraží, pošta. Obci bylo povoleno postavit jen 120 bytových jednotek a podniku žádné. V Tepu nového Zlína je už dříve opakovaně apelováno, aby byli žadatelé o byt trpěliví a majitelé nemovitostí či větších bytů solidární a brali k sobě podnájemníky.

²⁶⁸ To namítali především urbanisté.

²⁶⁹ Tato námitka pocházela od sociálně demokratického městského zastupitele Josefa Straňáka. In: Naše Pravda z 2. 9. 1947

²⁷⁰ Tep nového Zlína z 10. 9. 1947, 6–7.

²⁷¹ Blízkost centra, praktické umístění je jednou z výhod domu, kterou původní obyvatelé velmi oceňují.

²⁷² Jana Králová, in: KVASNIČKOVÁ 2010 (pozn. 259)

²⁷³ Švédsko a Zlín první na světě, in: Naše Pravda z 1. 8. 1947, podepsáno „ZI“

četnými kontrolními návštěvami.

Miroslav Drofa dál pracoval ve Zlíně, v projektovém oddělení Stavosvitu, později Centropjektu. Z obytných staveb navazujících na typ kolektivního domu bychom měli zmínit experimentální dům s malými byty, přezdívaný Drofa (1962–1964, [19]) na třídě 2. května. Dům představuje zjednodušenou variantu kolektivního domu: spárované cihelné zdivo na fasádě vystřídaly betonové panely, hlavní vstup postrádá eleganci předlohy. Dům je vyvinut spíš do šíře než do výšky a znatelně se inspiroval panelovou výstavbou. Malé byty (25,2 m²), jichž dům celkem obsáhl 147, jsou garsonky s malým kuchyňským koutem v chodbičce k hygienickému příslušenství. Jde o desetipatrový dům, jehož skelet bylo použito nově vyvinuté typové montážní ocelové bednění s kruhovými průřezy sloupů s modulem 6x3x6 metrů. Později k němu byla přistavena dvoupodlažní budova společenského vybavení. Jde o příklad experimentální výstavby realizované v rámci celostátní diskuze o nových bytových typech na přelomu 50. a 60. let. Názorně ukazuje, že odkaz kolektivního domu dále přetrvával.

Kolektivní dům dodnes slouží své funkci – bydlení – i když se společné zařízení omezilo na mateřskou školu, která je využívána širokým okolím. Stížnosti provázejí malé kuchyně, které někteří nájemníci přestavují, aby lépe vyhovovaly rodinnému provozu.

Nenaplnila se Voženílkova vize o tom, že „*vymezením prostoru usměrňujeme děje a úkony, pro které je určen; když považujeme prostor za dějiště, které bude zaplněno akcí, zasahujeme jeho organisováním do běhu událostí*“.²⁷⁴ Život zvítězil, to podle něj se měnila architektura, ne naopak.

Kolektivní dům prochází nyní postupnými rekonstrukcemi. Na první pohled znatelnou stavební úpravou byla v 90. letech výměna oken. Při té příležitosti byla některá zazděna. Tento krok nerespektoval barevné a materiálové specifikum fasády, která se bílými okenními rámy značně liší od svého původního vzhledu. Po roce 2000 rovněž došlo bohužel velmi nešťastně k rekonstrukci balkónů, takže nyní vlhnou a jejich spodní omítka opadáva. Paradoxně v srpnu roku 2009 rozhodlo městské zastupitelstvo o prodeji jednotlivých bytů v kolektivním domě do soukromého vlastnictví.²⁷⁵

---

²⁷⁴ VOŽENÍLEK 1932–1933 (pozn. 211)

²⁷⁵ Magazin Zlín, srpen 2009, ročník 15, číslo 8

5. Litvínovský kolektivní dům

Zlínský i litvínovský kolektivní dům představovaly revizi toho, jak si tento typ bydlení představovala avantgarda, tedy alespoň vědecký funkcionalismus nebo ještě přesněji Karel Teige. Pro něj bylo, jak jsme viděli, naprosto nepřípustné bydlení v rodinné domácnosti. Individualismus v obytném prostoru znamenal jednu ze základních myšlenek kolektivního bydlení a pilíř osvobození člověka skrze jeho životní prostor v příští socialistické společnosti. Protože však šlo tuto myšlenku jen těžko zprostředkovat masám, přikročili architekti ke kompromisním řešením – stejně v Československu jako v Sovětském svazu. Vyvíjely se typy bydlení, které zatím počítaly s rodinnou domácností, v budoucnu by je ale bylo možno transformovat v individuální jednotky.

Podobná řešení, jaké si vybrali architekti ve Zlíně a Litvínově, se objevila již v malobytové soutěži dělnického družstva Včela, kde měly mít domy s rodinnými byty zároveň společné vybavení. To dělalo z domu vlastně vertikálně koncipované sídliště. V sídlištní podobě bylo pokračováním myšlenky rodinného bydlení a společné vybavenosti s prvky kolektivního soužití například sídliště Solidarita v Praze-Strašnicích (1947–1949).

O kolektivním domě v Litvínově Stanislav Semrád napsal: „*K otázce koldomu nutno na počátku říci, že jde zde o typ nového pojetí, který má sice s myšlenkou kolektivních domů společnou podstatu (N.A. Miljutin, M.J. Ginsburg), ale neřeší otázku bydlení důsledně na podkladě více méně jednostejných obytných buněk, nýbrž má spojovat výhody bydlení v rodinných domech s výhodami důsledné kolektivisace ve všech těch složkách bydlení a společenských zařízení včetně organizace bytové obsluhy, které kolektivisaci dobře snesou, aniž by se tím podstata rozvoje rodinného života nějak narušovala.*“ Neexistuje podle něj žádný předobraz takového architektonického typu, jediným, kdo řešil podobný úkol, byl Le Corbusier s *immeuble-villas*.

Především architekti činní před válkou si uvědomují, že se již nejedná o kolektivní dům v pravém slova smyslu, a hledají pro tento typ nový výraz. Označení „dům společenského bydlení“ doporučuje užívat Karel Honzík²⁷⁶ i Jiří Voženílek. Oba domy konfrontovaly předválečnou podobu kolektivního bydlení s dobovou společenskou realitou, i když v mnohém znamenaly návaznost na avantgardní tradici.

Litvínovský kolektivní dům [20] se objevuje téměř v každém přehledu našich

---

²⁷⁶ „Název nebyl totiž správně volen. Nejde o onu formu, jak ji studovali naši architekti před 15 lety, tj. kolektivní dům s prostými obytnými buňkami pro jednotlivce. Program žádal výslovně rodinné byty, protože rodina (...) zůstává nadále základní společenskou jednotkou naší společnosti. (...) Tedy co do názvu zdá se nejlépe vyhovovat pojmenování arch. Honzika: „Dům společenského bydlení.“ Josef KITTRICH: Dům společenského bydlení, Architektura ČSR 1947, 5–6.

významných staveb poválečného období, byl zpracován i podrobněji například Rostislavem Šváchou.²⁷⁷ Litvínovský Koldům je nejznámější realizací svého druhu, představuje v českém prostředí synonymum pro kolektivní bydlení.

5.1 Architekti Koldomu

Václav Hilský (1909–2001) se podle vlastních slov²⁷⁸ poprvé setkal s formou kolektivního domu v době svých studií v letech 1932–1935 díky Karlu Teigemu a Jiřímu Krohovi, kteří seznamovali architekty se socialistickou architekturou a bydlením v architektonické sekci Levé fronty a později ve Svazu socialistických architektů. Obdivoval projekty kolektivních domů Nikolaje A. Miljutina a Mojseje Ginzburga a přál si podobné navrhovat: „*Bylo v tom mnoho levičáckého snění,*“ shrnuje v roce 1958. Jako většina současníků a mnoho architektů meziválečné avantgardy činných po roce 1945, měl za to, že se sovětské kolektivní domy neosvědčily, protože rozbíjely rodinu. Argument o uvolnění ženy do výroby tím, že ji zbaví domácích prací, oproti tomu přetrvává. Hilský se v soutěži Stalinových závodů, v níž se spojil do týmu s Evženem Linhartem, pokusil „*spojit své sny z mládí se zkušenostmi, kterých (...) během let nabyl*“.²⁷⁹

S Evženem Linhartem (1898–1949) ho spojoval obdiv k Le Corbusierovi a značná inspirace jeho dílem a stejně jako on trval na zachování výtvarnosti v architektuře, která se stala, do značné míry vlivem Karla Teigeho, ve funkcionalistických kruzích předmětem ostré kritiky. Rostislav Švácha považuje Evžena Linharta za nejlepšího představitele emocionálního funkcionalismu – a to pro jeho návrhy skýtajícími působivé prostorové průhledy, podhledy, výhledy a kaskády, zároveň ozdobené křehkými technickými detaily, pro které Karlu Honzíkovi připomínaly „*zvláštní složitost jemných mechanismů*“.²⁸⁰ Jeho vlastní rodinný dům v Dejvicích, kterému byl Honzíkův výrok adresován a který se stal architekto­vým zásadním dílem a učebnicí pro mladší kolegy, architekt koncipoval na corbusierovském L-půdorysu. Ten použil i pro dispozice bytů kolektivního domu v soutěži pražské obce, jenž vypracoval společně s Janem Rosůlkem. V domech použil dispozici schodišťovou i pavlačovou, spojil tedy dva různé typy, stejně jako v projektu Koldomu. Tam se však nakonec uplatnila chodbová a pavlačová komunikace – dvě dispozice používané často pro domy s „nejmenšími

²⁷⁷ Rostislav ŠVÁCHA: Funkcionalistická tvorba architekta Václava Hilského, in: Umění XLIII 1995, 134–148.

²⁷⁸ Václav HILSKÝ: Kolektivní dům v Litvínově, in: Tvar X 1958, č. 4, 98–102.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Zdeněk LUKEŠ, Rostislav ŠVÁCHA: Předobrazy Evžena Linharta, in: Výtvarná kultura VII 1983, č. 5, 17–20.

byty“ v malobytových soutěžích počátku 30. let. U Koldomu je Linhartovým dílem ztvárnění šikmých obytných křídel, střídání pásu lodžie a pásu malých obdélných oken. Použití dlouhých pásových oken připomíná jím navržené Gymnázium v Dejvicích z 1935–1937.²⁸¹

[21]

Pokud mluvíme o Koldomu a jeho architektech, musíme zmínit i školeného architekta, který sice dům nenavrhoval, zásadním způsobem se přesto zasloužil o jeho realizaci. Máme na mysli generálního ředitele Stalinových závodů v Záluží u Mostu Miloše Svitavského. Podle Václava Hliského byl právě on iniciátorem zadání kolektivního domu. Zároveň po celou dobu stavby držel nad projektem ochrannou ruku a snažil se dosáhnout jeho úspěšné dokončení.

Přesto si Hliský po dokončení Koldomu posteskl: „*Chybou bylo, že Stalinovy závody jako investor pak již nepečovaly o kulturu bydlení obyvatel tak, aby bylo v souladu s celkovou koncepcí stavby.*“ Tato nespokojenost se vážala k faktu, že Stalinovy závody vybavily pouze několik bytů vnitřním zařízením podle návrhu architektů.²⁸² Lze usuzovat, že Stalinovy závody byly dekádu budování Koldomu již značně vyčerpány. Stavbu provázely technické problémy i odpor oficiálních míst k projektu, který se neshoduje se socialistickým realismem, jenž počátkem 50. let ovládl architektonickou scénu.

Podle Kimberley Elman Zarecor měl na prosazení typu kolektivního domu pro novou výstavbu Litvínova zásadní vliv Blok architektonických pokrokových spolků,²⁸³ v němž se sdružovalo mnoho architektů činných před válkou, kteří byli ovlivněni debatami o kolektivním bydlení 30. let.

5.2 Vlivy a inspirace

Tlaku přepracovat Koldům ve stylu socialistického realismu architekti odolali, nicméně jejich projekt nese znaky, nad nimiž by přesvědčený funkcionalista zasténal. Především jde o symetričnost návrhu danou apriori, která dává domu téměř palácový ráz. Celkem pět ze čtrnácti návrhů postupujících do užšího výběru, dospělo ke stejnému řešení a „*soutěž celkem prokazuje, že je to způsob patrně správnější, protože je schopen vésti k sevřenějšímu, provozně výhodnějšímu a ekonomicky vydatnějšímu výsledku.*“²⁸⁴ Důvodem pro takové rozvržení u vítězného projektu bylo podle autorů výhodné začlenění do krajiny, jež nenaruší

---

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Šlo pravděpodobně o vestavěné skříně a vybavení kuchyně.

²⁸³ Václav Hliský byl v poválečných letech tajemníkem a mluvčím BAPS.

²⁸⁴ Stanislav SEMRÁD: Kolektivní dům Stalinových závodů, in: Architektura ČSR V 1946, 194–201.

její ráz a umožní proudění vzduchu mezi křídly.

Inspirace Le Corbusierem se promítla do celkové hmotové koncepce domu. Francouzský architekt začal ve druhé polovině 30. let přehodnocovat typ administrativní budovy na půdorysu řeckého kříže, neboť se ukázalo, že taková budova má severní stranu zcela neoslněnu. Navrhl tedy „karteziánský“ mrakodrap (1938, [22]) na vidlicovitém půdorysu, který mohl sloužit jako kancelářská budova pro veřejnou správu či soukromé firmy.²⁸⁵ Stejný půdorys použili Hilský s Linhartem. Když ale zjistili, že překračuje stanovený objemový rozsah zadání, přepůlili vidlicovitou hmotu stavby na polovinu podél příčné osy – a tak vznikla finální podoba Koldomu.²⁸⁶ [23]

V projektu Hilského a Linharta najdeme také dekorativní prvky jako kruhové osvětlovací otvory v schodišťovém traktu, nebo z hlavního průčelí střední budovy vystupující hmota proskleného kruhového altánu [24], která však z pozdějších návrhů zmizela. I průčelí obytných křídel jsou koncipována s vědomou estetickou invencí. V soutěžním projektu Hilského a Linharta ještě nemají fasády rovných paralelních obytných křídel šachovnicový rastr vytvořený střídáním terasy a plné zdi proražené oknem. Tento motiv mohli přejmout ze soutěžního projektu Jaroslava Otruby a Blahoslava Bubly, nebo z Le Corbusierovy *immeuble-villas* [24], kde má každá buňka-domek vlastní terasu. Skládáním buněk-domků do bytových domů se terasa vtlačuje do monobloku stavby, podobně jako je tomu u Koldomu.

Hilský s Linhartem mohli být ovlivněni také švédskými stavbami. Na podzim roku 1946 se totiž účastnili cesty do Švédska, placené Stalinovými závody, spolu s Milanem Hroudou, Janem Gabrielem a „s nejpřednějšími československými architekty“.²⁸⁷ Architekti se, jak se zdá, inspirovali spíše zařízením a fungováním kolektivních domů a obytných celků, než architektonickou formou.

5.3 Soutěž Stalinových závodů a okolnosti vzniku Koldomu

Program soutěže doporučoval řešení jídelny, kluboven, jeslí a mateřské školky, internátu, garáží a provizorní kotelny pro ústřední topení v samostatných objektech, spojených

---

²⁸⁵ Aplikace tohoto návrhu nalezneme v projektech pro Anvers-Rive-Gauche, Barcelonu, Buenos Aires, Manhattan, a také pro „Unité d'Habitation“ v Hellocourt, na římském předměstí, pro bastion Kellermann v Paříži atd.

²⁸⁶ ŠVÁCHA 1995b (pozn. 277); Je otázkou, do jaké míry rozložení hmot *Koldomu* anticipuje už projekt ze soutěže družstva *Včela* (1931) od Karla Honzika a Josefa Havlíčka na půdorysu H. V autorské zprávě k němu autoři uvádějí jeho výhodnost vzhledem k proudění větru. Dvě paralelní obytná křídla a mezi nimi budova společných služeb je vůbec častou dispozicí kolektivního domu, například v SSSR kolektivní dům na Chavské ulici v Moskvě (1926–28).

²⁸⁷ Milan HROUDA: Cesty za moderním bydlením, in: Výstavba II 1946, č. 22

eventuálně krytými chodníky s obytnými budovami. Většina soutěžních projektů²⁸⁸ toto zadání dodržela. V umístění dvojice kolektivních domů, které většina účastníků soutěže včetně Hilského a Linharta pojala jako propojený celek, nepanovala ve všech návrzích shoda. Místo pro ně bylo zadavatelem vybráno na východním okraji Litvínova VI. – tzv. Stalinovek – na místě osm kilometrů vzdáleném od továrny, aby byly pro zaměstnance zajištěny zdravé životní podmínky. Někteří architekti umísťovali přesto kolektivní domy do centra zástavby Horního Litvínova.

Kromě soutěže na kolektivní domy byla Stalinovými závody vypsána i soutěž na dostavbu sousedící obytné čtvrti Osada (původně Siedlung) zanechané nacisty, kteří v oblasti vystavěli chemické závody na výrobu syntetického benzínu. Celá čtvrť „Stalinovky“, která měla dostavbou *Osady* vzniknout, byla určena pro zaměstnance Stalinových chemických závodů, kteří jako tolik potřebná pracovní síla přicházeli z českého vnitrozemí a nouzově obývali barákové kolonie po nuceně nasazených dělnících. Soutěž vyžadovala pro dostavbu *Osady* odlišný architektonický styl, který by se starší zástavbou kontrastoval a zároveň by s původními domy tvořil jednotný celek. Nakonec se však dostavba *Osady*²⁸⁹ stylově shodovala s původní heimat-styl zástavbou [25], takže je dnes těžké rozeznat, které domy se stavěly za války a které až po ní. Nelze se tomu příliš divit, protože bloky cihlových domů v heimat-stylu s vysokými sedlovými střechami sestavené do obdélných formací s vnitřními dvory poskytují dodnes, navzdory okolnostem svého vzniku, kvalitní a příjemné bydlení. Z dnešního pohledu je tento komplex cenný i proto, že jde snad o jediný dochovaný sídelní celek, který po sobě nacisté zanechali.

Na východním cípu *Osady* tedy od září 1948 začal vyrůstat Koldům, který svou podobou i velikostí vyčníval nad nízké osídlení řadovými domky. Jeho projekt byl roku 1947 oceněn zlatou medailí na *Triennale* v Miláně, kde byla vystavena také jeho vzorová obytná buňka.²⁹⁰

V rámci výstavby silnice spojující Litvínov a Lom, na kterou je Koldom napojen, vykonala sondy a základní výkopové práce pro západní křídlo kolektivního domu první

---

²⁸⁸ Z užšího výběru byly kromě vítězného projektu reprodukovány v *Architektuře ČSR* reprodukovány návrhy týmů Josef Kittrich-Emanuela Kittrichová, Jaroslav Otruba-Blahoslav Bubla, Voženílek-Kubečka-Drofa, Jiří Štursa, Jaroslav Kříž, Josef Grus-František Marek, Miroslav Olexa, Karel Stráník, Josef Havlíček-F.X.

Pacholík-Jaroslav Pokorný, Bohumil Holý-Jaromír Krejcar.

²⁸⁹ Autory návrhů byly vítězné týmy Havlíček-Pacholík-Pokorný a Kittrich-Kittrichová.

²⁹⁰ Václav Hlský o výstavě píše: „Základním jádrem výstavy byl úkol vybudovat družstevní sídliště s činžovnými a rodinnými domy s velkým domem pro kolektivní bydlení a příslušnými veřejnými objekty. (...) O kolektivní dům jako způsob nového bydlení je v Miláně mezi architekty veliký zájem a pořadatelstvo výstavy hodlá na koldom ve svém sídlišti vypsati mezinárodní architektonickou soutěž.“ (Václav HILSKÝ: Výstava triennale VII. V Miláně, Architektura ČSR 1947, 278–279.)

stavba mládeže *Lidice-Most-Litvínov*.²⁹¹ Stalinovky a Koldům měly být propojeny se závody a s městem rychlodráhou, která nebyla realizována. Nahradily ji trolejbusy, přepravující dělníky k továrně.

Úpatí Krušných hor bylo vybráno k novému osídlení kolektivními domy, protože se nacházelo mimo zónu zamořenou nezdravým ovzduším chemičky, hnědouhelných dolů a Ervénické elektrárny. První dvojice kolektivních domů měla být zkušebním počinem pro zjištění, zda se celé úpatí Krušných hor a Středohoří dá zastavět tímto způsobem: „*Je to průkopnické dílo, které, bude-li dobře uděláno, abyhovělo požadavkům našich pracujících – kteří dosud spatřují ideál bydlení v rodinném domku – může mít rozhodující vliv na způsob řešení bytové otázky u nás a to zejména v oblastech průmyslových.*“²⁹² Navíc se pro nedostatek stavební plochy zdálo nutností použít výškově vyvinutý stavební typ. I Koldům se nachází zčásti na poddolovaném území.

Zadání znělo: kolektivizovat všechny domácí funkce, které se k tomu hodí a které umožní uvolnit ženu do výroby, ale zároveň nenarušovat soukromí rodinných domácností. Požadovaly se různé druhy bytů, konkrétně 16 % bytů pro svobodné, 48 % bytů o jedné ložnici (dvoupokojových) a 36 % bytů o dvou ložnicích (třípokojových) a také aby pokud možno bydlení v kolektivním domě převyšovalo svou kvalitou bydlení v rodinných domech. Kolektivních domů mělo být podél podkrušnohorské silnice postaveno celkem šest,²⁹³ od dalších staveb tohoto typu odradila především výsledná cena (překročila o 150 procent limit stanovený dvouletkou), příliš vysoký standard bytů, nesrovnávající se s dobovou ekonomickou situací²⁹⁴ a dlouhá doba stavby zapříčiněná technickými komplikacemi, které v jejím průběhu nastaly.²⁹⁵ Pro architekty bylo přirozené používat kvalitní materiály, vyžadované meziválečnou avantgardou pro funkcionalistické realizace, a zároveň se drželi zadání většího komfortu bytů v kolektivním domě než v rodinných domech.

Ministerští úředníci předložili již před započítím stavby mnoho námitek včetně

---

²⁹¹ Nazvaná tak proto, že se podílela i na výstavbě Lidic, probíhající paralelně.

²⁹² SEMRÁD 1946 (pozn. 284) 194–201.

²⁹³ Jak uvádí Kimberley Elman Zarecor, původní poválečný plán byl plně zprovoznit chemické závody a postavit ubytování 180 000 lidí v 35 kolektivních domech. Nakonec však bylo rozhodnuto o rekonstrukci pouhých 33% závodu. (Antonín Ambler: Ministerstvo techniky Odd. III/B Projekt koldomu Stalinových závodů v Horním Litvínově, 10. 4. 1947)

²⁹⁴ Například Miroslav TRYZNA (Poznámky k soutěži Stalinových závodů, Architektura ČSR 1946, 204.) se již ve fázi soutěže projekt zkritizoval pro jeho přílišnou extravaganci a vybavení bytů zimními zahradami a garážemi, když tolik lidí postrádá základní bydlení. Ministerstvo stavebnictví zase vidělo projekt jako nesocialistický, protože vytvářel kvalitní bydlení pro malé množství lidí na úkor ostatních a používal nedostatečné materiály. (Kimberley Elman ZARECOR: The Collective House in Litvínov, in: idem: Manufacturing s Socialist Modernity. Housing in Czechoslovakia 1945–1960, Pittsburgh 2011, 38–54.)

²⁹⁵ Kromě nutnosti změny typu konstrukce se při odkrytí základové spáry východního křídla se přišlo na geologickou poruchu, praskliny v rostlé základové skále, na kterou se nepřišlo dřív zanedbáním přípravné sondážní práce a která stavbu značně prodražila.

pochyb o bezpečnosti a pohodlí pro těhotné ženy v mezonetovém bytě, o zastínění školy umístěné mezi dvěma vysokými obytnými křídly během většiny dne a o rušení obyvatel provozem letní terasy restaurace. S jedinou výjimkou, jíž bylo vypuštění původně navrhovaných garáží pro automobily v přízemí šikmých křídel pod obytným prvním patrem, které byly problematické z hygienických důvodů, však nakonec dala oficiální místa v roce 1953 souhlas k dokončení stavby výstavbou druhého obytného křídla.

5.4 Koldům realizovaný

Západní obytné křídlo dokončené v únoru 1952 bylo budováno způsobem skeletové ocelové konstrukce. Na objekt společných služeb, který byl dokončen zároveň, byla z důvodu úspory oceli použita železobetonová rámová konstrukce. Původně se měly používat montované panelové konstrukce, po zkušební stavbě dvou třípokojových mezonetových buněk-dvojdomků u závodu u Záluží však byla zjištěna mnohem vyšší cena montované stavby, daná mj. ruční výrobou panelů.

Ocelová skeletová konstrukce sestávala ze čtyř řad ocelových sloupů, doplněných příčnými průvlaky probíhajícími shora dolů, do kterých se umístily ventilační průduchy a veškerá instalační vedení. Ventilace ústila na střeše a z úsporných důvodů bylo její vedení soustředěno do skupin, aby se vždy spustila jen část celého systému. Jako lehké výplňové zdivo a zdivo příček pro obytná křídla bylo použito thermobetonových desek pro jejich malou váhu a velmi dobrou zvukovou a tepelnou izolaci.

Východní křídlo se začalo pro nedostatek oceli budovat železobetonovým konstrukčním systémem. To nepředstavovalo zásadní odchýlení od původního záměru. Hlinský s Linhartem uvedli již v autorské zprávě k soutěžnímu projektu, že je možné užít železobetonu, ale ocelovou kostru preferovali jako mnohem výhodnější. Ve východním křídle byly společné prostory omezeny, čímž se dosáhlo navýšení počtu bytů oproti staršímu západnímu křídlu.

Kromě běžných bytů se používalo mezonetové dispozice. Architekti přebrali od Le Corbusiera představu mezonetových bytů složených do kompaktního bloku. Dvouetážové jednotky [26] se však na rozdíl od Le Corbusierovy Unité d'Habitation (1947–1952) neprolínají, ale jsou k sobě vzájemně zrcadlově natočené, podobně jako v Ginzburgově a Miliniově Narkomfinu (1928–1929). Litvínovské byty mají běžnou výšku bytů, nejsou převýšené jako zmíněné dvě stavby.

V šikmých křídlech se od prvního do desátého patra nacházejí třípokojové mezonetové

byty: ve spodní etáži s obytným pokojem, k němuž přiléhá balkón, s malou kuchyňkou (4 m²), toaletou, komorou a vstupní předsíní. V horní etáži, kam se stoupá po schodišti z obývacího pokoje, najdeme koupelnu a dvě ložnice orientované do obou stran fasády. Touto dispozicí se mělo podle architektů docílit dokonalého proslunění a provětrání bytu.

V přízemí a jedenáctém patře obou šikmých křídel a navíc i v prvním suterénu východního šikmého křídla jsou situovány garsoniéry sestávající z předsíně, obytného pokoje, čajové kuchyně, koupelny se sprchou a toaletou.

Do dvanáctého patra šikmých křídel umístili architekti ateliéry s příslušenstvím. Každý z nich zahrnuje čtyři místnosti určené pro modelování, rýsování a kreslení. V prvním suterénu západního šikmého křídla a ve druhém suterénu východního šikmého křídla jsou sklepy a skladiště pro byty. Prvním suterénem se také procházelo z obytných křídel do mateřské školy a jeslí ve střední budově.

V rovných křídlech s východozápadní orientací se nacházejí od přízemí do devátého patra dvoupokojové byty umístěné po obou stranách střední chodby. Jejich vybavení odpovídá mezonetovým bytům. V jejich desátém patře a prvním suterénu jsou garsoniéry, které se dělí na jednomístné a dvoumístné. Všechny byty Koldomu spojuje jednotlivý obývací prostor utvořený díky umístění příslušenství bytu kolem vstupní předsíně.

V druhém suterénu západního rovného křídla se původně nacházelo společné zařízení: tělocvična s příslušenstvím, společenská místnost, dílny pro řemesla a koníčky, hudební místnost a boxy pro dětské kočárky. Druhý suterén východního rovného křídla opakoval vybavení západního: tělocvična, „dílny pro zlepšovatele“, které zahrnovaly lehké strojní vybavení pro opracování kovových a dřevěných předmětů, a přednášková síň s možností promítání filmů.

Koldům pojal celkem 352 bytů pro 1 400 obyvatel. Komunikaci po domě obstarávaly a dodnes obstarávají tři osobní a jeden nákladní výtah. Centrální úklid domu měl v každém patře vyhrazenou místnost pro čistící potřeby se shozy na odpad. Každý byt byl vybaven z chodby přístupnou, oboustranně otvíratelnou skříňkou pro donášku potravin a prádla z prádelny. Tato služba byla brzy pro nedostatečný zájem zrušena. Samosprávu v domě zajišťovali „patroví důvěrníci“ a domovní výbor.²⁹⁶

Už ve druhé verzi projektu ještě před započítáním stavby bylo společné zařízení v obytných křídlech značně omezeno ve prospěch většího počtu bytů. Jeho těžištěm se stala nižší střední budova. [27] Byla jádrem společného života a kolektivizovaného zařízení a spojená průchody s oběma obytnými křídly. Do druhého suterénu situovali architekti

---

²⁹⁶ Zdá se, že samospráva se později změnila: jejími orgány se stala domovní rada a uliční výbor.

mateřskou školku pro 60 dětí. Mohlo by se zdát, že jde o prostory pod zemí, těmito „suterény“ se však vyrovnávala terénní nerovnost a nacházely se přibližně v úrovni přízemí.

Školka měla výhled do zahrady a velkými skleněnými plochami proudilo do interiéru sluneční světlo i čerstvý vzduch. Před školkou se nacházel malý bazének a pískoviště jen pro její potřebu. Dětské jesle pro 30 až 40 kojenců a batolat se nacházely v prvním suterénu. Podle vzpomínek pamětníka často pracovaly ve školce a jeslích ženy bydlící v Koldomu a další ženy z Koldomu chodily bezplatně vypomáhat jako „tety“. V dětském zařízení se mimo jiné nacházely i prostory pro loutkové divadlo.

Kapacita obou zařízení se musela brzy pro velký zájem zvýšit. Používaly ji i rodiny z okolního sídliště a patrně i z širšího okolí, neboť byla známa vzornou hygienou a dostala se až na první místo v celém okrese.²⁹⁷ Nabízela se i otázka demografických změn rozložení obyvatelstva Koldomu a tedy i proměnná potřeba jeslí a školek. K často opakovaným návrhům patřilo změnit Koldům na přechodné bydlení pouze pro mladé rodiny s dětmi. Jak to vyjádřil Adolf Benš, „*zbývá otázka, byla-li by tato stálá fluktuace správná*“.²⁹⁸

V patře nad jeslemi se nacházela velká jídelna prostupující do prvního patra, s terasou pro letní měsíce. Měla sloužit až 230 strážníkům. V původním projektu Hilského a Linharta měla být téměř dvojnásobná.²⁹⁹ Na témže patře jako jídelna byla i ústřední kuchyně, klubovní místnosti, vrátnice a kočárkárny. Nad jídelnou v prvním patře byl dům vybaven samoobsluhou s potravinami, kadeřnickým a holičským salónem, krejčovskou dílnou a studovny s knihovnou a čítárnou pro internát. Na internát připadala další tři patra. Byl obdobou školní družiny, měl však nepřetržitý provoz a mládež v něm mohla i přespávat. Jeho velikost odpovídala umístění 160 starších dětí. Páté patro bylo upraveno jako terasa pro internát.

Ústřední prádelna, rozdělená do tří částí – obsluhovaná personálem (praní, žehlení, spravování oděvů), samoobslužná a pro jesle se školkou – se nacházela v prvním suterénu naproti jeslím. Její situování pod ústřední kuchyní a nad strojovnou ústředního topení mělo zajistit vedení páry ze strojovny nejkratší cestou. Z obslužné chodby, kudy se vstupovalo do prádelny, se nájemníkům nabízela i místnost s chladničkami na pokrmy.³⁰⁰

Dům se vytápěl ústředně z kotelny, která sloužila i domům Osady. Vytápění bytů bylo řešeno podlahovými deskami s cirtalovým topným vedením. Prostor schodiště se vytápěl a

²⁹⁷ Adolf BENŠ: K otázkám prvních kolektivních domů, in: *Architektura ČSR 1959*, 30–34.

²⁹⁸ Ibidem.

²⁹⁹ V článku Stanislava Semráda, pojednávajícím o architektonické soutěži, se uvádí výtku naddimenzování jídelny u většiny projektů. Podle jeho názoru by bylo lepší použít minimální jídelnu, rozšířitelnou v době návalu o přilehlé klubovny. Také by bylo vhodné počítat s polotovary, připravenými ústřední kuchyní, dopravitelnými v pracovních kuchyních.

³⁰⁰ I když šlo o velkou technickou vymoženost, přestaly být brzy používány, protože se v nich kradlo.

podlaha středové chodby v rovných obytných křídlech, v jeslích, školce a tělocvičně byla korková, takže pohyb po domě byl i v zimních měsících příjemný. Na domovních chodbách a schodištích se celou noc svítilo.

Koldům tedy nabízel skutečně na svou dobu luxusní, hotelový způsob bydlení s nadstandardním vybavením. Hlavní předností bydlení v kolektivním domě, jak uvedl sám Hilský, bylo nízké nájemné: pro rodinu, kde byly zaměstnání oba manželé, představovalo za třípokojový byt jen 8 procent příjmu.

5.5 Srovnání s Unité

Nabízí se srovnání s Le Corbusierovou Unité d'Habitation [28] realizovanou ve stejné době a s obdobnou velikostí.³⁰¹ Její výstavba, ve zmenšeném verzi pro 4 tisíce lidí, byla plánována na rok 1937 pro výstavu bydlení v Paříži, na poslední chvíli ji však úřady zrušily. Unité předznamenává už projekt *immeuble-villas*.

Marseillská realizace Unité byla zkouškou, zda tento typ může vyřešit ubytování pro 4 miliony francouzských rodin, které přišly ve druhé světové válce o domov. Dvanáctipatrová Unité d'Habitation, s 337 mezonetovými byty (ve 23 různých typech) přístupnými z interiérových ulic zahrnovala ve společném vybavení mateřskou školku, prádelnu, tělocvičnu, interiérové obchodní ulice, zdravotnická a rekreační zařízení. Svým komfortem rozhodně litvínovský Koldům dalece předešla.

Obytné buňky byly také rodinné, s kuchyní ve středu jako metaforou srdce domácnosti a ženou pojímanou jako strážkyně domácího krbu. Podle Le Corbusierova názoru vedla cesta z chaosu postindustriální společnosti právě skrze znovuvybudování harmonického domova.

Unité je neobyčejně působivě výtvarně ztvárněna a to zcela jiným způsobem než litvínovský Koldům. Charakter stavby udává *béton brut*, ten doplňují barevné terasy, oddělené vzájemně masivními slunolamy. Celou budovu nesou kónické monolitické betonové piloty. Svérázným umělecky pojednaným prvkem je také školka s bazénem na střeše domu.

Le Corbusier vycházel z utopických představ Charlese Fouriera³⁰² a z dispozic klášterů. Unité měly být komponovány do celků, jako bylo např. *Zářící město* (*Ville Radieuse*). Společné zařízení však nezačalo být užíváno podle předpokladů, neboť mu začaly konkurovat služby, které se nacházely v okolní zástavbě. Všechny byty nebyly nikdy

³⁰¹ Podle Rostislava Šváchy ji Evžen Linhart mohl znát její projekt z architektonických časopisů.

³⁰² Peter Serenyi: Le Corbusier, Fourier and Monastery of Ema, in: Art Bulletin, December 1967, citováno podle Rostislav ŠVÁCHA: Le Corbusier, Praha 1989

obsazeny a část příslušenství ani dostavěna. Obdoby Unité bez společného vybavení byly realizovány v Nantes (1953–1955), v Berlíně, v Briey-en-Forêt (1963) a ve Firmini (1965).

Společné vybavení se stalo kamenem úrazu i u litvínovského Koldomu. V podobě, kterou koncipovali architekti stejně jako u zlínského kolektivního domu, nevydržel dlouho: z některých internátních místností a ateliérů se stala ubytovna pro krátkodobé zaměstnance Stalinových závodů, klubovní místnosti byly konvertovány na závodní jídelnu Stalinových závodů a původní jídelna začala sloužit jako taneční restaurace, kde se konaly zábavy a koncerty. Část třetího patra internátu se přenechala šachistům, hudebnímu kroužku, fotokroužku a uličnímu výboru. Místo knihovny vznikla stanice SNB. Personálem obsluhovaná část ústřední prádelny přešla do užívání Stalinových závodů jako podniková prádelna. Tělocvičnu převzala tělovýchovná jednota pro trénink boxerů. Do určité míry ale společné zařízení fungovalo a i nyní je dům vybaven obchodem s potravinami, výčepem a kadeřnickým salonem. V 60. letech vznikl nedaleko Koldomu dodnes užívaný bazén (oprám) s předehrívanou vodou a v 70. letech tenisové kurty a sportovní hala pro míčové hry, což souhlasilo s původním záměrem architektů upravit okolí domu pro volejbalové a tenisové hřiště.

Problémem, který spojoval Unité d'Habitation a litvínovský Koldom, se ukázala vykonstruovanost koncepce harmonického společného života, jež se zrodila v architektově hlavě, ale neměla oporu v sociální realitě. Velmi dobře to vystihl Norbert Huse, který napsal o Unité: *„Základní problém všech podobných jednot spočívá v tom, že jejich velikost neodpovídá žádné existující sociální struktuře, takže architektura slibuje svým jménem a tvarem souvislost a vzájemnost, jež fakticky vůbec neexistuje, v lepším případě se pozvolna vytváří teprve po dokončení a při užívání stavby.“*³⁰³ Vzájemnost se v litvínovském i zlínském Koldomě skutečně mezi obyvateli nastěhovanými do domu vytvořila, i když jednotlivá společná zařízení příliš nefungovala. Podle pamětníků dlouho poskytovalo nájemníkům pocit intimity to, že se všichni navzájem znali. Společný život v litvínovském Koldomu, na který dodnes pamětníci „koldomáci“ vzpomínají, skončil podle tehdejšího předsedy domovní rady Klementa Durchánka v roce 1968. Lidé tehdy přicházeli o práci, navzájem se udávali, přestali si důvěřovat. Také sám Durchánek tehdy přišel o svou funkci i o byt v Koldomě.³⁰⁴ V další generaci nájemníků už architektura družnost a vzájemnost nebyla schopna vyvolat. Koldům se postupně stával běžným nájemním domem.

---

³⁰³ HUSE 1995 (pozn. 167) 79.

³⁰⁴ Údaje pocházejí ze snímku Andrey Prengyové „11 pater ideálu“ (2005).

5.6 Další osudy Koldomu

V roce 1984 Koldům, respektive střední trakt služeb, vyhořel. Na dodavatele rekonstrukčních prací se čekalo až do roku 1988. Tehdy byl vypracován projekt změny využití střední budovy na hotel a ubytovnu pro sportovce, rekonstrukci restaurace, prodejny potravin a kadeřnictví, zřízení vinárny, cukrárny, výroby lahůdek bufetu, sauny, pedikúry, kadeřnictví, pivnice Formanka a trafiky. Přestavba skončila v roce 1992. Už v polovině 90. let však provázela Koldům špatná pověst kvůli nepořádku na chodbách a ve společných prostorách, kvůli pobývání drogově závislých a lidí bez domova v zákoutích domu. Důvod je třeba hledat ve vzniku „území nikoho“, která nikomu nepatří, proto se o ně nikdo nestará.³⁰⁵ Stávají se pak pochopitelně útočištěm sociálně vyloučených lidí a terčem vandalství. Situaci vyřešilo monitorování prostoru okolí Koldomu kamerami a zřízení služebny Městské policie přímo v prostorách bývalé vrátnice. Od roku 2002 probíhala rekonstrukce obytných křídel, především jejich fasád.

5.7 Další kolektivní domy v ČSR

Po roce 1948 stát převzal odpovědnost za celkovou výstavbu. Role individuální iniciativy na poli architektury se minimalizovala. Výstavbu vláda reorganizovala četnými opatřeními, kterými celou oblast architektury a stavebnictví zbyrokratizovala a znepráhlednila. Neprobíhala žádná architektonická diskuze, mnoha „nepohodlným“ architektům bylo znemožněno vykonávat své povolání.

Výstavba obytných domů v 50. letech ustrnula na sériovém a stereotypním rázu. Důraz se kladl především na industrializaci a typizaci. Úroveň výstavby se rapidně snížila i vlivem sjednocení architektů do Stavoprojektů, tedy jejich omezené odpovědnosti i možnosti zasahovat do výsledné podoby stavby a také izolovaností Československa a jednostrannou politickou orientací na Sovětský svaz.³⁰⁶ Václav Hlinský po dokončení Koldomu v roce 1958 napsal: *„Je až nepochopitelné, jak architektonická avantgarda z let třicátých dovedla s nadšením uvažovat, navrhovat a psát o urbanistických a architektonických formách socialistické společnosti a jak dnes se ve srážce s obtížemi a nesnázemi masové bytové výstavby ztratila tato schopnost vidět nové perspektivy.“*³⁰⁷

³⁰⁵ STEHLÍK 2005 (pozn. 253) 12.

³⁰⁶ Eva PÝCHOVÁ: Česká bytová výstavba v období 1945–1965, in: Umění LIV, 2006, č. 5, 420–432.

³⁰⁷ Václav HILSKÝ: Kolektivní dům v Litvínově, in: Výtvarné umění 1958, 400–403.

Díky impulzu, který dal československé architektuře úspěch československého pavilonu na první poválečné světové výstavě v roce 1958 v Bruselu a také o rok dříve konaná bytová výstavba v rámci výstavy *Interbau* ve východním Berlíně (tam byla postavena i obdoba Le Corbusierovy Unité d'Habitation), se začalo přemýšlet (nejen) o bytové architektuře nově, v návaznosti na předválečnou architektonickou avantgardu. Architekti znovuobjevili Bauhaus. Začali používat složitější hmotové kompozice, velké prosklené plochy, šikmé tvary, členění průčelí do strukturální sítě. Vrátilo se používání barev, hliníku, chromu, oceli, rozvíjela se technologie závěsových stěn a pohledového betonu.³⁰⁸ V interiérech se objevovala umělecká díla. Bylo oficiálně rozhodnuto o experimentální výstavbě, která měla ověřit různé typy obytných domů. V ní měly i kolektivní domy své místo, ač již byly známy nevýhody a limity, které se objevily v zlínské a litvínovské realizaci.

Například v Českých Budějovicích vznikly v rámci experimentální výstavby dva kolektivní domy. První z nich, nazývaný Perla (1958–1964, [29]), nese zřetelné znaky bruselského stylu. Vznikl při přestavbě Pražského předměstí, při níž byly postupně demolovány nejstarší části města. Projektant musel dům řešit pro jeho nevýhodnou situaci na nároží bloku jako izolovaný problém. Tým architektů, který se na projektu podílel – Bohumil Böhm, Jaroslav Škarda a Bohumil Jarolím (výtvarná spolupráce Jiří Tichý) – tedy zvolil kompozici střední devítipatrové budovy, která je umístěna v nároží, a dvou šestipodlažních křídel, jež k ní v šikmém úhlu přiléhají.

Spojení střední budovy se šikmými křídly nám může připomenout litvínovský Koldům, na který odkazuje ještě příměji šachovnicový rastr vnějších fasád bočních křídel. Dělicí příčky nejvyššího ustupujícího patra bočních křídel lze spojit s Le Corbusierovou Armádou spásy (1933), kterou připomíná i barevnost zábradlí střední budovy a konzoly, jež nesou přesahující střechu bočních křídel. Jednoznačně corbusierovský prvek představují kónické „rozkročené“ pilíře, které nesou první patro střední budovy a kryjí jeho hlavní vstup.

Za pozornost stojí konstrukční systém, který používá nosných zdí montovaných z panelů, jde o tzv. „krabicový systém“. Kromě používání stavebních dílců se ještě zdílo cihlami.

Dům, stejně jako jeho litvínovský protějšek, kombinuje chodbovou a pavlačovou dispozici: ve střední budově podél střední chodby končící mělkým balkónem najdeme v každém patře dvě dvougarsoniéry s kuchyňským koutem a osm garsoniér bez kuchyně. V každém rozevřeném křídle je na patře podél obslužné pavlače řazených pět dvoupokojových bytů s kuchyní a koncový třípokojový byt. Většina bytů má lodžii a v projektu bylo

---

³⁰⁸ Třicetpět let výtvarného umění a architektury v jižních Čechách, České Budějovice 1980, 50.

doporučeno vybavit je vestavěnými skříněmi. Ve styku střední budovy s vedlejšími křídly se nacházejí schodiště a čtyři výtahy. V nejvyšším ustupujícím patře byla původně vyhlídková kavárna Perla s terasou.

V prvotním záměru šlo autorům o kolektivní dům s veškerým obchodním zázemím a službami pro jeho obyvatele.³⁰⁹ Realizovala se restaurace pro 150 osob v boční křídle napravo od vstupu, která dodnes slouží svému účelu a nese rovněž název Perla. Interiéry restaurace i kavárny byly ve své době vybavené v bruselském stylu.³¹⁰ Zkušenosti z předchozích realizací kolektivních domů vedly k tomu, že zařízení sloužila kromě obyvatel domu i široké veřejnosti.

Mezi obytnými křídly se nachází přízemní objekt kina Vesmír s 453 sedadly. To bylo ve své době velmi moderního, což dokládá jeho využívání jako premiérového kino. V jeho předsálí v přízemí bočního obytného křídla nalevo od vstupu se konaly také výstavy výtvarníků.

K dalšímu vybavení kolektivního domu patřila ve stejném křídle umístěná prádelna se sušárnou, kolárna a kočárkárna a sklepy. Před domem byl architektury navržen i stánek s novinami a tabákem. V těsném sousedství domu se nacházela mateřská školka. To mohlo souviset s doporučením vyčleňovat společné vybavení mimo dům.³¹¹ Ač šlo o první výškovou stavbu ve městě, byl *Koldům* příznivě přijat veřejností.

Ve stejné době jako Koldům Perla se stavěl na nároží Lidické a Mánesovy ulice jedenáctipatrový obytný dům nazvaný Experiment³¹² podle návrhu Jana Bendy. [30] Označuje se rovněž jako kolektivní dům, ač je spíše mezistupněm k domu hotelového typu.³¹³

Hmota obdélného bloku domu je rozčleněna na střední rizalit a krátká boční křídla. Výrazný prvek domu tvoří šikmé zastřešení bočních stran nejvyššího středního objemu, který převyšuje obě boční křídla. Rovné střechy vedlejších křídel tvoří terasy. Další ozvláštnění fasády představuje předsazený otevřený vstupní trakt se sloupovou konstrukcí, která prochází

³⁰⁹ Co je vlastně Koldům: <http://www.cb.apu.cz/63-co-je-vlastne-koldum/>, vyhledáno 20. 6. 2012

³¹⁰ Eva ERBANOVA: Koldům: <http://www.slavnevilky.cz/stavby/stavby-ceskych-budejovic/koldum/>, vyhledáno 1. 6. 2012

³¹¹ Libuše Macková píše: „Z uvedených rozborů vyplývá, že kolektivní dům v té více méně monoblokové formě, v níž u nás byl realizován zatím ve dvou případech, má řadu provozních závad, způsobených tím, že nejsou splněny všechny podmínky, které plynulý provoz předpokládá. Za těchto okolností by bylo účelnější řešit jej spíše volněji, s vybavením přistavěným nebo úplně samostatným, po případě volným zastavěním, formou dokonale vybaveného okrsku.“ (pozn. 257)

³¹² Projekt pro něj vypracován na základě usnesení Komunistické strany ČSR, které uložilo Státnímu výboru pro výstavbu a radám Krajských národních výborů, aby ve spolupráci s ministerstvem stavebnictví zpracovaly další sérii typových podkladů pro budoucí výstavbu po roce 1962. S tím souviselo i ověřování typů pokusnou ověřovací výstavbou od roku 1959. Zpracováno patnáct pokusných projektů v šesti krajích. Za České Budějovice předložil Jan Benda dva projekty: chodbový jedenáctipodlažní dům a schodišťový pětipodlažní dům, které měly poskytovat bydlení všech kategorií.

³¹³ V krátké autorské zprávě se pro Experiment uvádí označení „dům hotelového typu.“

do prvního patra a nese zastřešenou terasu, která původně patřila ke stylové kavárně Experiment. Později zde měla svou pobočku knihovna.

Dům je jedním z prvních celopanelových domů v Československu a prvním v Českých Budějovicích. Má chodbovou dispozici, která se hodnotila jako nejvýhodnější pro kolektivní dům.³¹⁴ Jednotlivá patra obsluhují dva osobní výtahy a dvě polotočítá schodiště odlitá z betonu. Točité schodiště překvapí návštěvníka, který by je čekal spíše na historizujících stavbách, u kolektivních domů však nejde o úplnou výjimku: kruhové schodiště obsluhuje i stockholmský kolektivní dům (1935) od Svena Markelia. [10]

Byty se dělí na garsonky a dvojgarsonky. Společné služby zahrnovaly bufet, úklid a další vybavenost.

5.8 Domy hotelového typu

Kolektivní domy s rodinnými byty čelily problémům s nedostatečným, nebo naopak přílišným využíváním společného zařízení. Navrhované stěhování rodin s malými dětmi do kolektivního domu a vystěhovávání v době, kdy budou děti odrůstat, nevypadá zcela reálně. Dětská zařízení přímo v domě se tak jeví dlouhodobě neefektivní. Navíc ženy nechtěly platit za služby, které si v rámci rodinné domácnosti mohou udělat samy. K tomu vede i nedostatečná kvalita poskytovaných služeb (praní, úklid, hromadné stravování) a nehygieničnost některých provozů (kuchyně) v kolektivních domech.

Postoj ke kolektivnímu bydlení se proto mění: opět je zvažováno spíše v souvislosti se svobodnými jedinci či bezdětnými rodinami. Domovy pro svobodné totiž na rozdíl od kolektivních domů skutečně fungují. Touto úvahou vzniká obytný dům hotelového typu. Libuše Macková jej dokonce přímo spojuje se snahami architektů ve 30. letech o „nejmenší byt.“³¹⁵ Tentokrát by podle ní měl obyvatelům nabídnout nikoli existenční minimum za minimum stavebních nákladů, ale „*novou kategorii bytů přiměřenou podmínkám a sociálně odůvodněné potřebě malých rodin a nerodinných domácností*“.

Mezi první realizace tohoto typu patří Hotelový dům v Olomouci (1959–1962, [31]) v bruselském stylu od architektů Tomáše Černouška, Karla Doláka a Jiřího Zrotala. Nabízí dvoupokojové a čtyřpokojové jednotky, menší, než udávají stanovené limity. Byty jsou však doplněny společným zařízením: v přízemí domu klubovny variabilně dělitelné skládacími

³¹⁴ „*Nejvhodnější skladbou pro kolektivní dům je jistě chodbová budova se střední chodbou...*“ Julius ŠIF: O některých provozních a ekonomických otázkách kolektivních domů, in: *Architektura ČSR 1959*, 37–38.

³¹⁵ Libuše MACKOVÁ: Poznámky k projektu domu hotelového typu pro Olomouc, in: *Architektura ČSR 1960*, 111–112.

přenosnými stěnami a knihovna sloužící širší veřejnosti. Na střeše, se stejným šikmým zastřešením na bočních stranách nejvyššího patra jako u domu Experiment, obyvatelům sloužily sluneční lázně s pískovišti a sprchami, fotokomory, místnost pro hudebníky a sport. V nadzemním suterénu byly dílny pro drobné práce a místnost pro přepírání prádla, žehlárna a sušárna. Praní se jinak mělo řešit přepravou do městské centrální prádelny. Autoři odkazují ke stejnému fungování zlínského kolektivního domu.

Mezi další služby nájemníkům patřily základní úklid, výměna ložního prádla a donáška hotových pokrmů do bytu. Stravování se však řešilo především centrální jídelnou umístěnou z hygienických důvodů v samostatné budově spojené mostkem s obytným domem. Jídelna má asi z padesáti procent sloužit i okolí, které postrádá vlastní vybavenost. (Hotelový dům byl určen pro periferní část Olomouce.)

V prvním podlaží se měly instalovat chladicí skřínky kombinované s listovními schránkami, pro donášku potravin, ve vstupním vestibulu měly služby doplňovat automaty na drobné předměty denní potřeby, samoobsluha s denním tiskem a vrátnice. Pro malou výměru bytů se počítalo také s velkými sklepy.

Obytné buňky měly jen kuchyňský kout v předsíni, byly vybavené sektorovým nábytkem pro jeho variabilitu. Lůžka během dne sloužila jako sedací prostor a byt měl vlastní hygienické zařízení (sprcha, klozet, umyvadlo). Většina z nich byla určena pro dvě osoby. Celkově dům pojal 215 bytových jednotek.

Hotelových domů, či domů hotelového typu, vzniklo v Československu velké množství: na Ostravsku na základě návrhů Jana Chvála, v Brně, Pardubicích, v Plzni i jinde.³¹⁶

Ačkoli pokusné projekty potvrdily hlavní směry v bytové výstavbě – zvyšovat druhovost domů a bytů, zabývat se variabilitou a zvukovou izolací bytů – nakonec zvítězila ekonomická šetrnost a pustina panelových sídlišť.

---

³¹⁶ Martin STRAKOŠ: Česká architektura mezi Bruselem a Montrealem a bruselský styl (1956-1965), in: Bruselský sen, katalog výstavy, Praha 2009, 245–246.

ZÁVĚR

O kolektivních domech se většinou hovoří jako o projektu, který byl odsouzen k nezdaru, který nutně musel zkrachovat. Snaha architektů se označuje jako utopická, nerealistická, se stopami sociálního inženýrství. Často se konstatuje, že už ve 30. letech byla rozpoznána proklamativní povaha kolektivních domů a tento typ byl posléze zcela opuštěn. Dnes skutečně nežijeme na sídlištích plně vybavených kolektivních domů o několika tisících obyvatel, jak si to jejich tehdejší projektanti představovali. Realizované kolektivní domy na našem území mají statut památky, což ještě podtrhuje jejich povahu neživotných monumentů.

Přesto zůstává základní myšlenka kolektivního bydlení, společného života a sdílení stále velmi aktuální. V British Library mne překvapila kniha *Shared Houses, Shared Lives* (1979) od Erica Raimyho, která pojednává o v USA široce rozšířených komunitách lidí, kteří si často bez předchozí vzájemné známosti společně koupí či pronajmou dům a sdílí v něm společné prostory a zařízení. Zároveň se dělí o náklady na jídlo, domácí potřeby a zařízení. „Kolektivně“ řeší i domácí práce, nakupování a hlídání dětí. Kromě jasných ekonomických výhod si autor, který sám bydlel tímto způsobem, chválí ekologické přednosti (je třeba méně zařízení, například jednu pračku používá celý dům) a možnost vlastního osobního růstu v podobné komunitě: vytváření osobních kontaktů, budování porozumění druhým, schopnosti komunikovat a být asertivní. Nejpodstatnějším důvodem pro tyto sdílené domy nachází v pocitu „společenství, bezpečí a podporující atmosféře“.³¹⁷ Raimy popisuje kolektivní bydlení bez jeho specifické funkcionalistické architektonické formy. Každá rodina či jednotlivec však i zde obývá svůj privátní prostor, zbytek domu se sdílí. Jistě je rozdíl ve velikosti skupiny, která dům obývá, kromě toho však stojí za povšimnutí sdílení domácích prací, zařízení a společný život,³¹⁸ který se podobá deklarovanému programu kolektivních domů.

Lidé často tíhnou ke spolubydlení a sdílení obytného prostoru z nouze. Například v Sovětském svazu dal právě nedostatek impulz ke vzniku *obščezitije*, zárodečného typu pro později institucionalizované komunální byty. Dnes, kdy je bytová nouze v západní Evropě dávno zažehnána, u některých skupin stále ke spolubydlení vedou především ekonomické důvody. I Raimy přiznal, že díky sdílenému bydlení mohl méně pracovat a více se věnovat rodině a psaní.

Sdílené bydlení ovšem lidé volí i z důvodu jeho vyšší kvality. V Berlíně jsou dnes poměrně rozšířené obytné domy, které skrze stavební družstva staví a vybavuje společným

---

³¹⁷ Eric RAIMY: *Shared Houses, Shared Lives. The New Extended Families and How They Work*, Los Angeles 1979

³¹⁸ Raimy píše o společných večerech pětikrát týdně.

zařazením několik rodin, které by si jinak mohly postavit vlastní rodinný dům na předměstí.³¹⁹ Když se sdílí, uvolňují se peníze, které by každý musel dát na vlastní vybavení, na větší komfort, vybavení domu bazénem či zřízením mateřské školky, jež by bylo jinak nemyslitelné. To věděly rodiny z lepších vrstev už na přelomu 19. a 20. století, když se sestěhovaly do společných *apartment houses* či *flats*.

Odmítnutí představit si bydlet společně je ovšem něco jiného, než odmítat či se stavět kriticky ke specifické představě avantgardních architektů o kolektivním bydlení.

Kolektivní bydlení představovalo určitý vrchol funkcionalistického myšlení o bydlení. Kromě racionalizace půdorysu bytu podle pohybu po něm, ergonomického vybavení minimální kuchyně a technických vymožeností promýšleli architekti i život obyvatel v individuálních obytných jednotkách i ve společném zařízení, do něhož přenesli své představy o dělnických preferencích v trávení volného času i pokus o „výchovu“ dělníků v socialistické lidi budoucnosti. Architekti a teoretici (Karel Teige) sami sebe ztotožňovali s dělníky a předpokládali u nich podobný styl života a volnočasové záliby.

Pierre Bourdieu oproti tomu vidí intelektuály a umělce jako dominanci podléhající část dominantní třídy.³²⁰ V této skupině se ocitají vzhledem k „nutnosti“, tj. k zajištění základních životních potřeb. Pracující náleží do jiné skupiny. Do skupiny, která stojí mnohem blíže nutnosti, s mnohem větší možností, že nebude schopna své potřeby naplnit. Toto jiné společenské postavení v rámci společenského prostoru (*social space*) vede k tomu, že pracující, i když se spolu vzájemně neidentifikují jako homogenní skupina (společenská třída), sdílí většinou stejné podmínky práce i života. Mají tendenci socializovat se na stejných místech, také inklinují k rozvíjení stejného životního stylu, názorů, rozhledu a osobních dispozic. Bourdieu dlouhodobým empirickým výzkumem zjistil odlišné preference různých společenských skupin v různých oblastech života: preference v jídle, kultuře i bydlení.³²¹

Avantgardní architekti vybavovali kolektivní domy společným zařízením (jako byly knihovny, čítárny, kluby, společenské sály, tělocvičny, bazény atd.), které splňovalo jejich představu o trávení volného času a společném životě, a neřídili se skutečnými přáními dělníků, kteří pro ně byli spíše abstraktní masou než souhrnem konkrétních jedinců. Mnoho kolektivních domů nakonec bylo také obydleno intelektuály a umělci, tedy těmi, jejichž

³¹⁹ Dlouhodobě se jim věnuje Karolína Vránková, například VRÁNKOVÁ 2010 (pozn. 159).

³²⁰ Architekti a teoretici architektury, jako speciální druh intelektuálů, jsou součástí dominantní společenské třídy, i když součástí, která podléhá dominantnímu vlivu majoritní části, tj. buržoazii. Usilují o totéž, o přivlastnění relevantních kulturních statků a s nimi spojeného symbolického profitu. I když se od buržoazie a jejich uměleckých preferencí liší příklonem k asketické stránce umění a podporují všechny umělecké revoluce vedoucí k očistění, k odmítnutí ostentativnosti a buržoazní oblíbenosti dekoru, stejně s buržoazií sdílí mnohem více, než s dělníky, jejichž vidění reality a života nejsou schopni pochopit.

³²¹ Pierre BOURDIEU: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge 1984

habitus³²² se podobá habitu architektů.

V určitém ohledu se nelze architektům divit, že chtěli naplnit potřeby bezejmenného davu a neptali se po skutečných potřebách. Za Velké hospodářské krize propukla naplno bytová nouze. Celé rodiny s více dětmi obývaly jedinou místnost; pronajímaly se postele na přespání; chudí dělníci bydleli v jeskyních, na nehygienických, člověka nedůstojných místech, která podporovala vznik smrtelných nemocí a epidemií. Takovou bytovou krizi si již dnes neumíme představit. Architekti, jejichž sebevědomí pozvedal úspěch a rozšíření purismu a funkcionalismu v mezinárodní architektuře, si v zájmu chudých mas, které potřebovaly bydlet, přivlastnili právo stanovit, za jakých podmínek by chudí měli bydlet, bavit se, odpočívat a žít společně. Právě proto, že o nich nic nevěděli, mohli vytvořit ideální architektonický typ, který ztělesňoval jejich politický program. Slovy Norberta Huse: „*Sociální struktury pro něj [architekta] nebyly předpokladem a východiskem staveb, ale jejich výsledkem. Směr neudávaly objektivní údaje, nýbrž postuláty osobní nauky o společnosti.*“³²³

Ti, kteří ve zlínském a litvínovském Koldomu bydleli, nakonec nenaplnili představu o tomto společném životě. Za generaci přestal kolektivní dům dostačovat potřebám a představám buď stárnoucích či nových obyvatel. Šněrovačka architektonického konceptu daného zvenčí začala tlačit. Obyvatelé začali chápat dům jako obyčejné bydlení, protože do něj nepřišli žít kolektivně, ale zkrátka bydlet. Architektova konstrukce se sesypala, protože předpokládala udržování obyvatel v předepsaném rytmu a s předepsanými potřebami. Architekt si mohl postesknout spolu s Hansem Magnusem Enzensbergerem: „*Člověk věčně překáží/ plete se pod nohama/ pořád něco chce/ a dělá maléry.*“³²⁴

To nás přivádí k otázce komunikace mezi architektem a obyvatelem jím projektovaných domů, která nebyla v našich zeměpisných šířkách vyřešena dosud. Kromě rodinných domků projektovaných a stavěných na zakázku se obyvatelé musejí přizpůsobit obytným podmínkám, které architekt koncipoval co nejekonomičtěji v pořizovacích nákladech. To platilo stejně pro panelová sídliště 70. a 80. let a stejně to platí pro dnešní bytovou výstavbu obstarávanou především developerskými společnostmi. Byty mají opět neracionální půdorysy. Domy jsou často špatně provedené. Vracíme se do stavu, kdy je víceméně lhostejná „ekonomie provozu“, praktičnost vnitřního uspořádání domu a úroveň „bydlitelnosti“, jen když se dokonale využije stavební parcela a stavební náklady nepřekročí rozpočet zajišťující dostatečný profit. Možností jak se vymanit z neuspokojivé současnosti

---

³²² Jakási „rostlost“ člověka: dispozice, jednání a chování, profilování sebeurčení srovnáním s ostatními.

Bourdiem habitus definován jako strukturující a strukturovaná struktura.

³²³ HUSE 1995 (pozn. 167) 79.

³²⁴ RJABUŠIN 1980 (pozn. 166) 198.

zůstává představit si jiné alternativy, zatím nerealizovaná řešení, utopie.

Kolektivní domy se často označují jako utopický projekt. Především proto, že se architekti snažili architektonickými prostředky měnit společnost, připravovat půdu pro nový způsob života a soužití lidí v nové společnosti. Architektonickým jazykem omezovali nežádoucí individualistické chování a obytný provoz a favorizovali společné zařízení, kde se mohli obyvatelé potkávat, trávit společně čas, sdílet. Zároveň jim myšlenka kolektivních domů poskytla únik ze své historické doby do příští socialistické éry blahobytu. Projevila se tu také víra architektů a to ve dvou podobách: víra ve společenskou změnu v Sovětském svazu, ze které architekti i Karel Teige vystřízlivěli v druhé polovině 30. let, ale především víra ve vědu. Věda byla absolutním garantem správnosti architektonických úvah. Jednalo se o zvláštní druh víry ve vědu, o které se zmiňuje Guy Debord ve *Společnosti spektaklu*, o vědu, která uvízla v bezčasí, ahistoričnosti, jako by na ni nepůsobily vlivy, které ji formovaly jako například společenská objednávka. Věda v rukou architektů umravňovala člověka, jehož tělo se mělo podříditi racionalizovanému a ekonomizovanému modelu bydlení.

Moc působit na lidské chování a pocity si osoboval i jiný původně utopický architektonický projekt, Panoptikon [32], navržený na konci 18. století společenským reformátorem Jeremy Benthamem. Jednalo se o vnější kruhovou budovu cel, v jejímž středu se nachází kontrolní věž. Cely vnější budovy probíhají celou její šířkou a jsou z obou stran osvětlovány. Tak mají kontroloři v centrální věži dobrý výhled na vězně v celách a sami jsou jejich zrakům skryti. Projekt Panoptikonu byl určen pro věznice, ale i továrny či nemocnice, pro místa disciplinace, která zrodilo osvícenství, jak se dočteme v knize Michela Foucaulta *Dohlížet a trestat*. Podřízení, ať vězňů nebo dělníků, se „rodí mechanicky, z fiktivního vztahu; tak není nutné použít násilné prostředky pro donucení odsouzeného k dobrému chování, blázna ke klidu, dělníka k práci, školáka k píli při učení, nemocného k poslušnosti příkazů“.³²⁵ Foucault označuje schéma Panoptikonu, které se skutečně používalo a stále používá pro vězeňské budovy, jehož princip je však využíván mnohem šířeji, tento architektonický aparát „strojem, který by vytvářel a udržoval mocenské vztahy nezávisle na tom, kdo je vykonává“ či zda je vůbec vykonává. Stejně jako u kolektivního bydlení táhne Panoptikon k ekonomizaci, v tomto případě ekonomizaci moci a její zesílení. Panoptikon je architekturou jako „transparentním projevem výkonu moci“.

Nedá se tedy říci, že architektonické utopie zkrátka nefungují a že se, pokud jsou realizovány, odhalí jejich praktická nepoužitelnost. Naopak, architektura, v níž dnes žijeme, je tvořena mnoha zrealizovanými utopiemi. Problematičnost kolektivního bydlení leží spíše v

---

³²⁵ Michel FOUCAULT: *Dohlížet a trestat*, Praha 2000, 284.

tom, že se nachází na pomezí svobodomyslné utopie a totalitní moci.

V knize Louise Marina o utopiích se dočteme o *Utopii* Thomase Mora jako o „prostorové hře“ (*spatial play*), svobodné hře imaginace. More vybírá jedno z možných prostorových uspořádání jako způsob jak zkonstruovat a upevňovat určitý morální řád. Není to ojedinělá myšlenka. Například Robert Park napsal v roce 1925 esej o městě jako „*prostorovém uspořádání a morálním řádu*“ a trval na spojení těchto dvou rysů.³²⁶

David Harvey si v knize *Spaces of Hope* všímá faktu, že svobodná hra imaginace se neoddělitelně pojí s existencí autority a restriktivními formami vlády: Foucaultův „panoptikální efekt“ docílený vytvořením prostorového systému sledování a kontroly má svůj výraz také v utopických návrzích, což můžeme aplikovat i na projekt kolektivního bydlení. A k tomu je možno dodat, že se architekti zapletli s autoritativním omezováním drobných osobních svobod na cestě za zářivou vidinou všeobjímající svobody, kterou věřili, že mohou zprostředkovat celé společnosti.

Odmítnutí utopických představ v současné době tkví podle Harveyho v uvědomění si vnitřní souvislosti volné hry imaginace zhmotněné v utopii s totalitarismem a autoritářstvím. Toto odmítnutí utopií má však za následek omezení volné hry imaginace při hledání alternativ současného stavu. Při studiu kolektivního bydlení se odhaluje tenká hranice mezi svobodou a nesvobodou. U architektů a především u Karla Teigeho se ukazuje, jak snadné je bezděčně ji překračovat. To však není důvod zcela se vzdát snahy o lepší architekturu, lepší životní podmínky. Jen je nutné vzít při jakékoli takové snaze na vědomí dialektiku utopického a totalitního a vypořádat se s tolik svůdnou představou, že můžeme či máme rozhodovat za druhé.

---

³²⁶ David HARVEY: *Spaces of Hope*, University of California Press 2000, 161–163.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

- BAŤA, Tomáš: Velký Zlín, in: idem: Úvahy a projevy, Praha 1990
- BENŠ, Adolf: K otázkám prvních kolektivních domů, in: Architektura ČSR 1959, 30–34
- BOESIGER, Willy, GIRSBERGER, Hans: Le Corbusier 1910–65, Zürich 1967
- BOYM, Svetlana: Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1994
- BOURDIEU, Pierre: Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste, Cambridge 1984
- BRABEC, Jiří, EFFENBERGER, Vratislav, CHVATÍK, Květoslav, KALIVODA, Robert: Historická zkušenost a falešné vědomí aneb Karel Teige bez pověr a iluzí, in: Orientace 1968, č.1–2, 65–73, 58–71
- BRUMFIELD, William C., RUBLE, Blair A. (ed.): Russian Housing in the Modern Age. Design and Social History, Cambridge 1993
- CEKOTA, Antonín: Baťa: Myšlenky, činy, života a práce, Praha 1929
- CEKOTA, Antonín: Geniální podnikatel Tomáš Baťa, Kanada 1981
- CALDENBY Claes, LINDVALL Jöran, WANG Wilfried (ed.): 20th-century architecture: Sweden, München 1998
- DLUHOŠ, Eric, ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): Karel Teige 1900–1951: L'enfant terrible of the Czech Modern Avant-garde, MIT Press, Cambridge, Mass. 1999
- DLUHOŠ, Eric: Karel Teige a nezdar levé avantgardy, in: Umění XLIII, 1995, č. 1–2, 9–17
- DROFA, Miroslav: Apartamentový dům, in: Architektura ČSR 1947, 80
- EFFENBERGER, Vratislav: Přednáška v Klubu umělců o Karlu Teigovi z 20.5. 1963, strojopis
- ENGELS, Bedřich: Bytová otázka, Praha 1932
- ENGELS, Bedřich: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Praha 1920
- FOUCAULT, Michel: Dohlížet a trestat, Praha 2000
- FOURIER, Charles: Výbor z díla, Praha 1950
- GILLAR, Jan, ŠPALEK Josef: Kolektivní obytné domy, in: Stavitel 1930, 85–90
- GINZBURG, Mojsej: Nové metody architektonické tvorby, in: ReD I, 1927–28, 77–80
- GOČÁR, J., PAUL, G., STORCH, K.: Poznatky z cest do Švédska, Finska a Dánska, Architektura ČSR IV 1947, 298–307
- GUZIK, Hubert: Diogenova rodina. Kolektivizace bydlení v Čechách 1905–1948, in: Umění LIV, 2006, 162–176
- GUZIK, Hubert: „Líná Zuzanka“. Avantgarda, ženy a taylorismus v československé

- domácnosti, in: Umění LII, 2004, 247–260
- HAIN, Simone: Under the Banners of Pozitivism, in: Karel Teige. Architecture and Poetry, Rassegna 1993
- HARVEY, David: Spaces of Hope, University of California Press 2000
- HAVLÍČEK, Josef, HONZÍK Karel: Stavby a plány. MSA 3, Praha 1931
- HILSKÝ, Václav: Kolektivní dům v Litvínově, in: Tvar X 1958, č. 4, 98–102
- HILSKÝ, Václav: Kolektivní dům v Litvínově, in: Výtvarné umění 1958, 400–403
- HILSKÝ, Václav: Výstava triennale VII. V Miláně, Architektura ČSR 1947, 278–279
- HOLUBEC, Stanislav: Silní milují život. Utopie, ideologie a biopolitika baťovského Zlína, in: Kuděj 2009/2, 30–55
- HONZÍK, Karel: Estetika v žaláři, in: Stavba V, 1926–1927, 166–172
- HONZÍK, Karel: Moderní byt, Praha 1929
- HONZÍK, Karel Honzík: Toporná modernost, in: Pásmo II, 1925–1926, 43–44
- HONZÍK, Karel: Ze života avantgardy, Praha 1963
- HORŇÁKOVÁ, Ladislava (ed.): Fenomén Baťa, zlínská architektura 1910–1960 (kat. výst.) Zlín 2009
- HROUDA, Milan: Cesty za moderním bydlením, in: Výstavba II 1946, č. 22
- HUSE, Nobert: Le Corbusier, Praha 1995
- CHOCHOL, Josef: Oč usiluji, Musaion II, jaro 1921
- CHOCHOL, Josef: Odpověď na anketu Tvorby, Tvorba V, 1930
- Jak budeme žít v městě budoucnosti, in: Zlín (Velké vydání) 1932, č. 33, 3
- JANÍK, Jan: Kapitoly o bytech, in: Tep nového Zlína z 13. 2. 1948, 3
- JESENSKÁ-KREJCAROVÁ, Milena: Je vůbec možno vychováti dobře dítě doma?, Žijeme 2/1932, 230–233
- KITTRICH, Josef: Dům společenského bydlení, Architektura ČSR 1947, 5–6
- Kolektivní dům Stalinových závodů, in: Architektura ČSR 1946, ročník 5, 221
- KREJCAR, Jaromír: Anketa Tvorby o bytové otázce, in: Tvorba V, 458
- KREJCAR, Jaromír: Architektura a společnost, in: Za socialistickou architekturu, Praha 1933, 11–21
- KROHA, Jiří, HRŮZA, Jiří: Sovětská architektonická avantgarda, Praha 1973
- KVASNIČKOVÁ, Drahomíra: „Kolhaus“ po šedesáti letech, in: Sedmička č. 50, z 16. 12. 2010
- LE CORBUSIER: Architektura nebo revoluce, in: idem: Za novou architekturu, Praha 2005
- LUKEŠ, Zdeněk, ŠVÁCHA, Rostislav: Předobrazy Evžena Linharta, in: Výtvarná kultura VII

1983, č. 5, 17–20

MACKOVÁ, Libuše: O kolektivních domech dnes, in: Domov 1960, č. 6, str. 35–39

MACKOVÁ, Libuše: Poznámky k projektu domu hotelového typu pro Olomouc, Architektura ČSR 1960, 111–112

MACKOVÁ, Libuše: Zkušenosti s bydlením v kolektivních domech, in: Zpravodaj Výzkumného ústavu výstavby a architektury, Architektura ČSR, 1960, 191–196

MÁČEL, Otakar: Konstruktivismus a socialistická Amerika, in: Umění XLIII, 1995, č. 1–2, 74–79

MARX, Karel: Kapitál, Praha 1954

Návrh kolektivizovaného obytného okresu v Praze, in: Stavba IX, 1930–1931, 117–119

NEVAŘILOVÁ, Jožka: Názory o výchově, in: Magazín DP, 1933–34, 243–247

NEVAŘILOVÁ, Jožka: Ústavy pro mládež, in: Sociální pracovnice XVI 1947, č. 7, 101–110

NOVÁK, Pavel: Zlínská architektury 1900–1950, Zlín 1993

Osobnosti zlínské-gottwaldovské architektury II: Vladimír Kubečka a Arnošt Kubečka, in: Prostor Zlín XVII 2010, č. 2, 40–43

PACHMANOVÁ Martina: Neznámá území českého moderního umění. Pod lupou genderu, Praha 2004

PFAFF, Ivan: Česká levice proti Moskvě 1936–1938, Praha 1993

PLAMÍNKOVÁ, Františka: Economic and Social Position of Women in Czech republic, Praha 1920

PÝCHOVÁ, Eva: Česká bytová výstavba v období 1945–1964, in: Umění LIV, 2006, č. 5, 420–432

RAIMY, Eric: Shared Houses, Shared Lives. The New Extended Families and How They Work, Los Angeles 1979

RJABUŠIN, Alexandr: Domov budoucnosti, Praha 1980

ROSSMANN, Zdeněk: Architektura a sovětské zřízení, in: ReD č. 2, ročník 1, 1927–1928, 62–64

ROSSMANN, Zdeněk: Architektura ve slepé uličce, sborník Fronta, Praha 1927, 194–195

SEDLÁK, Jan: Fenomén zlínské architektury, in: Kulturní fenomén funkcionalismu, sborník příspěvků z konference, Zlín 1995

SEMRÁD, Stanislav: Kolektivní dům Stalinových závodů, in: Architektura ČSR V 1946, 194–201

SCHINKO, Jan: České Budějovice 1948–1989. Když se psalo, co se smělo, České Budějovice 2006

- SPECHTENHAUSER, Klaus: Sociologický funkcionalismus. K Sociologickému fragmentu bydlení Jiřího Krohy, in: Jiří Kroha 1893–1974. Architekt, malíř, designér, teoretik v proměnách umění 20. století, Brno 2007
- STAŠA, Eduard: 40 let od výstavby Morýsových domů, Naše Pravda z 10. 2. 1989, 6
- STAŠA, Eduard: Zlínský kolektivní dům, in: Naše Pravda z 29. 9. 1989
- STARÝ, Oldřich: Vývoj k nové architektuře, Stavba III, 1924–1925
- STEHLÍK, Milan: Sociální aspekty bydlení v tvorbě architekta – bydlení mezi „vilou“ a „panelákem“, Brno 2005
- SVOBODA, Jiří: Architekt Jiří Voženílek ve Zlíně, disertační práce (Vysoké učení technické v Brně, fakulta architektury), Brno 2010
- SVOBODA, Jiří: Architekt Jiří Voženílek a kolektivní dům ve Zlíně, in: Prostor Zlín XIV, 3/2009
- ŠEVČÍK, Oldřich, BENEŠ Ondřej: Architektura 60. let. „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století, Praha 2009
- ŠIF, Julius: O některých provozních a ekonomických otázkách kolektivních domů, Architektura ČSR 1959, 37–38
- ŠULA, Ivan: Ze skandinávské cesty, Architektura ČSR VI 1947, 308–309
- ŠVÁCHA, Rostislav, DVOŘÁKOVÁ, Dita, BAUM, Mirko: Forma sleduje vědu. Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922–1948, Praha 2000
- ŠVÁCHA, Rostislav: Funkcionalistická tvorba architekta Václava Hlinského, Umění XLIII 1995, 134–148
- ŠVÁCHA, Rostislav: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století, Praha 1995
- ŠVÁCHA, Rostislav Švácha: Sovětský konstruktivismus a česká architektura, in: Umění XXXVI, 1988, č. 1
- ŠVÁCHA, Rostislav: Teige jako inspirátor moderní architektury, in: Karel Teige 1900-1951 (kat. výst.) Praha 1994, 81–95
- Švédsko a Zlín první na světě, in: Naše Pravda z 1. 8. 1947
- SVOBODOVÁ, Markéta: Českoslovenští studenti architektury na Bauhausu, in: Umění LIV, 2006, č. 5, 406–419
- TEIGE, Karel: 3. mezinárodní kongres moderní architektury v Bruselu, Stavba 1930–1931, 110
- TEIGE, Karel: Anketa Tvorby o bytové otázce, in: Tvorba V 1930, 459
- TEIGE, Karel: Architektura průmyslové doby, in: Disk 1925, 32

- TEIGE, Karel, KROHA, Jiří: Avantgardní architektura, Praha 1969
- TEIGE, Karel: De Stijl a holandská moderna, in: Stavba II 1924–25, 41
- TEIGE, Karel: Dvorec sovětov v Moskvě, in: Žijeme 2/1932, 20–21
- TEIGE, Karel: Etapy vývoje, in: Stavba VIII 1929–1930, 6–16, 19–23
- TEIGE, Karel: Hrady a zámky české, in: Tvorba V 1930, č. 19 a 20, 296–298, 309–311
- TEIGE, Karel: Konstruktivismu a „likvidace“ umění, in: Disk 1923
- TEIGE, Karel: K sociologii architektury, in: ReD III, 1929–31, č. 6–7, 163–223
- TEIGE, Karel: K soutěži na nájemné domy s malými byty pro dělnický spolek Včela v Praze, in: Stavitel XII 1931, 76–92
- TEIGE, Karel: K teorii konstruktivismu, in: Stavba VII 1928–1929, 7–24
- TEIGE, Karel: Levá architektura v Československu, in: Index V 1933, 79–83
- TEIGE, Karel: Minimální byt a kolektivní dům, in: Stavba IX 1930–1931, 28–29
- TEIGE, Karel: Moderní architektura v Československu, in: idem: Osvobození života a poezie. Studie ze 40. let, Praha 1994
- TEIGE, Karel: Moderní česká architektura, in: Veraikon X 1924, č. 11–12, 113–133
- TEIGE, Karel: Nejmenší byt, Praha 1932
- TEIGE, Karel: Obrazy a předobrazy, in: Musaion II, jaro 1921
- TEIGE, Karel: Obytný stroj, in: Stavba 1925–1926, č. 9, 139–141
- TEIGE, Karel: Obývací stroje, in: Stavba IV 1925–1926, 138
- TEIGE, Karel: Osvobození života a poezie. Studie ze 40. let, Praha 1994
- TEIGE, Karel: Soudobá mezinárodní architektura, in: ReD č. 5, ročník 1, 1927–1928, 194–198
- TEIGE, Karel Teige: Sovětská kultura, Praha 1928
- TEIGE, Karel: Surrealismus proti proudu, Praha 1993
- TEIGE, Karel: Tři typy malého bytu, in: Žijeme 2/1932, č. 8, 246
- TEIGE, Karel: Umění dnes a zítra, in: Revoluční sborník Devětsil, Praha 1922
- Třicetpět let výtvarného umění a architektury v jižních Čechách, České Budějovice 1980
- TRYZNA, Miroslav: Poznámky k soutěži Stalinových závodů, in: Architektura ČSR 1946, 204
- VESELÝ, L.: Město v domě, in: Literární noviny VII, č. 1, str. 18–29
- VOŽENÍLEK, Jiří: Dům společenského bydlení, in: Tep nového Zlína z 10. 9. 1947, 6–7
- VOŽENÍLEK, Jiří: Kolektivní dům, in: Architektura ČSR, roč. VII, 1948, 223
- VOŽENÍLEK, Jiří: Nová výstavba Zlína, in: Architektura ČSR 1947/3
- VOŽENÍLEK, Jiří: Obytné stavby 2LP ve Zlíně, in: Architektura ČSR 1948, roč. VII, č. 6–7,

- VOŽENÍLEK, Jiří: Variabilní izolátory, in: Stavba XI, 1932/1933, 20–23, 90–91
- VOŽENÍLEK, Jiří: Variabilita stavby, in: Stavba XI, 1932/1933, 6–9
- VOŽENÍLEK, Jiří: Vybudujeme Gottwaldov, in: Tep svobodné práce, z 26. 11. 1948, 4–6
- VRÁNKOVÁ, Karolína: Sny o bydlení, Berlín 2010, in: Era 21 č. 3/2010, 16–21
- ZARECOR, Kimberley Elman: The Collective House in Litvínov, in: eadem: Manufacturing a Socialist Modernity. Housing in Czechoslovakia 1945–1960, Pittsburgh 2011, 38–54
- Zásady nové architektury. Kritické poznámky k přednáškám hostí v našem přednáškovém cyklu a naše stanovisko, in: Stavba II 1924–1925, 154–156
- Zemínová contra Štychová, in: Socialista I, č. 10, 13. 5. 1923, příloha Socialistka
- Zlín staví tři kolektivní domy, in: Tep nového Zlína z 22. 9. 1947, str. 2
- ŽÁK, Ladislav: Předobraz nového bydlení, in: Magazín DP z roku 1933–34, 147–150

Periodika

Stavba, ročníky 1923–1932

Stavitel, ročníky 1930–1931

Internetové zdroje

Co je vlastně Koldům: <http://www.cb.apu.cz/63-co-je-vlastne-koldum/>, vyhledáno 20. 6. 2012

ERBANOVÁ, Eva: Koldům: <http://www.slavnevil.cz/stavby/stavby-ceskych-budejovic/koldum/>, vyhledáno 1. 6. 2012

GUZIK, Hubert: Bauhaus: <http://www.youtube.com/watch?v=OsVzETURACs>, vyhledáno 9.3. 2012

NOVÁK, Pavel: Galerie Alternativa, <http://www.mestozlin.cz/page/15480galerie-alternativa/>, vyhledáno 15.1. 2012

Zlínský kolektivní dům: <http://www.zlin.estranky.cz/clanky/novy-zlin/kolektivni-dum-ve-zline.html> vyhledáno 29. 12. 2011

Archivy

Moravský zemský archiv ve Zlíně, pracoviště Svít a Klečůvka

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pracoviště Most

Archiv Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně a osobní archiv Ladislavy Hornákové

Archiv stavebního úřadu města Litvínova

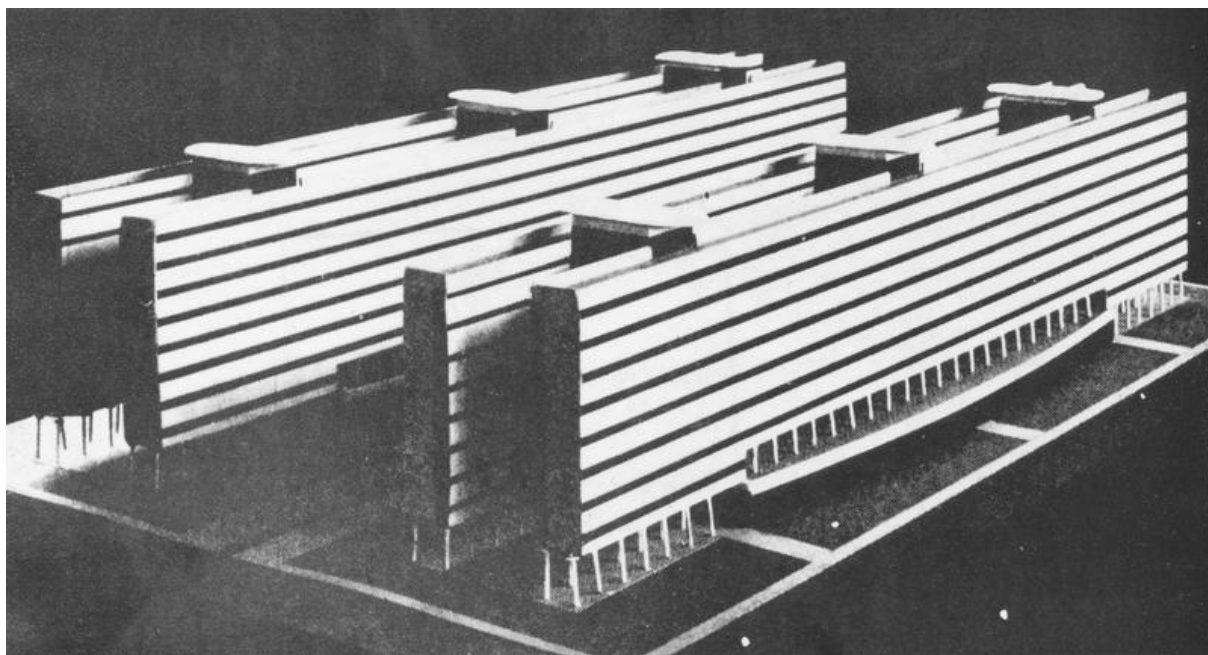
Archiv Oblastního muzea v Mostě

Archiv stavebního úřadu města Českých Budějovic

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

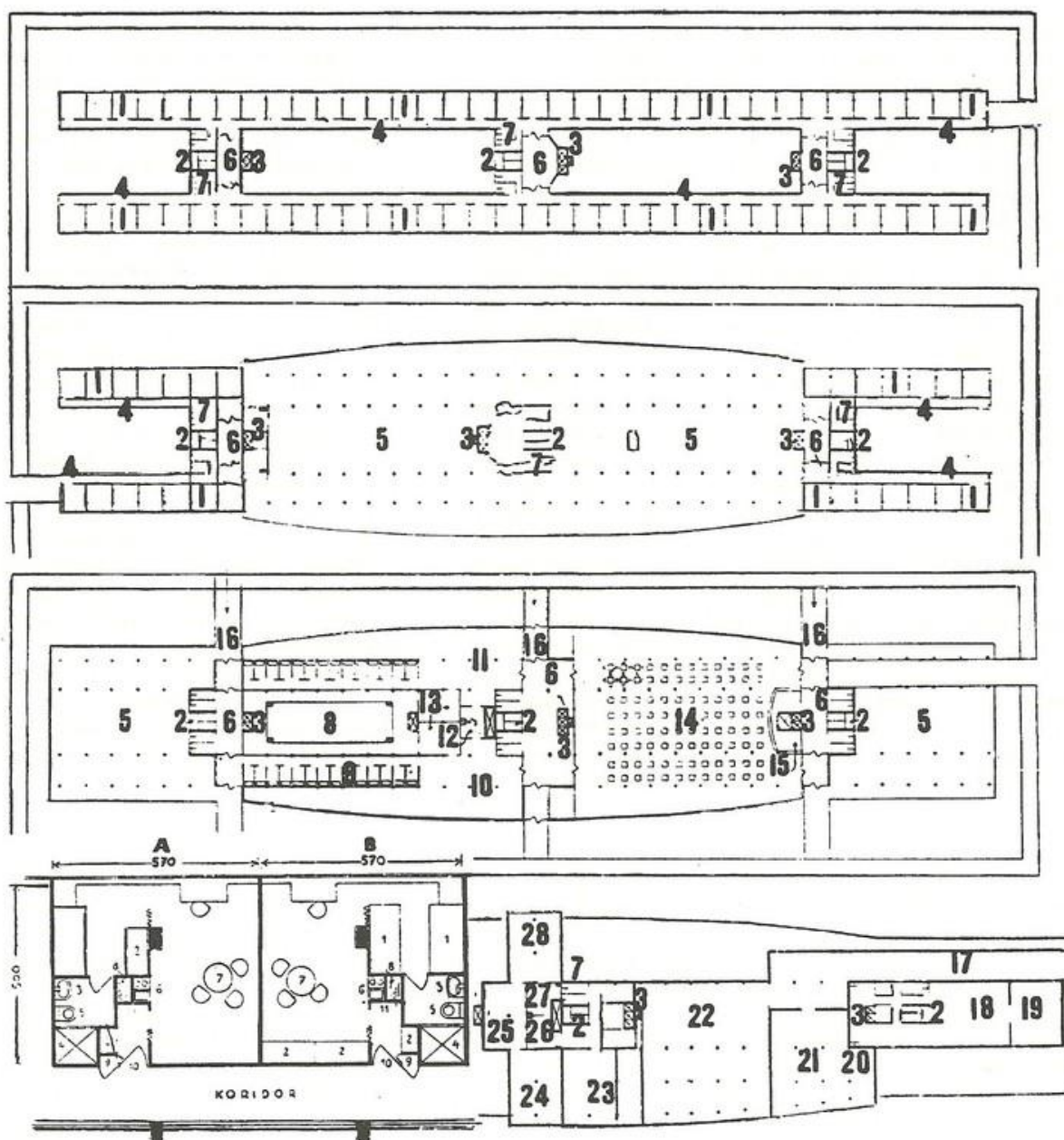

1. Le Corbusier: immeuble-villas, návrh (1922)
Reprodukce: www.pierreboulet.org

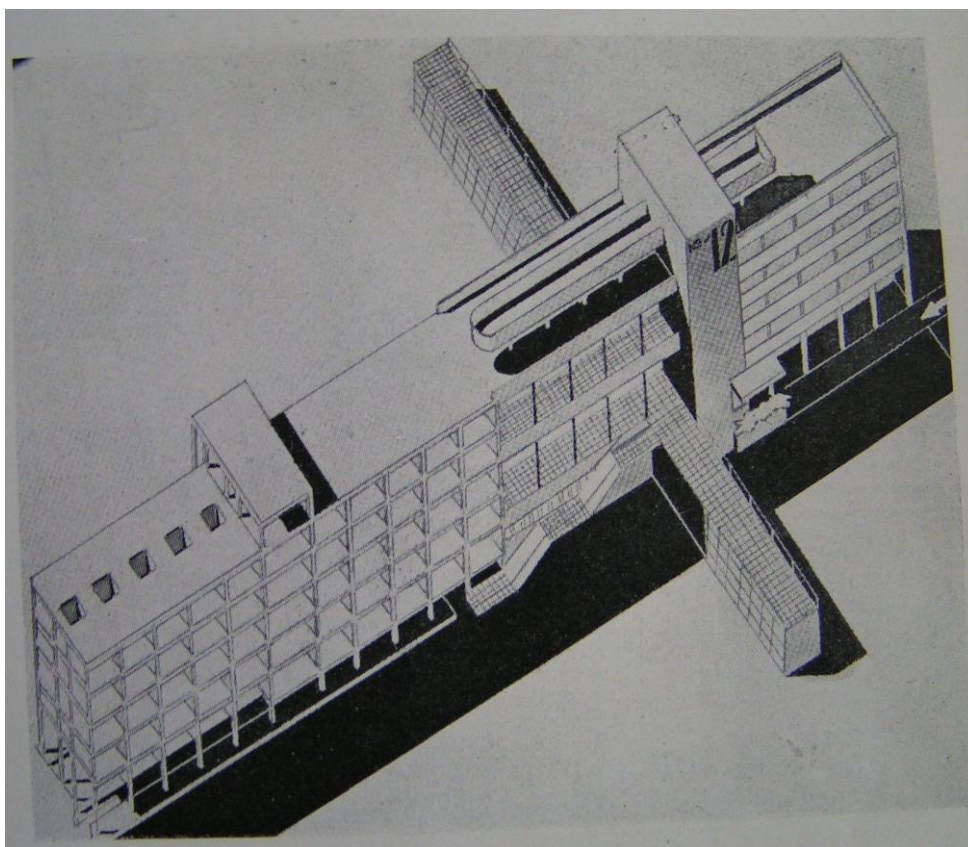
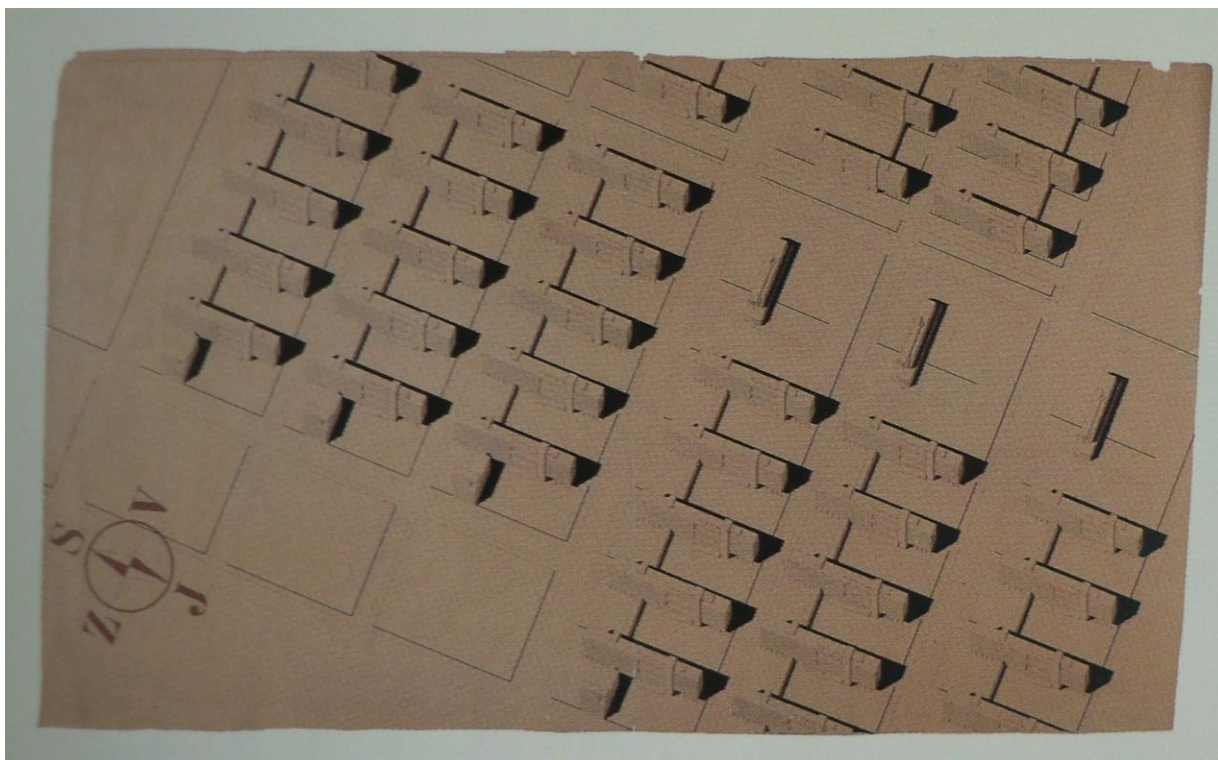
2. Josef Havlíček, Karel Honzík: Koldom (1930): a) model
Reprodukce z: Tvorba V, 1930, 374

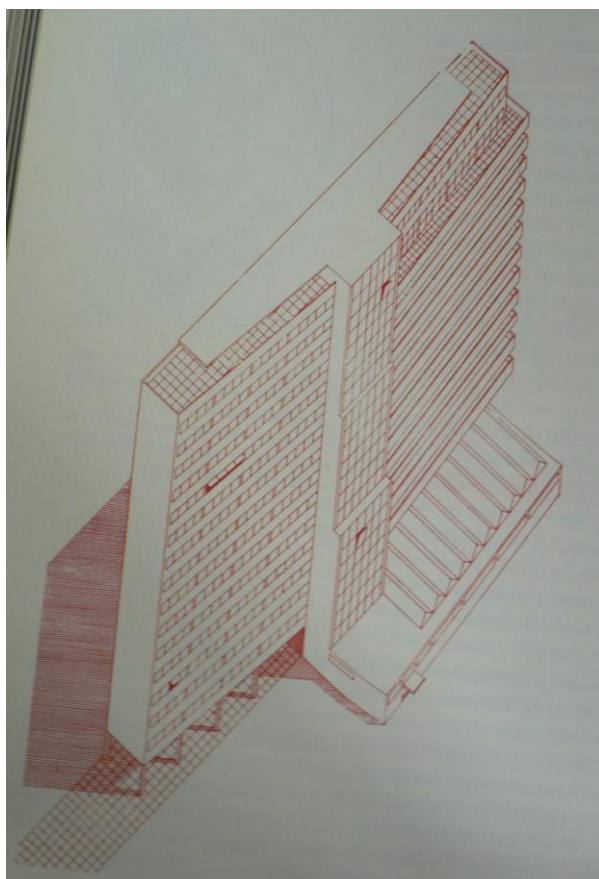
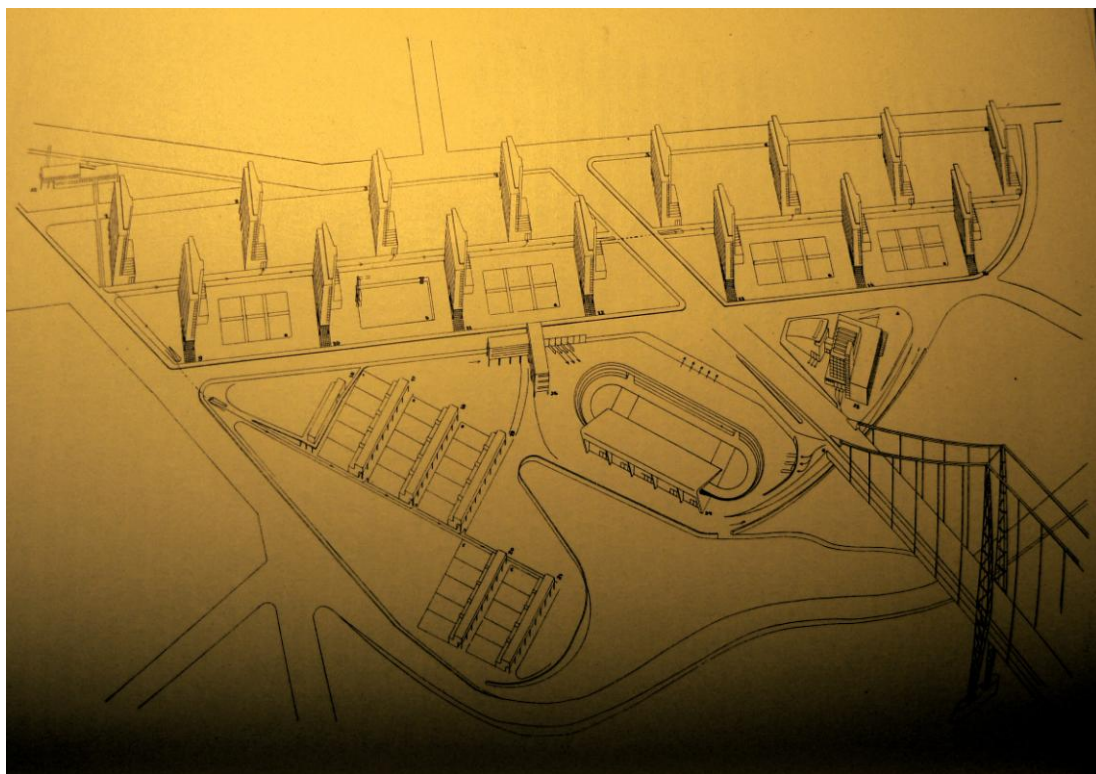
2. Josef Havlíček, Karel Honzík: Koldom (1930): b) půdorys přízemí

Reprodukce z: Tvorba V, 1930, 374

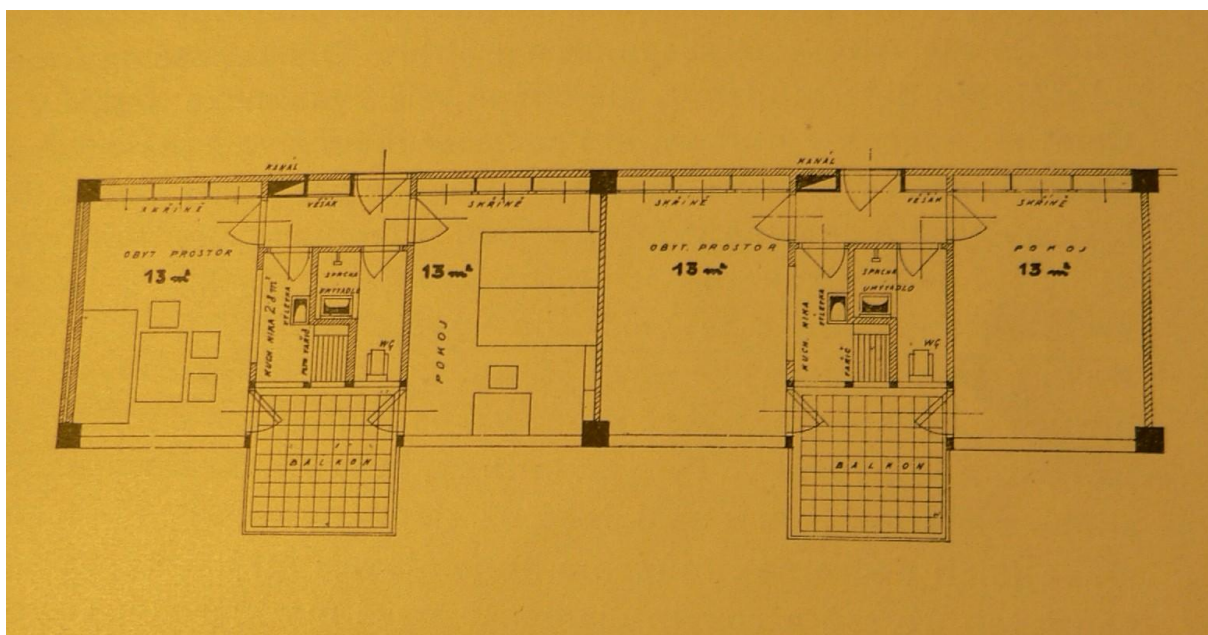
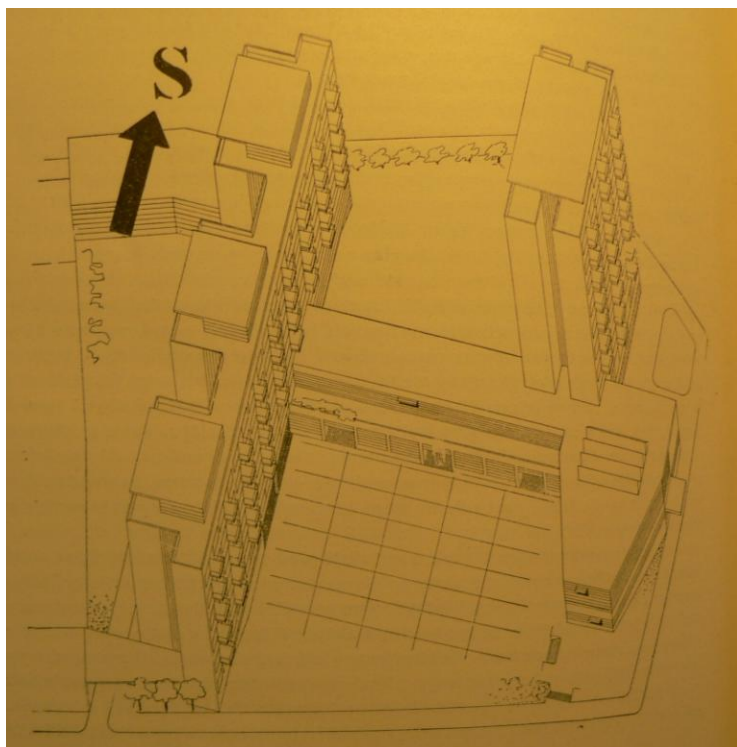

3. Josef Špalek, Jan Gillar: CIRPAC (1930): a) axonometrie okrsku; b) axonometrie obytné budovy
Reprodukce z knihy: ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM: Forma sleduje vědu, Praha 2000

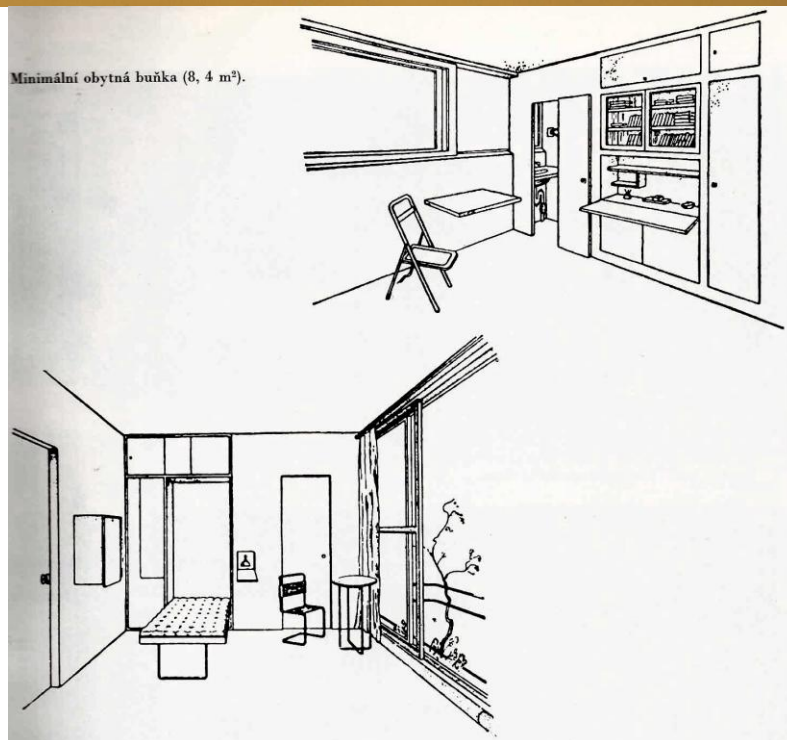
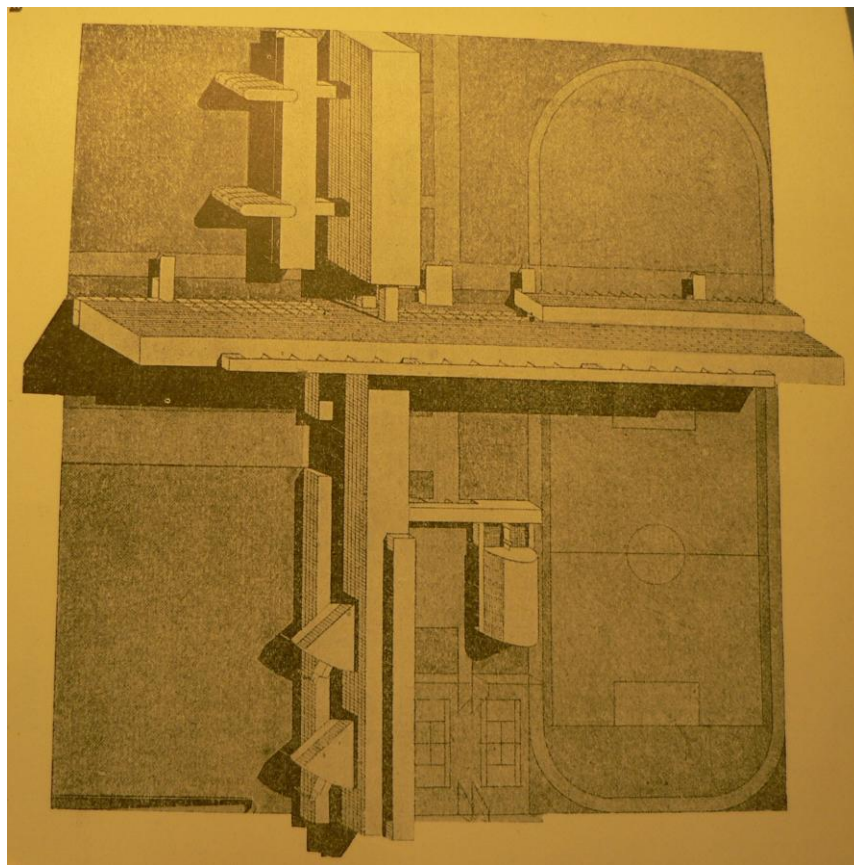

4. Peer Bücking, Jan Gillar, Augusta Müllerová, Josef Špalek: L-projekt (1930):
a) axonometrie okrsku; b) axonometrie domu
Reprodukce z knihy: TEIGE: Nejmenší byt,
Praha 1932; ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ,
BAUM: Forma sleduje vědu, Praha 2000

5. Jan Gillar: MSA (1931): a) axonometrie kolektivního domu; b) půdorys obytných buněk
Reprodukce z knihy: TEIGE: Nejmenší byt, Praha 1932

6. M. Baršč, V. Vladimirov: kolektivní dům Strojkomu RSFSR (asi 1929): a) axonometrie kolektivního domu; b) minimální obytná buňka
 Reprodukce z knihy: TEIGE: Nejmenší byt, Praha 1932; KROHA, HRŮZA: Sovětská architektonická avantgarda, Praha 1973

7. M.J. Ginzburg, I. Milinis: Narkomfin (1928–1929): a) podoba po dokončení; b) současný stav
 Reprodukce: en.wikipedia.org

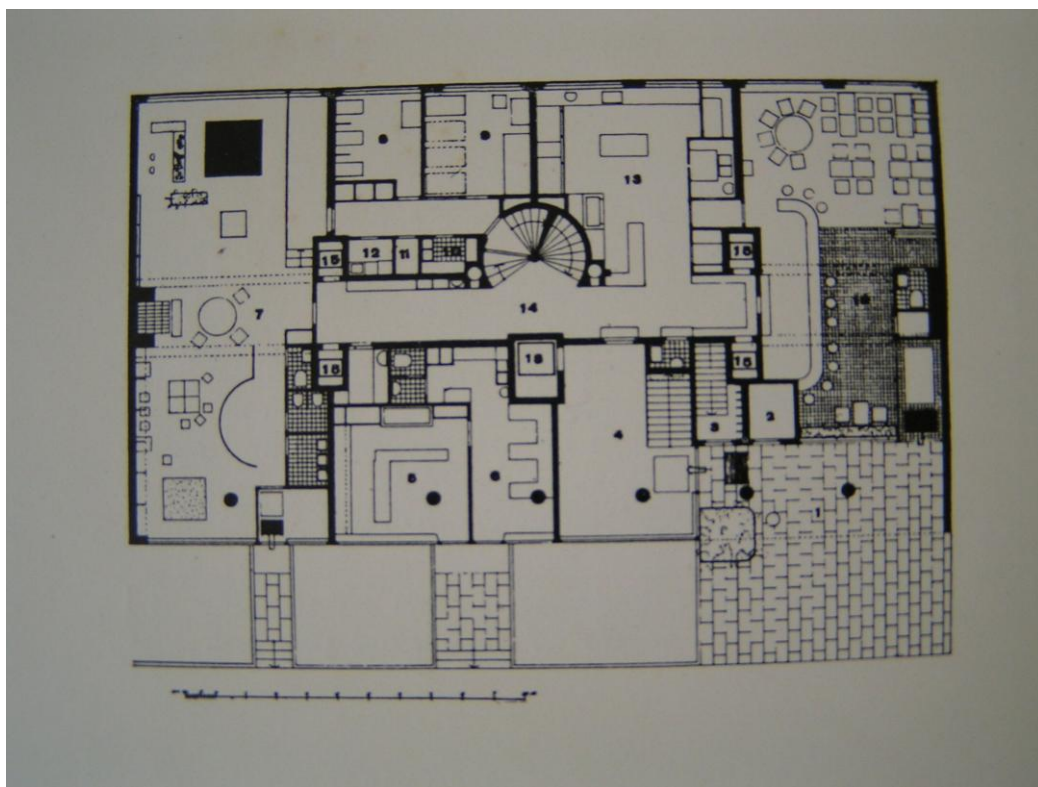

8. M.J. Ginzburg, A. L. Pasternak: obytný kombinát ve Sverdlovsku (dnes Jekatěrinburg, 1928),
Reprodukce z knihy: ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM: Forma sleduje vědu, Praha 2000

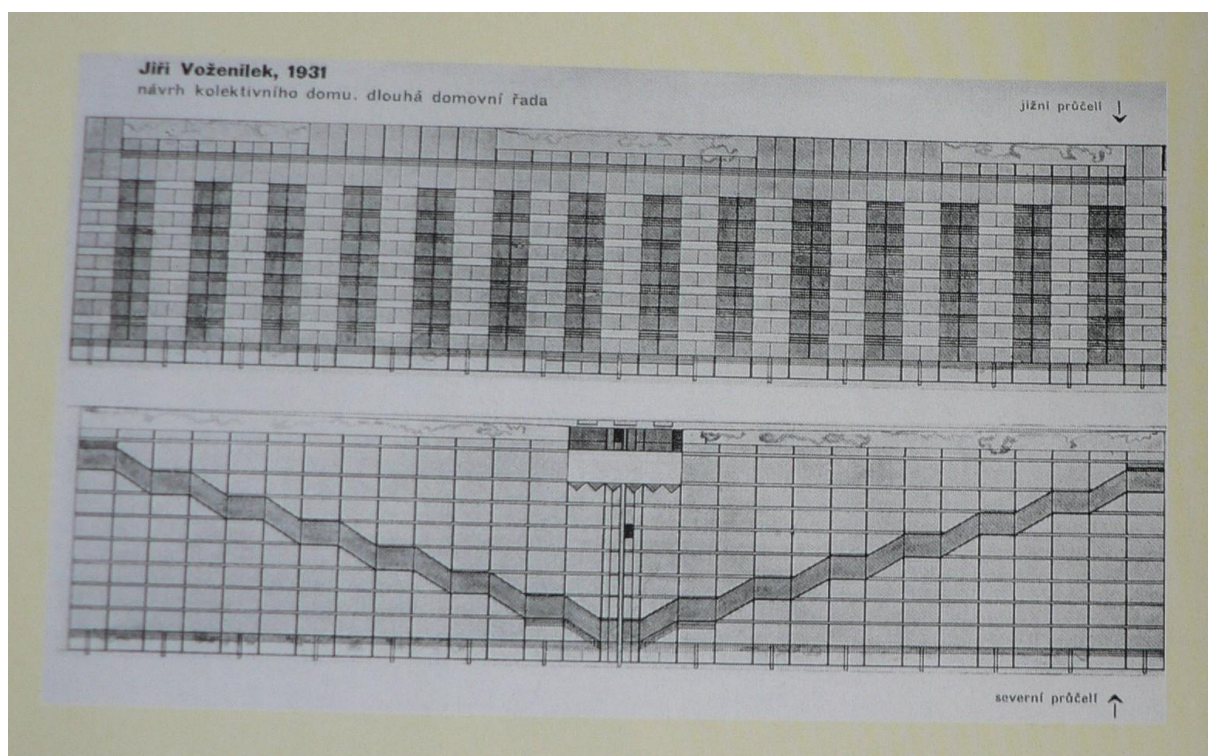
9. Natana Ostermana: Dům nového životního stylu v moskevských Nových Čerjomuškách (1969),
Reprodukce: <http://architectuul.com/architecture/house-of-the-new-way-of-life>

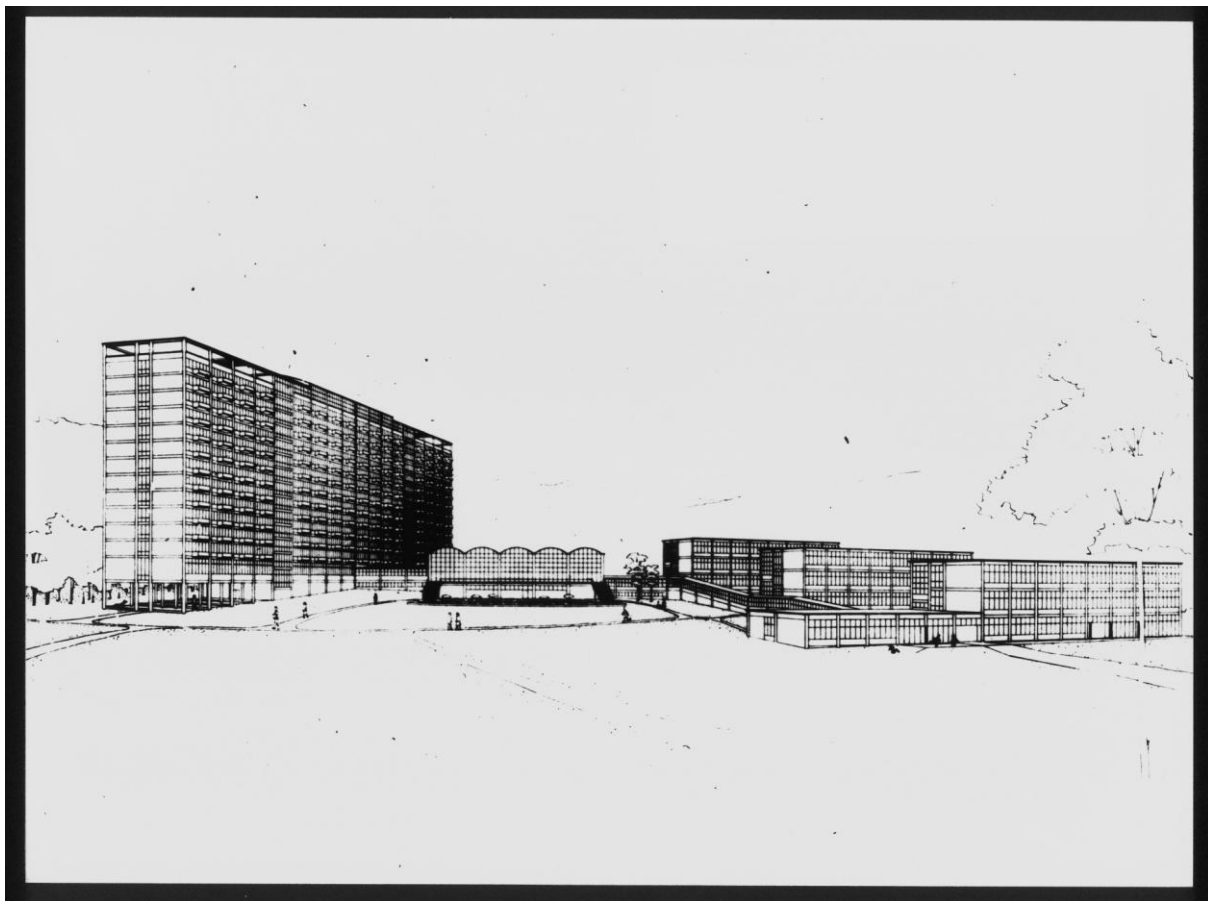

10. Sven Gottfrid Markelius: Kolektivní dům ve Stockholmu (1935): a) exteriér; b) půdorys přízemí

Reprodukce: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kollektivhus_Markelius_3.jpg;
 Årskatalog för Svenska bokhandeln, Stockholm 1953, foto: autorka

11. Jiří Voženilek: Návrh kolektivního domu (1931), Reprodukce z knihy: ŠVÁCHA, DVOŘÁKOVÁ, BAUM: Forma sleduje vědu, Praha 2000

12. Jiří Voženílek: Návrh kolektivního domu A pro soutěž Stalinových závodů (1946),
Reprodukce: archiv autorky

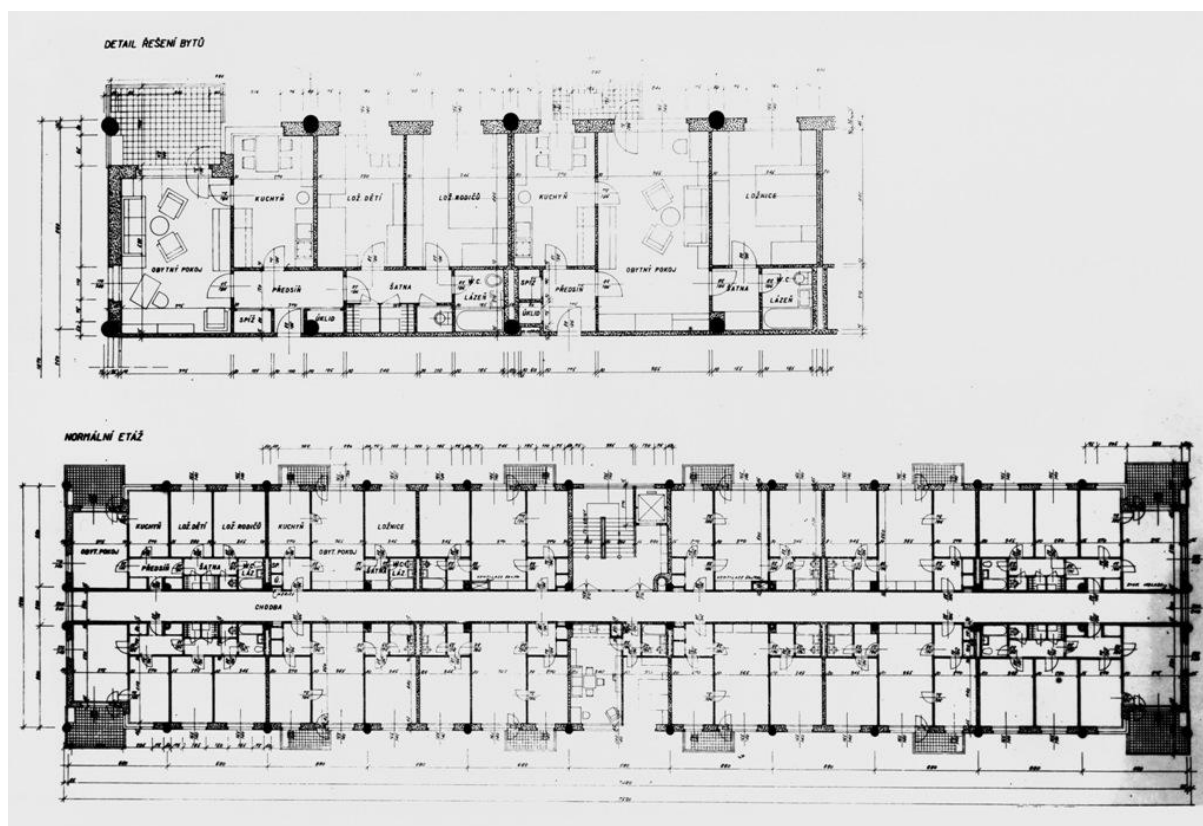
Foto: Ivan Sula.

13. Švédské věžové domy: Reprodukce: ŠULA: Ze skandinávské cesty, Architektura ČSR VI 1947, 308–309

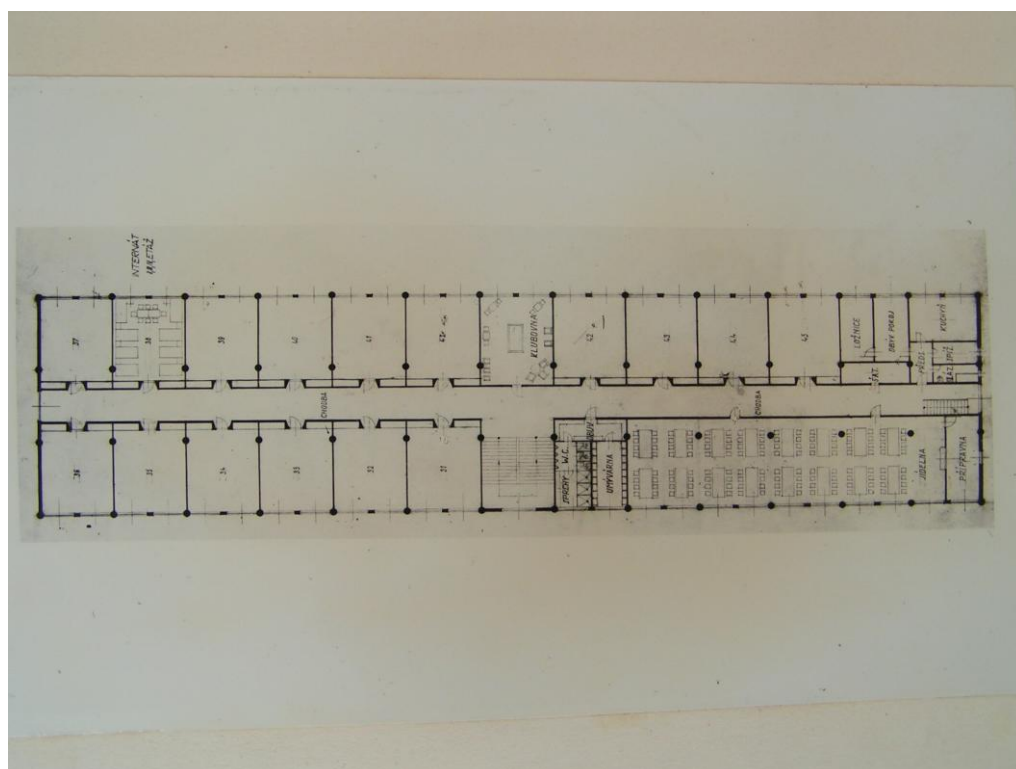
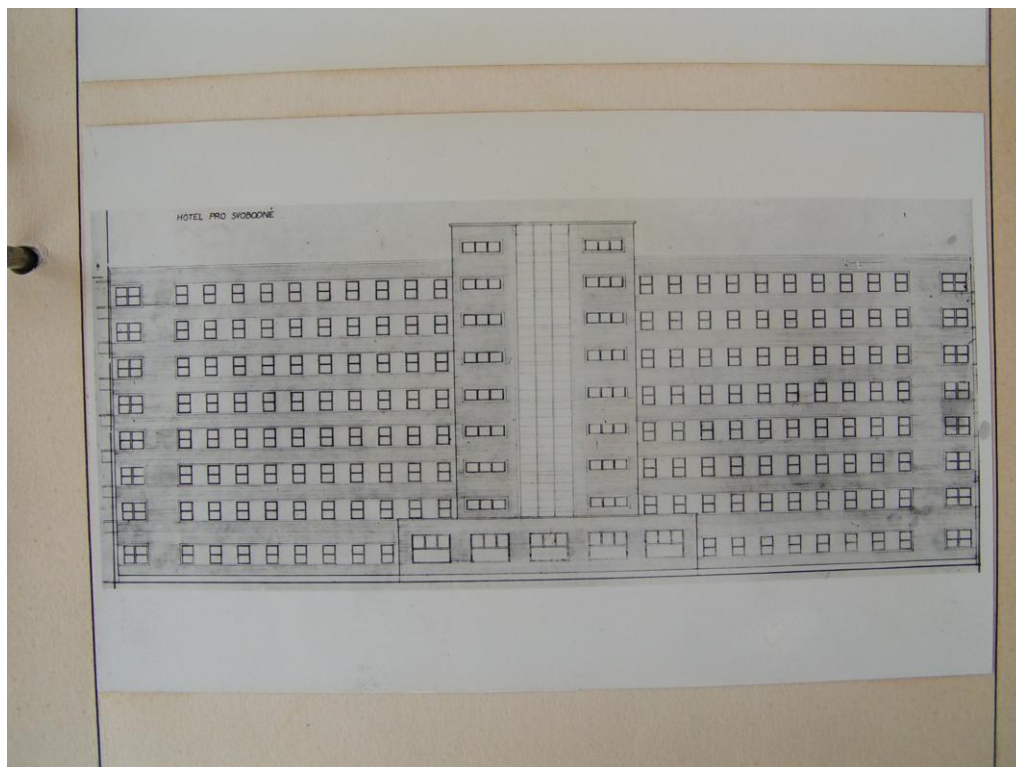
14. Miroslav Drofa: Morýsovy domy (1946–1947): a) pohled na oba domy; b) pohled na jeden z domů; Reprodukce: archiv autorky

14. Miroslav Drofa: Morýsovy domy (1946–1947): c) půdorys normálního podlaží,
Reprodukce: archiv autorky

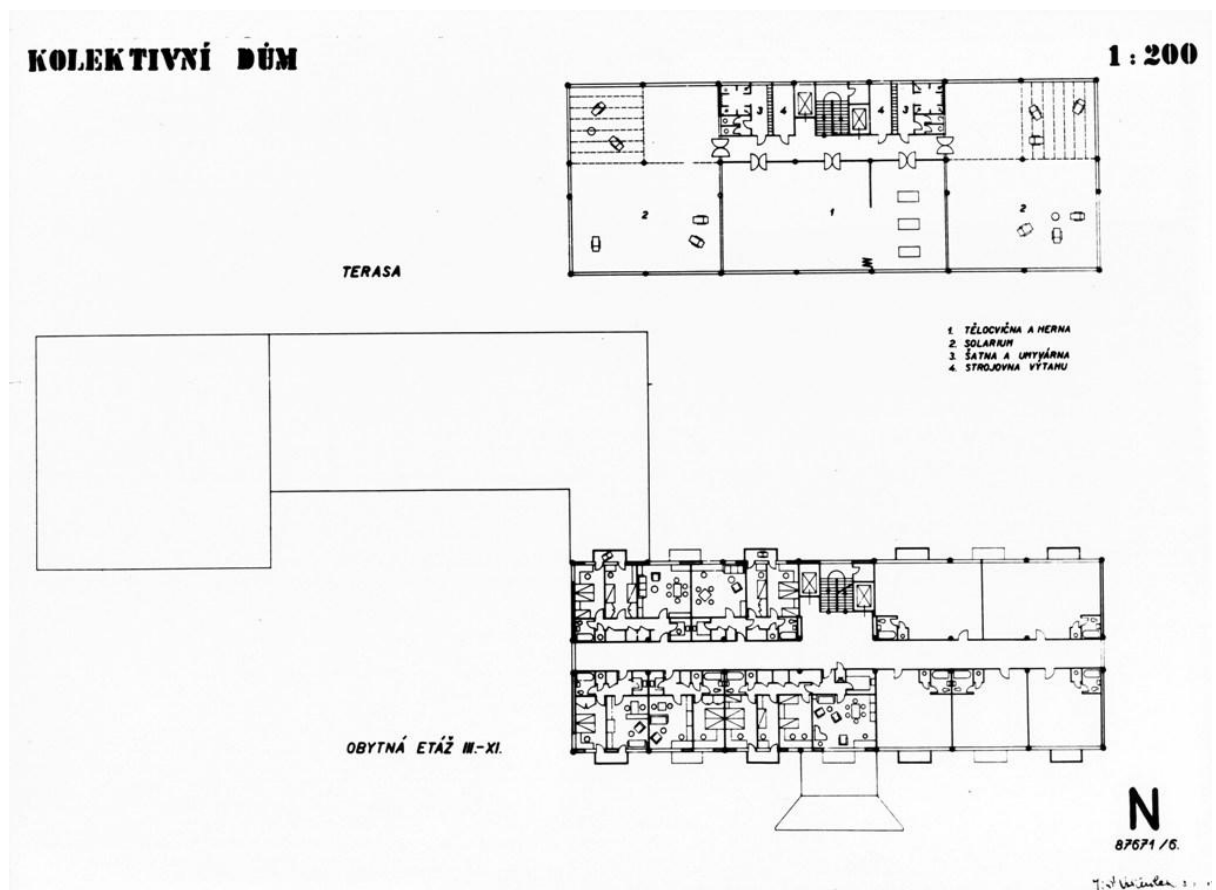

15. Jiří Voženílek: Kolektivní dům ve Zlíně (1948–1951): původní podoba exteriéru domu: a) pohled z východu (vstupní strana); b) pohled ze západu, Reprodukce: archiv autorky

16. Svobodárny ze 30. let: a) průčelí; b) půdorys, Reprodukce: archiv autorky

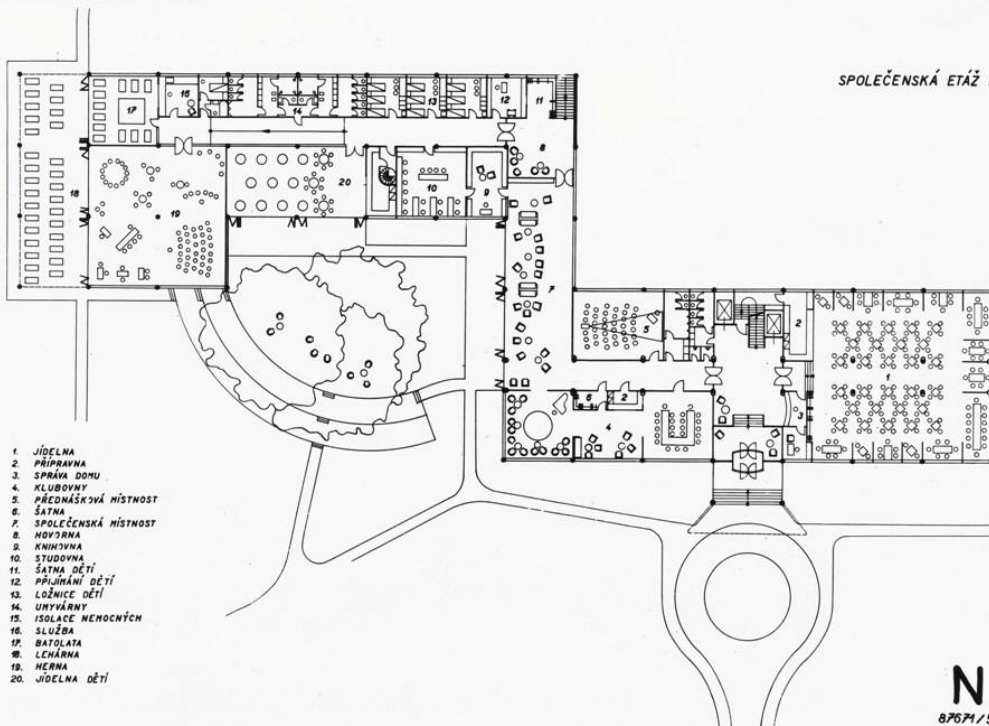

17. Jiří Voženílek: Kolektivní dům ve Zlíně (1948–1951): půdorys obytného patra a terasy,
Reprodukce: archiv autorky

KOLEKTIVNÍ DŮM

1 : 200

SPOLEČENSKÁ ETÁŽ II.

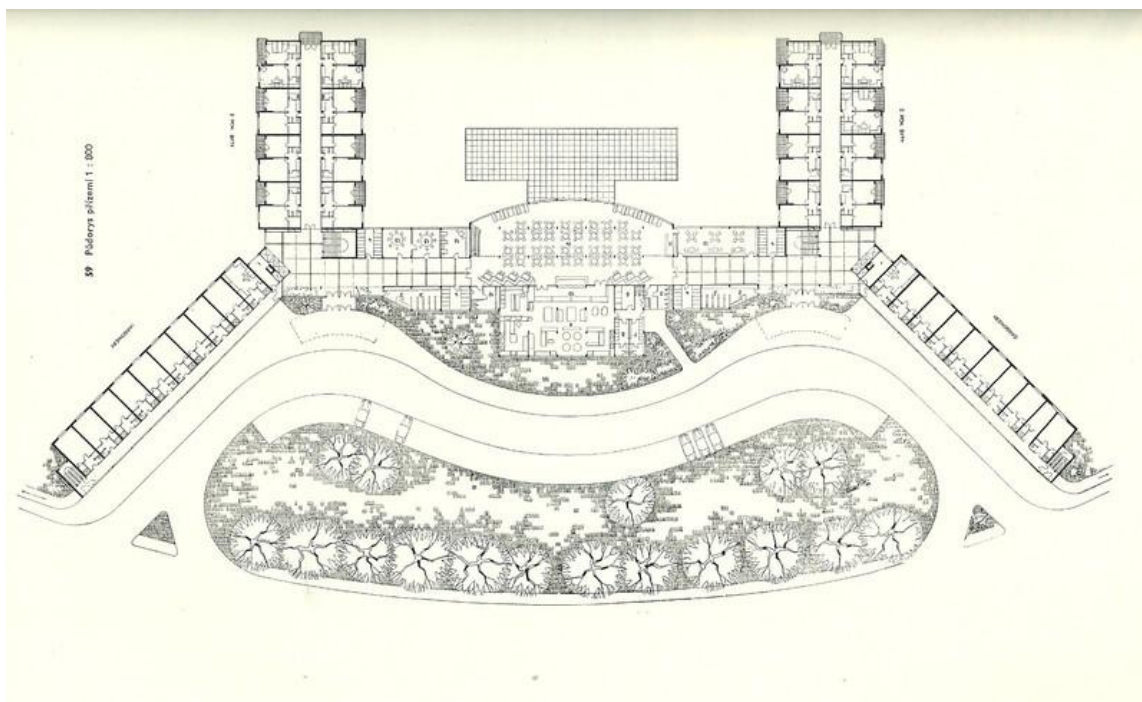

18. Jiří Voženílek: Kolektivní dům ve Zlíně (1948–1951): půdorys patra společných služeb, Reprodukce: archiv autorky

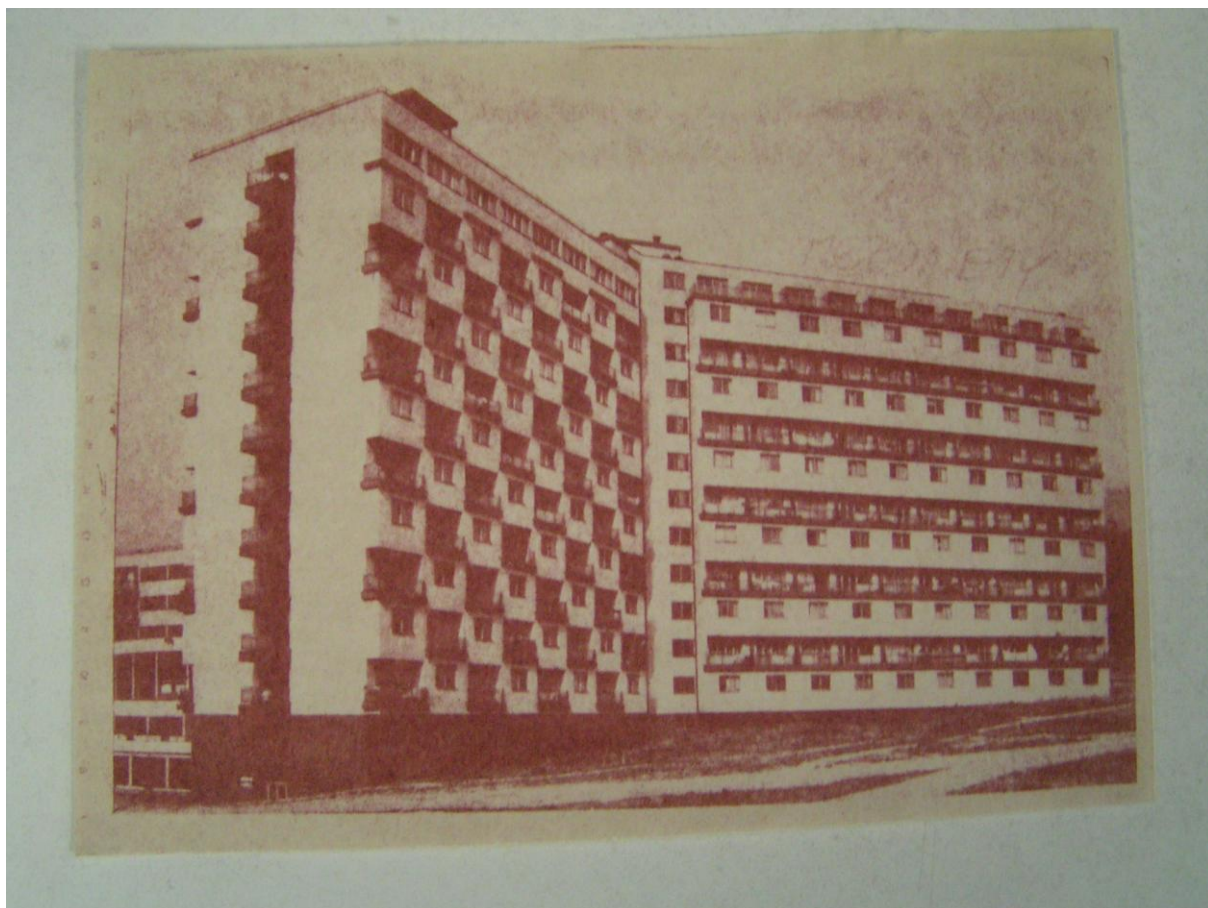

19. Miroslav Drofa: Dům zvaný Drofa (1962–1964): exteriér, Foto: archiv autorky

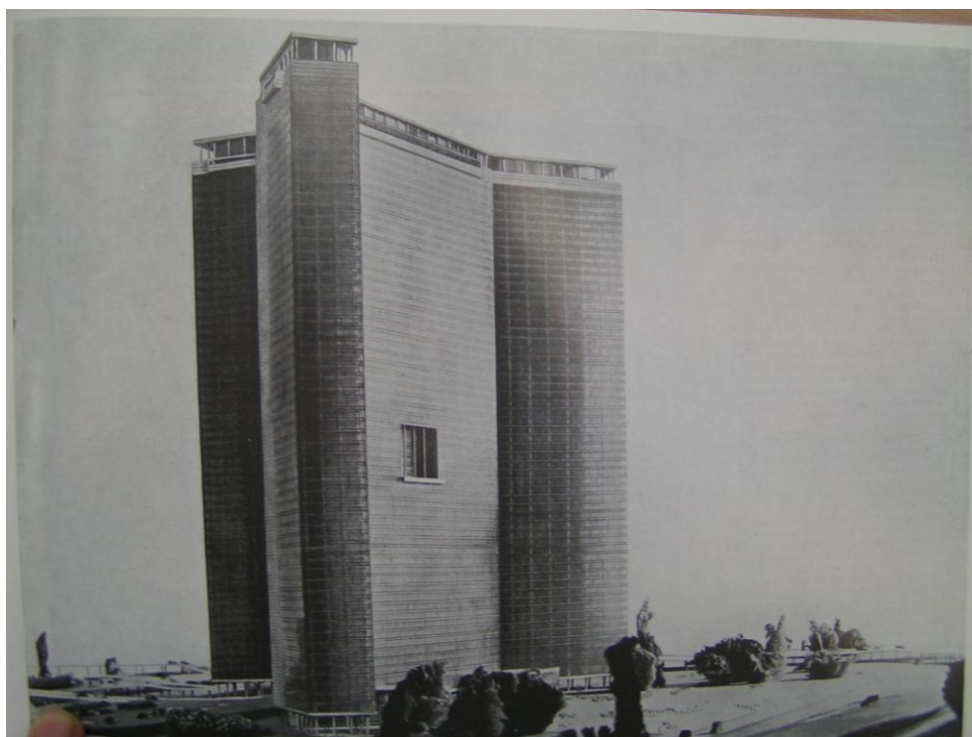
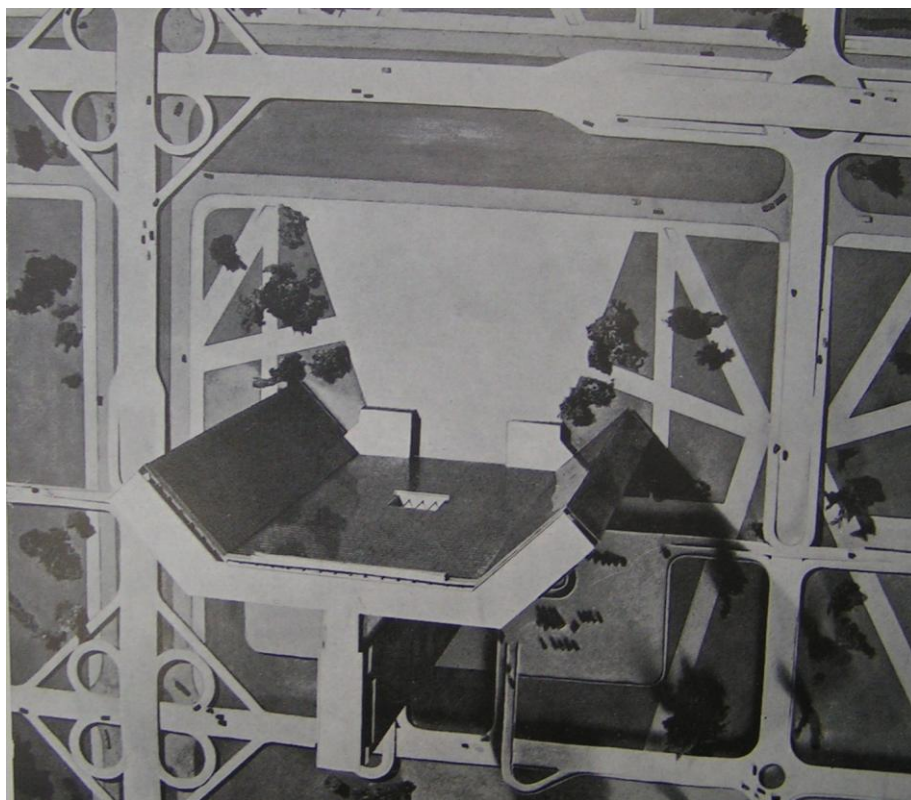

20. Václav Hlský, Evžen Linhart: Kolektivní dům v Litvínově (1947–1952): a) letecký snímek; b) půdorys přízemí, Reprodukce: stavebni-forum.cz

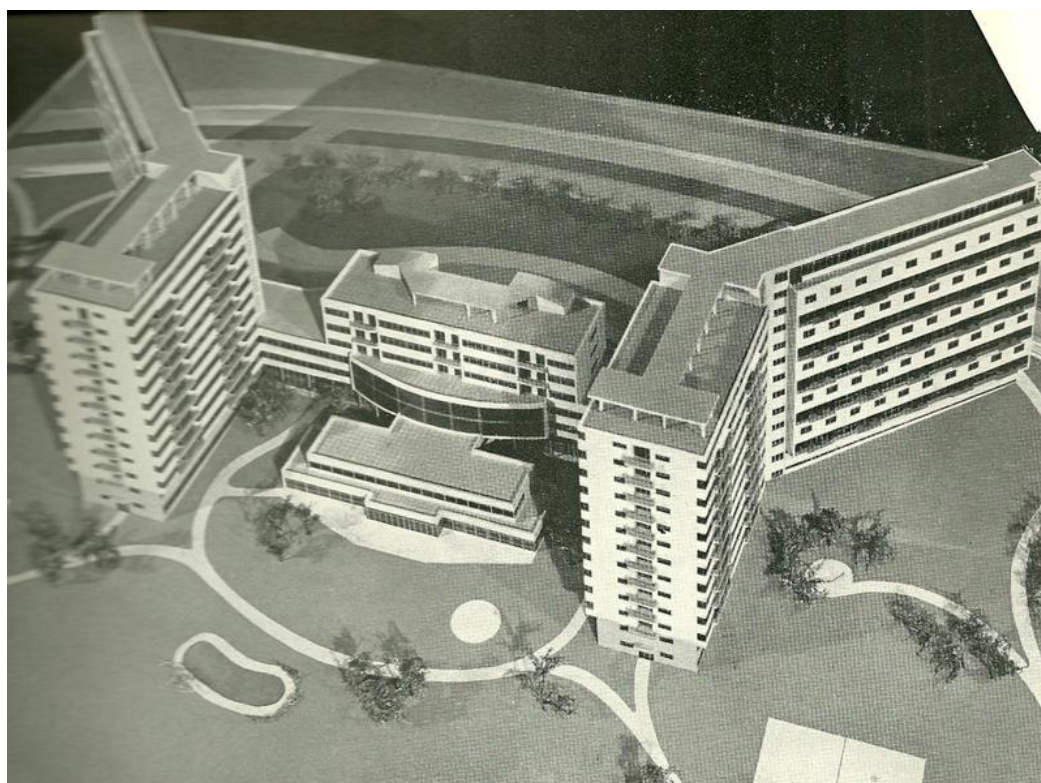
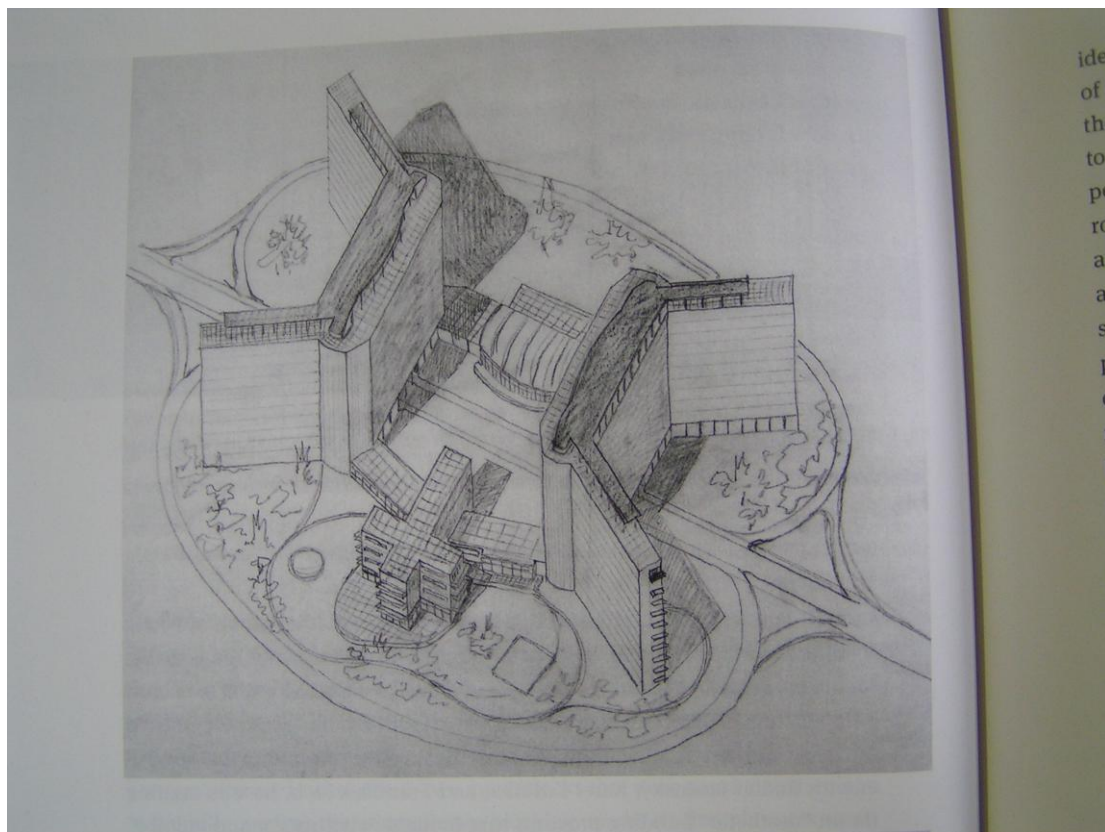

21. Václav Hlinský, Evžen Linhart: Kolektivní dům v Litvínově (1947–1952): pohled na boční šikmé křídlo, Reprodukce: archiv autorky
 Evžen Linhart: Gymnázium v Dejvicích (1935–1937), Reprodukce: slavnestavby.cz

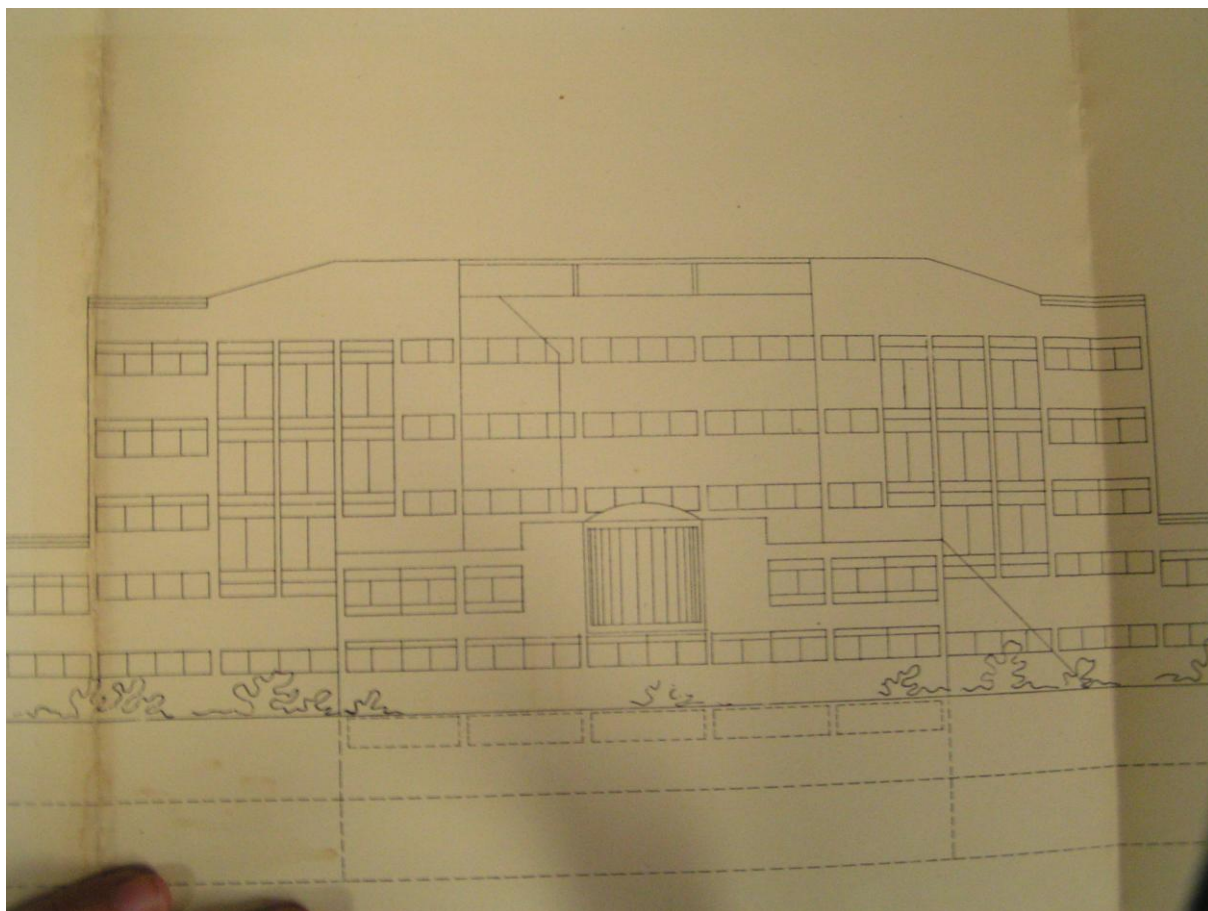

22. Le Corbusier: návrh „karteziánského“ mrakodrapu (1938): a) axonometrie; b) půdorys, Reprodukce z knihy: BOESIGER, GIRSBERGER: Le Corbusier 1910–65, Zürich 1967

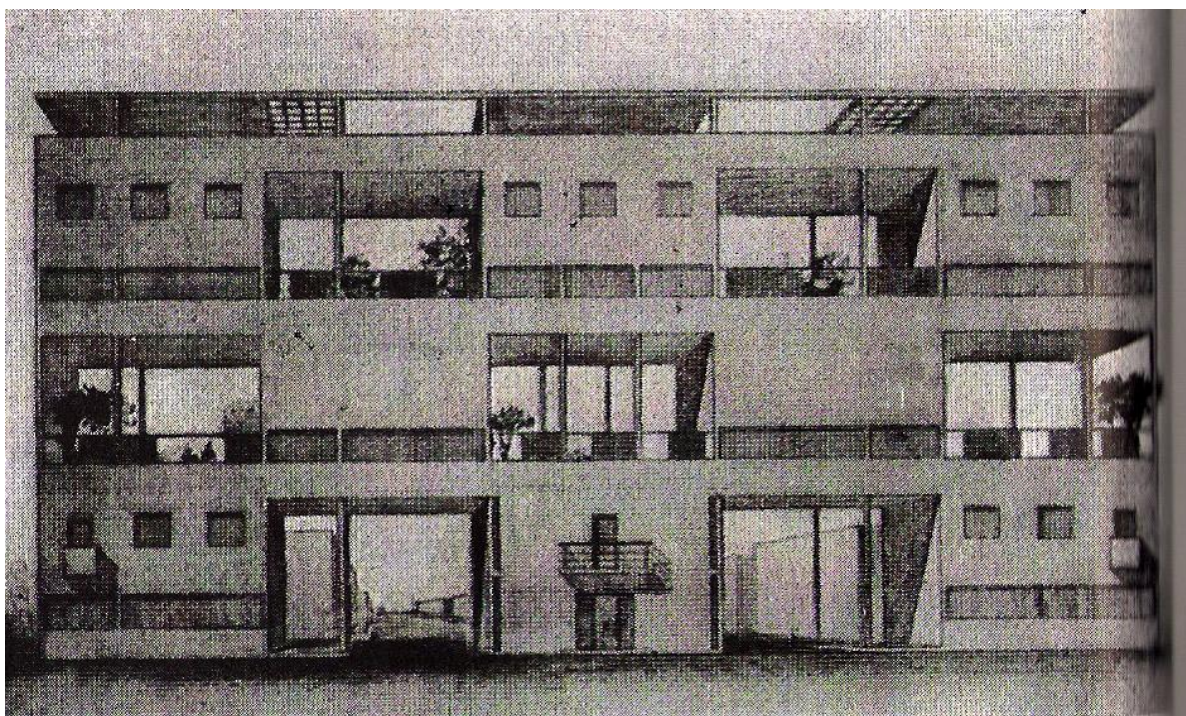
23. Václav Hlinský, Evžen Linhart: Kolektivní dům v Litvínově (1947–1952): a) náčrt projektu; b) model, Reprodukce: ŠVÁCHA: Funkcionalistická tvorba architekta Václava Hlinského, Umění XLIII 1995, 134–148, HILSKÝ Kolektivní dům v Litvínově, in: Tvar X 1958, č. 4, 98–102

24. a) Václav Hlinský, Evžen Linhart: Kolektivní dům v Litvínově (1947–1952): návrh z roku 1946, Reprodukce: Stavební archiv města Litvínova

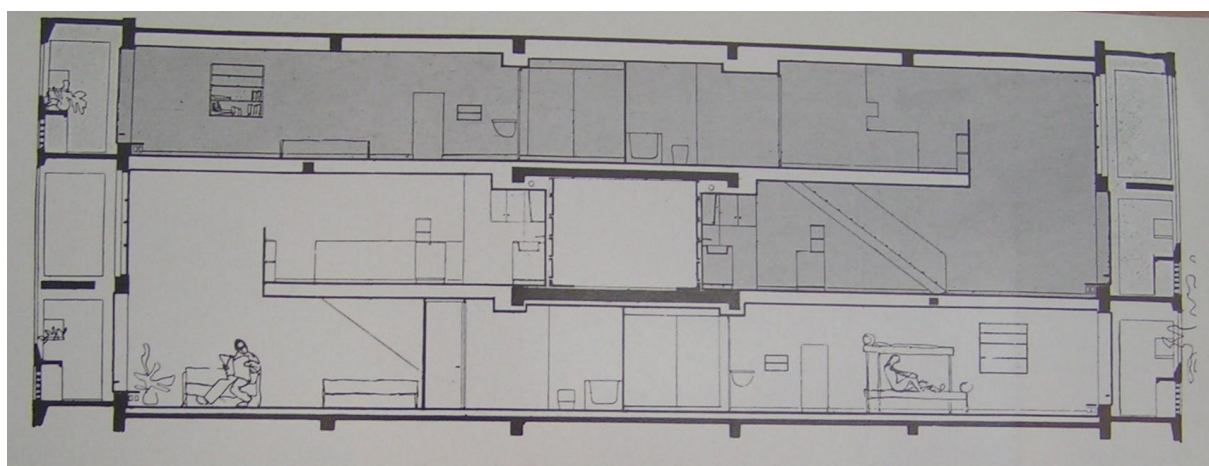
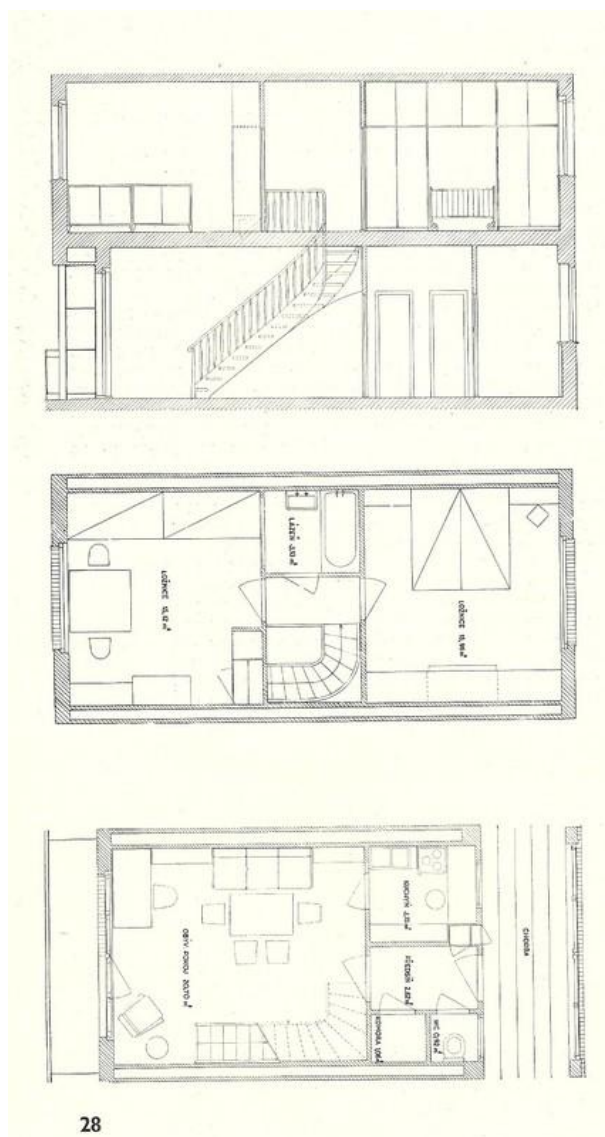

24. b) Le Corbusier: immeuble-villas (1922), Reprodukce: archidialog.com

25. a) Zástavba Osady v heimat-stylu; b) Havlíček, Pacholík, Pokorný, Kittrich, Kittrichová: dostavba Osady (50. léta), Foto: archiv autorky

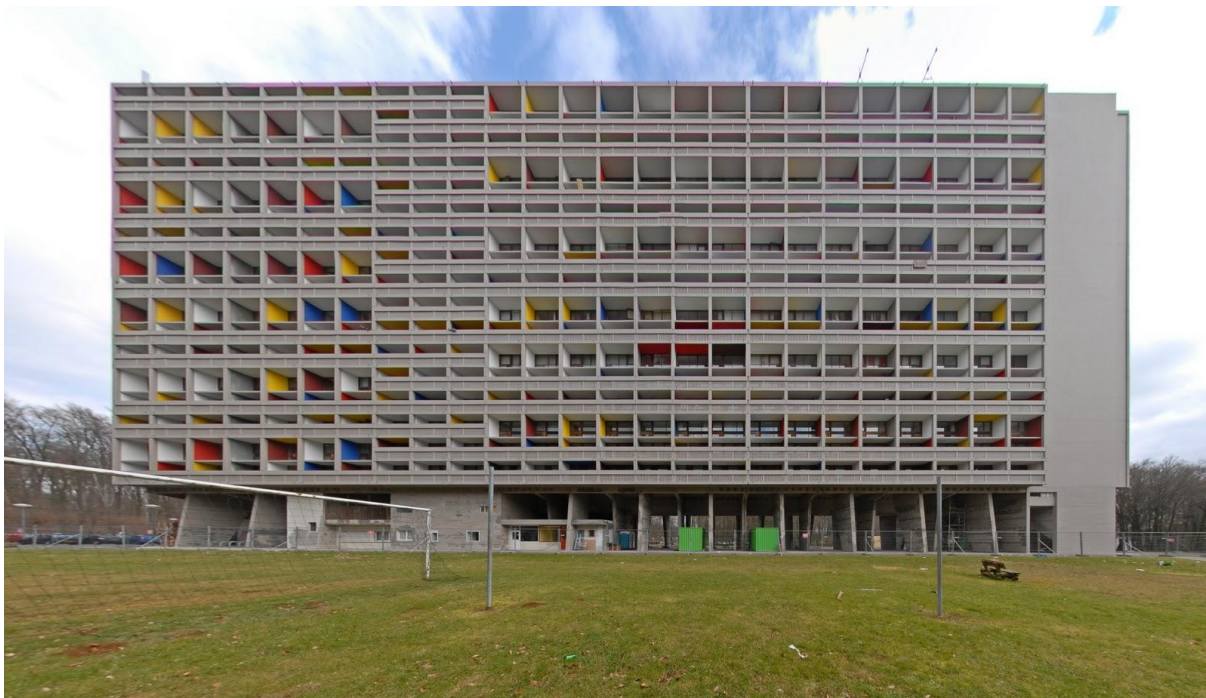

26. a) Václav Hlinský, Evžen Linhart: Kolkktivní dům v Litvínově (1947–1952): půdorys etážové buňky, b) Le Corbusier: Unité d'Habitation (1947–1932): půdorys etážové buňky, Reprodukce: Kolkktivní dům Stalinových závodů, in: Architektura ČSR 1946, ročník 5, 221; BOESIGER, GIRSBERGER: Le Corbusier 1910–65, Zürich 1967

27. Václav Hlinský, Evžen Linhart: Kolektivní dům v Litvínově (1947–1952): střední budova kolektivního domu, Foto: archiv autorky

28. Le Corbusier: Unité d'Habitation (1947–1952),
Reprodukce: ardourofthelayman.blogspot.com

29. Bohumil Böhm, Jaroslav Škarda a Bohumil Jarolím: Koldům Perla (1958–1964): a) exteriér střední budovy; b) exteriér bočního křídla, Foto: autorka

29. Bohumil Böhml, Jaroslav Škarda a Bohumil Jarolím: Koldům Perla (1958–1964): c)
dobový interiér kavárny Perla, Foto : <http://sechtl-vosecek.ucw.cz/cml/nikon/nfilm4451.html>

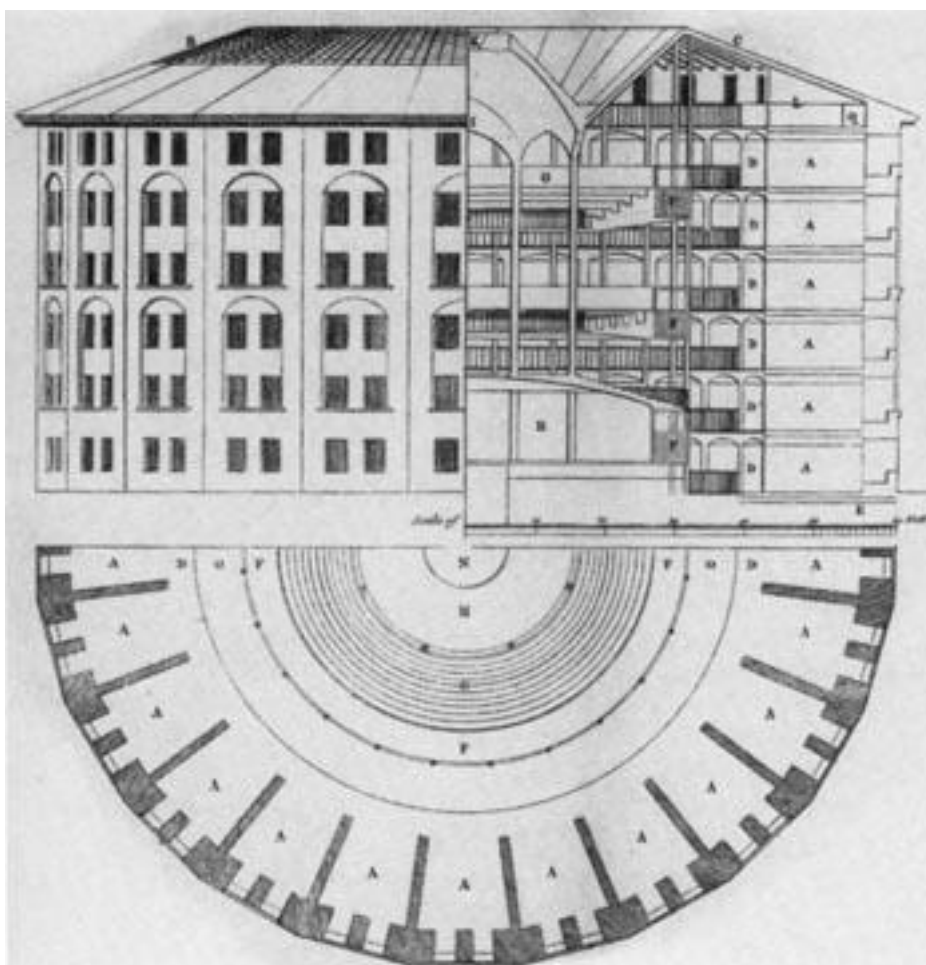

30. Jan Benda: dům zvaný Experiment (1958–1964): a) podoba po dokončení; b) dnešní stav, Reprodukce z knihy: Třicetpět let výtvarného umění a architektury v jižních Čechách, České Budějovice 1980, foto: archiv autorky

31. Tomáš Černoušek, Karel Dolák, Jiří Zrotal: Hotelový dům v Olomouci (1959–1962),
reprodukce: travelguide.cz

32. Jeremy Bentham: Panopticon, Reproduke: en.wikipedia.org